LOGOS

Magda Jeanrenaud

DESPRE ETICA TRADUCERII

EXERCIȚII PRACTICE

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" Iași

LOGOS

31

Fondatorul Colecţiei „Logos": Dumitru Irimia
Colecţia „Logos" este coordonată de Ana-Maria Minuţ şi Ioan Milică

Lucrare elaborată în cadrul Contractului Internaţional de Cercetare nr. 1109, intitulat „Dicţionar de traductologie", încheiat împreună cu CINDERELLA. Gesellschaft für Märchen-, Mythen- und Symbolforschung, Viena, Austria.

Magda Jeanrenaud este profesor abilitat la Facultatea de Litere a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, titulară a cursurilor de *Traductologie* şi *Introducere în lingvistica generală*. A ţinut şi cursuri de poetică şi semantică. În anul 2016 a fost desemnată „Profesor Bologna".

Autoare a volumelor *Introduction à la poétique* (1995, reed. 2002), *Tzvetan Todorov. De la hegemonia modelului lingvistic la orizontul etic* (Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 1999), *Universaliile traducerii. Studii de traductologie* (prefaţă de Gelu Ionescu, Editura Polirom, Iaşi / Bucureşti, 2006), *Teme şi motive de poetică* (Editura Institutul European, Iaşi, 2007), *La Traduction là où tout est pareil et rien n'est semblable* (prefaţă de Claude Hagège, Editura EST, Paris, 2012). Volumul *Universaliile traducerii* a fost tradus în limba germană sub titlul *Universalien des Übersetzens*, Editura Frank & Timme, Berlin, 2014. A editat, împreună cu Larisa Schippel şi Julia Richter, volumul *Rumänische Übersetzungsgeschichte – Prozesse, Produkte, Akteure* (Editura Frank & Timme şi Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Berlin / Iaşi, 2014). A publicat diverse studii în reviste şi volume editate la Paris (*Hermès*), Viena, Münster, Berlin, Ierusalim. A tradus în limba română din operele lui Tzvetan Todorov, Jacques Le Rider, Émile Durkheim, Herman Parret, Michel de Certeau, Julia Kristeva, Serge Moscovici, Pierre Pachet, Alain Touraine, Albert Dauzat, Roland Barthes.

În anul 2004 i s-a acordat de către guvernul Republicii Franceze distincţia de Cavaler al Ordinului „Palmes Académiques".

Referenţi ştiinţifici:
Conf. univ. dr. Ana-Maria Minuţ, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi
Cercet. şt. princ. I Luminiţa Botoşineanu, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Academia Română – Filiala Iaşi

Redactor: Tamara Botez
Tehnoredactor: Florentina Crucerescu
Coperta: Manuela Oboroceanu

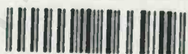
ISBN: 978-606-714-419-2

700109 – Iaşi, str. Pinului, nr. 1A, tel. /fax: (0232) 314947
http://www. editura. uaic. ro e-mail: editura@uaic.ro

Magda Jeanrenaud

DESPRE ETICA TRADUCERII

Exerciții practice

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași

2017

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
JEANRENAUD, MAGDA
Despre etica traducerii: exerciţii practice /
Magda Jeanrenaud. - Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2017
Conţine bibliografie
ISBN 978-606-714-419-2

81

Cuprins

În loc de prefață.
De la „imposibilitatea" traducerii la critica traducerii

Pentru că această carte se încheie cu o mică poveste „moralizatoare" privind etica traducerii, m-am hotărît să o încep cu o alta, nu mai puțin tulburătoare. Nimic nu îndreptățește, la prima vedere, alăturarea unui text scris de Walter Benjamin cu un altul, semnat de cei doi mari fondatori franco-canadieni, *avant la lettre*, ai traductologiei, Jean-Paul Vinay și Jean Derbelnet. Ambele texte constituie, este adevărat, prefețele unor cărți. Reputat criptic, scris într-un stil ermetic, textul lui Benjamin, care avea să devină, desprins de cartea ce îi urmează, celebrul *Die Aufgabe des Übersetzers*, a fost tradus în nenumărate limbi și publicat adesea ca entitate de sine stătătoare; prefața celor doi reputați lingviști (angliștii francezi Jean Darbelnet, a cărui carieră s-a desfășurat în spațiul american și mai ales în cel canadian, și Jean-Paul Vinay, care a emigrat după cel de-al Doilea Război Mondial în Canada, unde a predat întreaga viață la Universitatea din Montréal și la Universitatea din Victoria), intitulată, simplu, *Préface*, nu a avut o istorie similară: a fost tradusă și publicată doar în ediții complete, împreună cu bine cunoscuta *Stylistique comparée du français et de l'anglais: méthode de traduction*, căreia îi fusese destinată. Această din urmă lucrare, publicată într-o primă ediție în 1958, avea să cunoască o celebritate oarecum tardivă, legată, de fapt, de inaugurarea domeniului traductologiei, după deceniul 7 al secolului trecut, cînd a devenit piatra de temelie a acesteia, mai ales în perioada în care traductologia avea nevoie de o știință „pilot": lingvistica, intrată într-o hipertrofie proporțională cu transformarea ei, peste puține decenii, într-un miraj al cunoașterii în general; cartea celor doi lingviști, bazată și pe o abordare comparatistă, a fost tradusă de altfel abia după mulți ani în limba engleză sub titlul *Comparative Stylistics of French and English: a*

methodology for translation[1]. Versiunea franceză originală a fost reeditată, în 1960, şi apoi într-o nouă versiune corectată, în 1968, 1977, 1984 şi 1989[2]. Deşi citată în nenumărate studii, articole, recenzii privind traducerea şi traductologia şi constituie bază de predare în mai toate universităţile din lume, se pare că nu a fost tradusă în nici o altă limbă. Celebritatea celor doi lingvişti franco-canadieni s-a construit şi consolidat mai ales prin foarte cunoscutele – nici astăzi contestate, ci, desigur, prelucrate de nenumăraţi specialişti, altfel spus eliberate de unele contradicţii şi aprofundate – şapte „procedee" de traducere, văzute adesea ca o punte ce leagă teoria de practica traducerii[3].

Ce spun şi ce sugerează aceste două texte (şi de aici va reieşi, sper, şi motivul pentru care am decis aparent paradoxala lor aşezare în paralel), dintre care unul, elaborat într-un stil de o mare limpezime, are incontestabile calităţi didactice, iar celălalt, mai obscur, este semnat (totuşi) de Walter Benjamin? Despre scrierea acestuia voi vorbi aici mai puţin, întrucît el face obiectul unui studiu mai amplu, publicat în chiar această carte. Mă mărginesc acum doar la observaţia că titlul acestuia, aflat în deplină coerenţă cu întregul său conţinut, s-a lăsat tradus în două versiuni total contradictorii: unii l-au transpus ca *sarcina traducătorului*, alţii ca *abandonul traducătorului*. Dincolo de funcţionarea, în plan lexical, a termenului german *Aufgabe* pe două niveluri semantic contradictorii, cele două traduceri evidenţiază fără nici un dubiu faptul că întreg textul poate fi citit în două registre total

---

1 Jean-Paul Vinay, Jean Darbelnet, *Comparative Stylistics of French and English: a methodology for translation*, traducere din limba franceză şi ediţie de Juan C. Sager, M.-J. Hamel, J. Benjamins, Philadelphia, 1995.

2 Jean-Paul Vinay, Jean Darbelnet, *Stylistique comparée du français et de l'anglais: méthode de traduction*, Didier, Paris, 1960 (1968, 1977, 1984, 1989).

3 *Cf.*, între multe alte studii şi articole, practic imposibil de contabilizat în toate limbile lumii, cel semnat de Isabelle Collombat, „La Stylistique comparée du français et de l'anglais: la théorie au service de la pratique", în *Meta: Journal des traducteurs*, vol. 48, nr. 3, 2003. Autoarea trece în revistă atît criticile, cît şi aprecierile privind metodologia utilizată de cei doi lingvişti canadieni şi capacitatea ei de a constitui o solidă bază didactică, selectîndu-le pe cele mai reprezentative, de-a lungul a mai bine de 25 de ani de la publicarea ediţiei originale.

opuse: traducerea ca *sarcină*, *misiune* și, pus s-o îndeplinească, traducătorul care o *abandonează*, *renunță*. Dar ideea renunțării la actul traducerii nu reiese doar din parcursul polisemic al termenului german, ci și, la modul cel mai clar cu putință, din însăși decizia autorului Walter Benjamin de a renunța la traducerea unui citat din Mallarmé, lăsat în franceză în textul original, gest ce nu poate fi asimilat decît cu proclamarea sau constatarea intraductibilității sale, și aceasta tocmai într-o carte unde traduce el însuși dintr-un alt mare poet francez, Baudelaire. Gestul lui Benjamin a fost perceput ca fiind atît de deconcertant, atît de destabilizator pentru însăși ideea de a traduce, încît a declanșat diverse interpretări, de la Jacques Derrida, Paul de Man, Antoine Berman pînă la Steven Rendall, Alexis Nouss și Laurent Lamy: pentru Derrida fraza netradusă ar fi fost asimilată unui „nume propriu", prin definiție intraductibil, Antoine Berman a interpretat gestul drept coerent cu sensul respectivei fraze în care Mallarmé tocmai proclama imposibilitatea traducerii (a se citi: fără pierderi ireparabile): cu alte cuvinte nu traduci o frază din care afli că traducerea nu este posibilă! Am analizat pe larg în cartea de față modul în care diverși traducători au „descifrat" intenționalitatea gestului lui Benjamin, fără a pune la îndoială nici o clipă credința acestuia în imposibilitatea traducerii, deși ea era afirmată într-un text servind drept prefață la o traducere care, mai mult, era opera a însuși autorului prefeței. Cred că această tensiune, dramatică de cele mai multe ori, între posibilitatea traducerii (axată pe ideea fidelității față de textul sursă) și imposibilitatea ei (recurentă în teoriile de inspirație lingvistică) și care subminează încă și astăzi atît travaliul concret al traducerii, cît și excursurile teoretice, conferă, atît practicii, cît și teoriei o specificitate nicăieri întîlnită (nimeni nu ar îndrăzni să se întrebe, secole de-a rîndul, dacă literatura este sau nu posibilă!). Astfel încît atît teoriile literaliste, cît și cele care proclamă dreptul traducătorului de a se îndepărta de textul sursă (teorii ce au cunoscut un moment de glorie odată cu doctrina *Frumoaselor Infidele*, cînd traducerea a dobîndit un grad nemaiîntîlnit de autonomie, după ce a rupt practic legăturile de filiație ce o legau de textul original și de dezideratul respectării conformității cu acesta în operația de transpunere) au eșuat în a oferi traducătorului seninătate deplină și repere solide în

întreprinderile sale. Din acest punct de vedere, teoriile funcţionaliste ale traducerii au jucat un rol salvator, mutînd accentul pe receptarea textului tradus şi detensionînd ceea ce risca să devină o povară de nesuportat pentru traducător, pînă într-acolo încît să-l împingă la a renunţa la meserie: intenţionalitatea textului original, contestată şi şubrezită de teoriile naratologice şi de poetica secolului XX, nu a mai reprezentat, conceptual, o barieră mentală de netrecut în traducerea acestuia, încît ideea că traducerea ar fi imposibilă s-a metaformorfozat treptat în convingerea – senină – că identitatea lui rămîne oricum de neatins – a-l traduce înseamnă a produce, cum spunea Paul Ricœur, o echivalenţă *fără* identitate. De aici încolo misiunea traducătorului, deloc uşoară, s-a confundat cu capacitatea sa de a descifra *dominanta* unui text şi de a se strădui să o traducă prioritar pe aceea, orientîndu-şi travaliul atît către receptor, cît şi către *tipul* de text pe care are a-l transpune. Dintr-o dată, *imposibilitatea* (teoretică) a traducerii se diluează şi nu mai are cum să-l cufunde pe traducător într-o sinucigaşă disperare: concomitent, critica traducerilor, evaluarea lor, şi ele marcate de clipa elaborării lor, de subiectivitatea celui ce le practică, de gradul său mai mic sau mai mare de specializare într-un domeniu încă tînăr (dar care a explodat cu mare energie, mai ales în ultimele trei decenii, într-o multitudine de teorii), capătă o importanţă uriaşă. Criticii şi evaluării traducerilor le revine acum să se pronunţe, diferenţiat, asupra a ceea ce purta în trecut numele de *adaptare*, iar astăzi coincide cu analiza tipului de text „de tradus" şi a publicului căruia i se adresează. Misiune de altfel contrară viziunii lui Walter Benjamin, al cărui eseu despre *sarcina* traducătorului începe prin a afirma, fără drept de apel, că „dacă în aprecierile la adresa unei opere sau a unei forme de artă se ţine seama de receptor, întreprinderea nu este deloc profitabilă pentru cunoaşterea lor"[4]. Rămîne, finalmente, o întrebare neliniştitoare: de ce s-ar mai consacra traducerilor cineva care, în lipsa acelei *reine Sprache*, pe veci pierdută, susţine imposi-

---

[4] Walter Benjamin, *Iluminări*, traducere din limba germană de Catrinel Pleşu, Univers, Bucureşti, 2000, p. 45. Textul original este încă şi mai radical, întrucît începe cu un categoric *nirgends*, în versiunea Nouss şi Lamy, transpus printr-un, nu mai puţin radical, *jamais, niciodată, nicicînd.*

bilitatea lor sau care nu crede că bilingvismul ar fi de vreun ajutor traducătorului?

Prefața lui Vinay și Darbelnet constituie introducerea la, cum o spune și titlul cărții, o „metodă de traducere”, în timp ce textul lui Benjamin reprezintă preambulul la o traducere, traducerea *Tablourilor pariziene* de Baudelaire, efectuată de autorul însuși[5]. Ce susțin autorii *Stilisticii...*? Pe scurt, ei preferă să povestească, în tonalitate lejeră, nu lipsită de o pașnică ironie, o istorioară (din care se poate desprinde nu doar o singură morală). Cei doi lingviști urmăresc amuzați, călătorind cu mașina, pe traseul ce duce de la New York la Montréal, injoncțiunile „paternaliste” ale panourilor rutiere ce împînzesc autostrada, iar, după ce trec granița, instinctul lor comparatist se trezește și îi avertizează deîndată că formulele franceze echivalente indicațiilor englezești nu reprezintă decît niște traduceri. Echivalentul francez din *slow children* nu putea fi, desigur, o construcție structurată pe adverbul *lentement*, cum era marcat pe panou, ci verbul *ralentir*, tot așa cum, pentru *slippery when wet*, versiunea franceză *glissant si humide* i-a făcut să tresare și să comenteze: „Este absolut evident că un francez monolingv nu ar fi produs nicicînd în mod spontan o asemenea frază [...]”[6]. Iar cînd se întreabă cum ar suna formularea potrivită, adică traducerea adecvată, ei intră într-un fel de blocaj din care nu aveau să iasă decît, după o vreme, cînd, dorind să-și „verifice ipoteza și să regăsească situația în stare pură”, parcurg autostrada franceză de vest, de la Le Havre spre Paris, unde „deodată, sub ochii noștri încîntați, încep să defileze traducerile atît de dorite”[7]: *ralentir école* sau *chaussée glissante.*

---

[5] În perioada de exil în Franța, a tradus Balzac (*Ursule Mirouet*), Saint-John Perse (*Anabase*), Baudelaire (*Les Tableaux parisiens*) și, parțial în colaborare cu Franz Hessel, aproape o jumătate din *À la Recheche du temps perdu* de Marcel Proust. Cf. Robert Kahn, „«Au pays des Kobolds»: Walter Benjamin traducteur de Marcel Proust”, în *Littérature*, vol. 107, nr. 3, 1997, p. 44-53.

[6] Jean-Paul Vinay, Jean Darbelnet, *Stylistique comparée du français et de l'anglais: méthode de traduction*, 1977, p. 19. Traducerea îmi aparține.

[7] *Ibid.*, p. 22.

Din cîte ştiu, *Prefaţa* celor doi lingvişti a provocat puţin interes şi a fost mai degrabă trecută cu vederea de multitudinea studiilor şi analizelor ce s-au concentrat mai ales asupra tabelului „procedeelor tehnice ale traducerii", elaborat de autori pentru stilistica comparată a celor două limbi pe care se concentra „metoda lor de traducere". Cu excepţia, poate, a lui Anthony Pym[8], care, într-o retorică, uneori cam condescendentă, îi acuză pe Vinay şi Darbelnet de a nu fi apreciat cu asupra de măsură interferenţele limbii engleze în franceza din Canada (Pym nu greşeşte în observaţia sa, căci cei doi se arată convinşi că un contact constant dintre două limbi determină degradarea uneia dintre ele), precum şi de partizanat pentru „traducerea oblică"[9] în defavoarea traducerii literale. Cei doi lingvişti, „orbiţi" de limba lor maternă, franceza vorbită în Franţa, ar fi rămas astfel „ferecaţi într-o ideologie colonială"[10], convinşi că „deciziile lingvistice sînt luate de cei ce menţin un grad semnificativ de monolingvism"[11], drept care ar fi elaborat o grilă de procedee de traducere puternic influenţată de „ideologii politice"[12]. Fără a contesta categoric respectiva grilă, Pym avertizează că ea trebuie situată în acest orizont înainte de a fi diseminată în universităţi, cu precizarea că Vinay şi Darbelnet şi-ar fi luat în serios misiunea „apărării limbii centrale", franceza „centrului colonial", franceza „metropolei"[13]. Deşi Pym reia *in extenso* şi în propria traducere fragmentul privitor la „creierul monolingv", el ironizează formula, atrăgînd atenţia, poate în mod îndreptăţit, că un asemenea creier nu ar exista în realitate şi, în orice caz, nu acesta ar trebui să fie creierul unui lingvist; de altfel nu-şi ascunde cîtuşi de puţin mirarea faţă de decizia celor doi autori de a introduce în argumentaţia lor o astfel de noţiune, punînd-o nici mai mai mult nici mai puţin pe seama

---

8 Anthony Pym, *Translation Solutions for many Languages. Histories of a Flawed Dream*, Bloomsbury Publishing, New York/London, 2016, p. 15-36. Traducerea citatelor îmi aparţine.

9 *Ibid.*, p. 29.

10 *Ibid.*, p. 35.

11 *Ibid.*, p. 31.

12 *Ibid.*, p. 34.

13 *Ibid.*, p. 18.

lipsei lor de talent teoretic în lingvistică. În ce mă privește, nu cred că această interpretare este singura de luat în considerație: indiferent de un eventual parti-pris ideologic privind „puritatea" limbii franceze, care nu face obiectul acestor însemnări, rămîne, totuși, și o altă idee, repet, tulburătoare: traducerea, în orice caz, cea „bună", pare imposibilă, de vreme ce ea nu ar putea fi decît „un text ivit spontan dintr-un creier monolingv, reacționînd la o situație întru totul comparabilă"[14] cu aceea exprimată de textul „de tradus"! Cu alte cuvinte, traducătorul, prin definiție bilingv, nu are decît a contempla dezabuzat un ideal de neatins, aspirînd fără vreo speranță la himera traducerii „adecvate"... Iată că regăsim aici, într-o tonalitate mai puțin tragică, acea utopică *reine Sprache* a lui Walter Benjamin, de vreme ce traducerea „bună" nu ar fi altceva decît produsul „spontan" al unui „creier monolingv": în lipsa acelui imposibil *tertium comparationis*, Vinay și Darbelnet deschid totuși o ușă spre ceea ce, mult mai tîrziu, avea să se numească teoria interpretativă a traducerii, care întrevede soluția obținerii traducerii reușite de îndată ce traducătorul izbutește să parcurgă traseul complet între *comprehensiune – deverbalizare – reexprimare*.

Paradoxul despre care vorbeam la început este următorul: două texte de introducere, cel al lui Benjamin și cel al lui Vinay și Darbelnet, proclamă, de fapt, chiar dacă în registre diferite, imposibilitatea traducerii. Afirmația, susținută la nivel teoretic, se dublează, în ambele cazuri, și chiar dacă pe căi diferite, cu punerea ei în practică: Benjamin decide să nu traducă un citat din Mallarmé, iar Vinay și Darbelnet spun, cu umor, o povestioară, nu mai puțin paradoxală, din care rezultă că traducerea „adevărată" s-ar regăsi... doar în mintea unui locutor monolingv. Ceea ce nu îi împiedică pe cei doi lingviști să producă un „manual" de traducere, nici pe Benjamin să traducă. Altfel spus, dacă Walter Benjamin, în 1921, și Vinay și Darbelnet, în 1958, nu au renunțat să traducă, respectiv să elaboreze un „manual" de traduceri, în ciuda crezului lor exprimat în imposibilitatea traducerii, aceasta s-a întîmplat deoarece *teoria* nu găsise încă o cale de a ieși din aporia intraductibilității nelimitate – cale pe care, mult mai tîrziu,

[14] Jean-Paul Vinay, Jean Darbelnet, *Stylistique comparée du français et de l'anglais: méthode de traduction*, 1977, p. 20.

aveau să o descopere teoriile funcţionaliste, care, la rîndul lor, au sfîrşit nu odată prin a supralicita rolul receptorului – într-atît încît un Antoine Berman, literalist convins, a ajuns să susţină încă din deceniul 8 al secolului trecut că „refuzul teoriei receptării este absolut esenţial pentru gîndirea asupra traducerii"[15]. Este şi motivul pentru care cred cu toată tăria că doar critica şi evaluarea traducerilor, dublată de o etică a traducătorilor, poate propune o alternativă la dramatica convingere că traducerea nu este posibilă, prin aceea că oferă oricărui text deja tradus şi şansa, totdeauna benefică, niciodată păguboasă, de a fi tradus din nou şi din nou: „[...] singura modalitate de a critica o traducere – lucru totdeauna posibil – este să propui o alta care se presupune, se pretinde a fi mai bună sau diferită"[16].

„Sensul", „semnificaţia" unui text este dată, spunea cineva, de ansamblul traducerilor sale, de la cea dintîi versiune, trecînd prin toate retraducerile sale, pînă la cea mai recentă: iar ca acestea să existe, să aibă o raţiune de a fi, este necesară o critică a traducerilor, o critică pe cît posibil echidistantă, generoasă, ospitalieră, care să determine şi să impulsioneze apariţia lor. Este şi ceea ce încearcă să arate studiile publicate în această carte.

---

15 Antoine, Berman, *L'âge de la traduction. „La tâche du traducteur" de Walter Benjamin. Un commentaire*, text reconstituit de Isabelle Berman în colaborare cu Valentina Sommella, Paris, Presses Universitaires de Vincennes, 2008, p. 48.

16 Paul Ricœur, *Despre traducere*, traducere şi studiu introductiv de Magda Jeanrenaud, postfaţă de Domenico Jervolino, Editura Polirom, 2005, p. 90.

Cîteva reflecţii cu privire la starea traductologiei româneşti

„Nu ar trebui să trecem niciodată sub tăcere problema limbii în care se pune problema limbii şi în care este tradus un discurs despre traducere”[1].

Jacques Derrida

Există o diferenţă semnificativă în proiectul abordării chestiunilor traductologice şi, în special, a tradiţiilor traductologice între prima şi cea de-a doua ediţie a cunoscutei *Encyclopedia of Translation Studies* (cea din 1998 şi cea din 2009). Argumentînd necesitatea unei noi ediţii, dar şi pentru a putea reflecta interesele şi priorităţile unei comunităţi ştiinţifice ce s-a lărgit şi consolidat între timp, coordonatoarele volumului, Mona Baker şi Gabriela Saldanha, par a-şi fi dat seama abia cînd o pregăteau (după cum rezultă din *Introducere*) că „traductologia a avut în mod tradiţional o puternică orientare europocentrică, iar în unele părţi ale lumii continuă să fie dominată de paradigme teoretice care-şi au originile în Vest, ignorînd bogata şi substanţial diferita experienţă din afara Europei şi a Americii de Nord”[2]; dat fiind că disciplina şi-a cîştigat un statut academic, de sine stătător, ar fi timpul, susţin editoarele, să se ia notă de creşterea interesului pentru abordările din afara celor două spaţii culturale pentru a „reconsidera poziţia şi preocupările centrale ale disciplinei”, cu atît mai mult cu cît numărul lucrărilor dedicate acestei problematici a

---

[1] Jacques Derrida, „Psyché. Inventions de l'autre”, în *Des Tours de Babel*, Galilée, Paris, 1998, p. 204. Traducerea acestui citat ne aparţine, ca şi traducerea celorlalte citate din această carte.

[2] Mona Baker, Gabriela Saldanha (ed.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, ed. II (2009, 2011), New York.

sporit, antrenînd o repoziționare pe plan internațional a traductologiei, capabilă să determine un nou echilibru, în care să se facă auzite și „voci" din spațiul asiatic, african, dar și din cel denumit de cele două editoare „Middle East" (formulă folosită și în cele două volume editate de Theo Hermans sub titlul *Translating Others*[3]). Cu alte cuvinte, noua ediție își propunea să prezinte traductologia în lumina unei tot mai evidente „multidisciplinarități" și să ia notă de vădita ei tendință de a „rupe cu originile sale exclusiv europocentrice".

Însă conceptul globalizant al „europocentrismului" mi se pare că ar fi meritat să fie, la rîndul său, supus unei minuțioase și îndelungate demontări, care să-i redea bogăția și varietatea: dacă în interiorul cîmpului cultural european rețelele de influență și cîmpurile de putere simbolice se structurează în jurul culturilor „mari", difuzate de limbile „centrale", atunci ar trebui examinate și reacțiile vizavi de traducere, inclusiv gîndirea asupra acesteia, în culturile „mici", vehiculate de limbile „periferice". Cu alte cuvinte, acest spațiu este departe de a fi unul omogen: dimpotrivă, el este traversat de tensiuni inegale, ce depind în mare măsură de culturile „mari", vehiculate de limbile „centrale", vizavi de care culturile „mici", difuzate de limbile „periferice", se poziționează neîncetat în varii configurații, nu totdeauna obediente. Numindu-le „minorități invizibile"[4] și asemănîndu-le... cu Contele Dracula, cel care se privește în oglindă fără a se putea vedea vreodată, Michael Cronin atrăsese, cu cîțiva ani mai devreme, atenția asupra locutorilor ce vorbesc ceea ce el numește „limbi minoritare", care, nici ele, nu reușesc să se regăsească în oglinda studiilor traductologice: ediția din 1998 a sus-numitului dicționar nu cuprinde nici o referință privitoare la „traducere și limbile minoritare" sau vreo abordare teoretică a acestei problematici, lucru cu atît mai paradoxal cu cît tocmai culturile dezvoltate de limbile „minoritare" sînt prin excelență culturi ale traducerii. Pe de altă parte, alți cercetători se întreabă tot mai insistent dacă, extinzîndu-l la spațiile geografice unde engleza este

---

[3] Theo Hermans, *Translating Others*, vol. 1, 2006, vol. 2, 2012, Routledge, New York, 2014. Prima ediție a apărut la St. Jerome Publishing, Manchester, 2006.

[4] Michael Cronin, *Translation and Globalization*, Routledge, New York, 2003, p. 139 și urm.

limba predominantă, conceptul de „europocentrism" mai este „cît de cît folositor" şi dacă nu cumva poate fi „considerat teoretic redundant"[5].

Cît despre tradiţia traductologică românească, regretatul Janos Kohn, care nu a mai putut aduce la zi prezentarea acesteia în ediţia a doua, a dat, în ediţia din 1998, un verdict succint, poate insuficient argumentat, lucru explicabil şi prin spaţiul restrîns alocat în *Enciclopedie* diverselor „tradiţii", dar care merită, în orice caz, examinat cu atenţie. Autor, între altele, al unei lucrări de succes privind virtuţile compensatorii ale limbii române în traducere[6], Janos Kohn formulează în secţiunea axată pe „History and Traditions" următorul diagnostic privind specificitatea teoriilor traductive româneşti: „În România, teoria traducerii rămîne strîns legată de practică"[7]. Diagnosticul său este susţinut de constatarea marii cantităţi de traduceri efectuate în perioada postbelică, ceea ce explică, după dînsul, şi vizibila corelare a studiilor teoretice cu realizările practice. El mai remarcă şi faptul că astfel de texte teoretice sînt adesea scrise de traducători profesionişti, însă exemplifică citînd opiniile unor mari scriitori români, care s-au ilustrat şi în traducere (Lucian Blaga[8] sau Ştefan Augustin Doinaş[9]). Kohn nu uită să mai amintească totuşi şi existenţa unor lucrări de tip academic, centrate pe o perspectivă

---

[5] Luc van Doorslaer, Peter Flynn, „On constructing continental views on translation studies. An introduction", în Luc van Doorslaer, Peter Flynn (ed.) *Eurocentrism in Translation Studies*, John Benjamins, Amsterdam, 2013, p. 5; Peter Flynn, „How Eurocentric is Europe? Examining scholars' and translators' contributions to translation studies – an ethnographic perspective", în Luc van Doorslaer, Peter Flynn, *Eurocentrism in Translation Studies*, p. 43-60.

[6] Ioan Kohn, *Virtuţile compensatorii ale limbii române în traducere*, Facla, Timişoara, 1983.

[7] Janos Kohn, „Romanian Tradition", în Baker, Mona, Van Doorslaer, Luc (eds.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, New York, 1998 (reed. 2000), p. 539.

[8] Lucian Blaga, „Cum am tradus pe Faust", în *Steaua*, nr. 8, 5 mai 1957.

[9] Ştefan Augustin Doinaş, „Dificil, riscant, dar nu imposibil", în *Secolul XX*, nr. 2, 1965.

traductologică cu marcată orientare lingvistică, nu fără a sublinia că „numărul studiilor privind traducerea rămîne relativ mic”[10].

De curînd a apărut un studiu privind „ideile şi metaideile traductive româneşti”[11], urmărite de-a lungul a nu mai puţin de şase secole, unde putem citi un diagnostic oarecum diferit de cel dat de Kohn, şi nu mai puţin categoric. În capitolul privitor la „orientările actuale”, capitol concentrat pe perioada „postdecembristă”, deci practic pe ultimii 25 de ani, Georgiana Lungu Badea constată, mai întîi, puternicul impuls dat activităţii de traducere din spaţiul românesc de unele „instituţii culturale internaţionale, cît şi de tendinţa de mondializare”, care ar fi declanşat, după dînsa, prin ricoşeu, şi un proces de „reglementare a aparatului critic”[12] utilizat de teoriile traducerii (în care include şi lucrările unor cercetători de origine română, dar care s-au format şi îşi desfăşoară activitatea în alte cadre academice decît cele din spaţiul românesc, precum Ioana Popa, Ecaterina Cleynen-Serghiev, Iulia Mihalache), ceea ce nu o împiedică însă să tranşeze problema unei eventuale specificităţi a traductologiei româneşti: „Deşi nu se poate vorbi despre o tradiţie a disciplinei riguros teoretice a traducerii în spaţiul românesc, contribuţiile teoretice aduse de cercetătorii români – traducători şi lingvişti – sînt numeroase şi variate”[13]. Autoarea va pune ulterior – explicit şi oarecum tardiv – sub semnul unei întrebări, mai curînd retorice[14], însăşi capacitatea operaţională a unui concept precum cel de „traductologie românească”.

Cele două verdicte, exprimate de ambii cercetători cu egală convingere, privind specificul sau non-specificul traductologiei româneşti sînt despărţite de cel puţin un deceniu şi jumătate, interval de timp în care studiul academic al traductologiei s-a extins masiv, cu mare rapiditate, în întregul învăţămînt universitar românesc şi la toate

---

10 Janos Kohn, *op. cit.*, p. 540.

11 Georgiana Lungu Badea, *Idei şi metaidei traductive româneşti (secolele XVI-XXI)*, Editura Eurostampa, Timişoara, 2013.

12 *Ibid.*, p. 125.

13 *Ibid.*, p. 109.

14 *Ibid.*, p. 132-133. Titlul capitolului anterior, „Orientări în cercetarea traductologică românească”, devine astfel caduc.

nivelurile sale (licenţă, masterat, doctorat, proiecte ample de cercetare), interesînd şi chiar captivînd categorii de specialişti tot mai largi, lucru dovedit de numărul considerabil de volume şi studii publicate de ei în acest răstimp, dar şi de apariţia unor reviste exclusiv dedicate acesteia: dacă este să dăm crezare celor două opinii, am putea deduce că extinderea şi consolidarea domeniului nu ar fi determinat şi o consolidare a unui specific autohton, ci, dimpotrivă, l-ar fi subminat pe cel existent în anii '90, diluîndu-l într-un proces de „globalizare" şi „mondializare" a cercetării. Pe de altă parte, revenind la punctul de vedere exprimat de Georgiana Lungu Badea, nu este foarte clar în ce anume ar consta acel proces de „reglementare a aparatului ei critic" despre care vorbeşte autoarea. În măsura în care, cum vom arăta în continuare, majoritatea lucrărilor ce-l utilizează în prezent sînt redactate în alte limbi decît limba română, acest proces nu s-a putut de fapt produce.

Pentru a examina întemeierea celor două puncte de vedere m-am oprit la două momente care mi s-au părut deosebit de fertile în gîndirea românească cu privire la traducere, ambele dinainte de 1989, pentru a le confrunta apoi cu situaţia de după 1990.

Anii '60 ai secolului trecut

În anii '60 ai secolului trecut, apariţia în Franţa a lucrării intitulate *Problèmes théoriques de la traduction* semnată de Georges Mounin (carte ce nu a fost nici pînă în prezent tradusă în româneşte) a declanşat o vie dezbatere privind rolul gîndirii teoretice asupra traducerii, dezbatere publicată în renumita revistă *Secolul XX*, în două numere consecutive[15]. În ambele numere ale revistei se pronunţă asupra lucrării marelui lingvist şi traductolog francez personalităţi ale vieţii culturale a vremii, însă nu totdeauna cei cu o formaţie filologică solidă. Cel dintîi care are ceva de spus este Marcel Breslaşu, poet, fabulist, compozitor, interpret de lieduri, cronicar muzical, avocat şi traducător, cîţiva ani redactor-şef al prestigioasei reviste *Secolul XX*, unde a publicat şi cîteva traduceri, personalitate complexă, alcătuită

---

15 *Secolul XX*, nr. 1, 1965, şi *Secolul XX*, nr. 2, 1965.

din tulburătoare jocuri de umbre[16]. Al doilea text este semnat de Henri Jacquier[17], profesorul clujean care l-a acuzat pe Roland Barthes de pierderea cetăţeniei franceze, ceea ce l-ar fi condamnat implicit să-şi continue cariera şi viaţa în România pînă la moarte (1980)[18]; autor al unei teze de doctorat în lingvistică, profesor de liceu şi apoi universitar specializat în respectivul domeniu, Jacquier asumă o poziţie atipică printre celelalte voci care se pronunţă pe marginea cărţii lui Mounin. Deşi începe prin a sublinia cît de „anevoioasă" este munca traducătorului, care trebuie să fie „în acelaşi timp bun cititor şi bun scriitor", declară ulterior, foarte tranşant, că „grupul conţinuturilor sau al limbajelor ştiinţifice şi tehnice [...] se bucură de traductibilitate integrală în orice limbă din lume", întrucît se întemeiază pe „enunţuri univoce" şi nu pe „exprimări afective", „iar structura intelectuală a omului este la fel sub toate meridianele, deşi se exprimă felurit"[19], afirmaţii ce vădesc şi un crez neclintit, de sorginte franceză, în universalitatea spiritului uman.

În loc să examineze însă postulatele de tip lingvistic şi incidenţa lor în chestiunea traducerii, Jacquier pronunţă un înflăcărat rechizitoriu de tip eseistic la adresa lingviştilor şi a noilor lor teorii (nu scapă de dezaprobarea sa nici structuralismul de sorginte saussuriană în special, nici behaviorismul bloomfieldian, glosematica lui Hjelmslev sau distribuţionalismul lui Harris, nici neo-kantienii precum Cassirer, ocazie de a demonstra şi că este la curent cu respectivele curente), care, în loc să „încurajeze" munca traducătorilor, nu fac altceva decît să o „osîndească la tăcere"[20], ca şi cum aceştia nu şi-ar dori altceva decît ca omul „să rămînă închis în solitudinea individului chircit în

---

16 Geo Şerban, „Meandrele memoriei. Breslaşu vs Bresliska", în *Observator cultural*, nr. 560, ianuarie 2011.

17 Henri Jacquier, „Babel, mit viu", în *Secolul XX*, nr. 1, 1965, p. 151-160. Sub acelaşi titlu va fi publicat în 1991 un volum îngrijit de Mircea Muthu, apărut la Editura Dacia din Cluj-Napoca.

18 Alexandru Matei, „Fîntîna barthesiană. Cazul Henri Jacquier şi două păcate mortale", în *Observator cultural*, nr. 719, aprilie 2014.

19 Henri Jacquier, *op. cit.*, p. 153.

20 *Ibid.*, p. 155.

sine, victimă desemnată a angoasei inexprimabilului"[21]. Captivat de propriul stil, Jacquier continuă în același registru, neuitînd să îi invoce constant pe traducători, pe care validitatea sau caducitatea teoriilor lingvistice îi lasă de altfel „indiferenți"[22]: teoria devine astfel, în viziunea lui, nu doar inutilă, ci și dăunătoare, singurul lucru demn de reținut fiind existența *de facto* a traducerilor și superioritatea activității traducătorilor. Jacquier nu face diferența de nivel dintre teorie, privită cu mare suspiciune, și practica propriu-zisă, traducătorul fiind condamnat să-și îndeplinească misiunea civilizatoare sub amenințarea lingvisticii, al cărei țel pare a fi doar cel de a „stînjeni la maximum îndeletnicirea" sa[23].

Jacquier acceptă însă necondiționat valabilitatea tezei imposibilității traducerii atunci cînd vine vorba de poezie, caz în care, spune el, doar edițiile bilingve ar putea să-l ajute pe cititor să descopere esența textului original; în plus, astfel de ediții ar trebui să cuprindă neapărat un „portret" al limbii originalului (cu referiri la fonetismul ei, la grafie, la gramatică), dînd „cît mai numeroase" note explicative, însoțite de traduceri secvențiale multiple[24]. Nu ratează nici ocazia de a se referi la etica traducătorilor, și enumeră în încheiere calitățile bunilor traducători, odată ce „s-au împăcat cu gîndul că traducerea literară este o muncă de aproximație"[25]: probitate, modestie, mîndria unei meserii ce contribuie la „ridicarea intelectuală și la desfătarea sufletească a mii și mii de oameni, dar și la apropierea morală a popoarelor"[26], într-un cuvînt, la constituirea literaturii universale. Mai presus de toate, traducătorul trebuie să-și continue misiunea civilizatoare „fără să se lase tulburat de verdictele pronunțate de unii lingviști, nici de sirenele absurdului cu armonioasele lor tînguieli

---

21 *Ibid.*
22 *Ibid.*
23 *Ibid.*, p. 157.
24 *Ibid.*, p. 160.
25 Într-o altă epocă, Paul Ricœur, și nu doar el, avea să vorbească despre „echivalență fără identitate".
26 Henri Jacquier, *op. cit.*, p. 160.

despre angoasa inefabilului, singurătatea conştiinţei individuale lipsite de comunicare cu ceilalţi, şi eşecul final inevitabil al limbilor"[27].

În numărul următor, Nicolae Argintescu-Amza[28], critic literar, eseist, sociolog, filozof, pasionat de arte plastice (autor al unei lucrări despre Vermeer şi al alteia despre Grigorescu), de estetică şi psihologie, cronicar de artă, traducător din Shakespeare, Horaţiu, Lucreţiu, Baudelaire, Schiller, Molière, Claudel, Maiakovski, Pavese, atacă „dezinvoltura" lui Mounin, vizibilă, spune el, încă din titlul primei sale cărţi, pe care ar fi încercat să o compenseze ulterior printr-un „exces contrar" , dînd „o excesivă audienţă problemelor de strictă filologie modernă, în cadre cît mai doctorale"[29]. Ocazie de a regreta „formalismul" „unei bune părţi din cercetările lingvistice"[30], de a lansa o diatribă la adresa exceselor lor şi de a se teme ca nu cumva o „falsă interpretare lingvistică a procesului de traducere" să amîne „cu încă foarte mulţi ani elucidarea acestui extraordinar mijloc de culturalizare mondial"[31]. Or, „elucidarea" despre care vorbeşte el ar fi trebuit lăsată în seama psihologiei, care are a determina „treptele psihice", altfel spus aptitudinile traducătorului, îndreptăţit să producă, precum un Arghezi, „traduceri chiar superioare originalului"[32]. Una peste alta, păcatul de neiertat al cărţii lui Mounin ar rămîne acela că „principiul, poate fundamental, al procesului de traducere, nu este nici măcar amintit"[33] şi anume faptul că traducerea este un act interpretativ: prin urmare, ne îndeamnă autorul, mai bine ar fi să „depăşim specificităţile falacioase ale fixismului", „vădite cochetării ale unei anumite «filozofări» lingvistice"[34], tot aşa cum „trebuie depăşită falsa aparatură

[27] *Ibid.*
[28] N. Argintescu-Amza, „Despre «Frumoasele credincioase»", în *Secolul XX*, nr. 2, 1965, p. 157-164.
[29] *Ibid.*, p. 157.
[30] *Ibid.*
[31] *Ibid.*, p. 158.
[32] *Ibid.*, p. 159.
[33] *Ibid.*, p. 160.
[34] *Ibid.*

ştiinţifică"[35]: pe scurt, necesară ar fi o lucrare intitulată „Probleme practice ale traducerii de artă", epurată de „tehnicisme înguste", pentru că, ultim avertisment, în „cercetările tinzînd spre obiectivitatea ştiinţifică", „excesul iraţional al purismului" nu doar că este „sterp", dar poate „rătăci mintea"[36].

La textele celor doi se adaugă şi un altul, adesea invocat şi în prezent, semnat de poetul, eseistul şi traducătorul Ştefan Augustin-Doinaş[37], reputat pentru traducerea lui *Faust* de Goethe, a poemelor lui Hölderlin, dar şi a unor texte de Mallarmé, Paul Valéry, Martin Buber, Giovanni Papini etc. (ar fi tradus din peste 10 limbi!): el dezvoltă o pledoarie apăsată, cum o arată şi titlul, consolidată de o argumentaţie cu referinţe la cîteva surse teoretice occidentale, în favoarea „posibilităţii" traducerii: textul său se încheie prin invitaţia înţeleaptă adresată traducătorilor de a „*dovedi* practic că «miracolul» traducerii poetice există", lăsînd în seama „altora" „explicaţia, fundamentarea teoretică a posibilităţii" acestuia[38].

Pentru aceste personalităţi culturale, ocupînd poziţii variate în cîmpul simbolic românesc al vremii, însă toate beneficiind de „vizibilitate", cartea lui Mounin este mai degrabă un pretext pentru a se pronunţa despre calitatea traducerilor sau despre planuri editoriale, decît despre necesitatea dezvoltării în spaţiul românesc a gîndirii teoretice privitoare la traducere. Breslaşu recunoaşte această lipsă de interes teoretic, dar îi acordă cîteva rînduri de încheiere, mai degrabă de complezenţă, subliniind că vede în teoria traducerii un „adjuvant" pentru cel ce se iniţiază în „vastul şi complexul domeniu al literaturii universale"[39].

Tradiţia românească în privinţa traducerii pare astfel a se dezvolta în cadrul unei tematici recurente de tipul „cum l-am tradus

---

35 *Ibid.*, p. 161.

36 *Ibid.*, p. 163.

37 Ştefan Augustin-Doinaş, „Dificil, riscant, dar nu imposibil", în *Secolul XX*, nr. 2, 1965, p. 165-167.

38 *Ibid.*, p. 167.

39 Marcel Breslaşu, *op. cit.*, p. 150.

pe..."[40], „tălmăcindu-l pe..."[41] și „arta de a traduce"[42]. Că reflecția asupra traducerii era văzută ca făcînd parte din domeniul literaturii comparate, esteticii sau istoriei literaturii nu are a ne mira într-un moment în care nici formula *Translation Studies*, nici cea franceză, *traductologie*, nu fuseseră încă inventate. Reținem însă că toți cei ce se pronunță pe marginea cărții lui Mounin, fie ei scriitori, traducători sau lingviști, împărtășesc, cu toate lecturile lor în domeniu aduse la zi, o egală reținere vizavi de rolul lingvisticii și, în general, al teoriei, în gîndirea asupra traducerii și un egal interes pentru practica traducerii cu toate componentele sale, – dar, *nota bene*, doar a traducerii textului literar, traducerea altor tipuri de texte fiind total ignorată, ca nefiind traducere, ci pur și simplu transpunere mecanică a unor terminologii[43].

Anii '80 ai secolului trecut

În primii ani ai deceniului '80 s-au produs mai multe evenimente direct legate de reflecția privitoare la teoria traducerii, concentrate în cîteva publicații de mare circulație. În luna iunie a anului 1980 a avut loc un mare „Colocviu național de traduceri și literatură universală"[44], iar stenograma lucrărilor a fost publicată, anul următor,

---

40 Aluzie la Lucian Blaga, „Cum l-am tradus pe Faust", în *Steaua*, nr. 8 din 5 mai, 1957.

41 Veronica Porumbacu, „Tălmăcindu-l pe Scipaciov", în *Viața românească*, nr. 4, 7 iulie 1951, p. 198-216.

42 Începînd cu Tudor Vianu, „Ceva despre arta traducerii", în *Literatura universală și literatură națională*, ESPLA, 1956, p. 267-278, sau Nina Cassian, „Arta de a traduce", în *Secolul XX*, nr. 1, 1973, p. 146-148.

43 Argintescu-Amza declara tranșant că „[...] nici traducerea de colportaj a textelor tehnice sau de vulgară vulgarizare nu pot avea nimic de-a face cu traducerea artistică", *op. cit.*, p. 162, iar Franz Storch anticipa, pe un ton la fel de categoric, „rolul important al computerelor", care vor „traduce foarte bine un text științific care se bazează pe noțiuni și ecuații", „Colocviul național de traduceri și literatură universală", în *Viața Românească*, număr special, revistă editată de Uniunea Scriitorilor, București, 1981, p. 72.

44 A se reține calificativul *național*, care trimitea în acea perioadă la multiple sensuri legate și de ideologia comunistă.

într-un număr special al revistei *Viaţa Românească*[45]; în 1983, numărul 1 al revistei, nu mai puţin renumite în acea epocă, *Cahiers roumains d'études littéraires*, a fost în întregime consacrat temei „Poïétique/Poétique de la traduction", şi tot în acel an apărea şi lucrarea lui Ioan Kohn la care m-am mai referit; cu doi ani mai devreme, la începutul anului 1981, apăruse *Orizontul traducerii* al lui Gelu Ionescu[46], cuprinzînd un foarte consistent text introductiv, a cărui valabilitate teoretică rămîne şi astăzi incontestabilă.

Deşi teoria se înzestrase între timp cu un nume propriu (în anii 1972-1976), iar textele pe care le-am invocat pentru a încerca să delimitez centrele de interes din anii '80 vădesc din nou o bună corelare a lecturii autohtone cu ceea ce se scria şi se publica concomitent în spaţiul european, ele rămîn în continuare axate pe chestiunea fidelităţii textului ţintă vizavi de textul sursă în cadrul cuplurilor de limbi, pe fundalul aceleiaşi neîncrederi în abordările de tip lingvistic şi, prin ricoşeu, pe contabilizarea diverselor tipuri de erori posibile în procesul traducerii. Faptul este oarecum de înţeles în cazul opiniilor exprimate de participanţii la „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală", majoritatea traducători, dar el este evident şi în cazul textelor publicate în primul număr al revistei *Cahiers roumains...*, unde multe studii poartă semnătura unor cercetători de formaţie academică.

Ioana Popa sugerează o posibilă explicaţie a concentrării dezbaterilor pe tema libertăţii şi / sau a fidelităţii în traducere, particularitate pe care dînsa o regăseşte în spaţiul sovietic şi apoi în întreaga zonă est-europeană. Dat fiind că, printre scriitorii interzişi, mulţi erau autorizaţi să semneze şi să publice traduceri, este posibil, spune cercetătoarea, ca ei să fi văzut în această activitate o „şansă acordată creaţiei, care ar fi putut influenţa modul lor de a traduce"[47],

---

45 „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală", în *Viaţa Românească*, număr special, revistă editată de Uniunea Scriitorilor, Bucureşti, 1981.

46 Gelu Ionescu, *Orizontul traducerii*, Univers, Bucureşti, 1981.

47 Ioana Popa, „Communism and Translation Studies", în Gambier, Yves, van Doorslaer, Luc, *Handbook of Translation Studies*, vol. 4, John Benjamins, Amsterdam, 2013, p. 28.

deci să fi fost înclinaţi, ca să spunem aşa, congenital, spre traducerea liberă; pe de altă parte, mai observă dînsa, în anii '30, astfel de dezbateri erau, în orice caz, „politizate" în spaţiul sovietic, iar „unii cercetători au văzut în preferinţa oficială pentru traducerea liberă un factor ce a favorizat cenzura şi intervenţiile asupra textelor sursă"[48]. Cu alte cuvinte, deşi discuţia asupra raportului dintre cele două texte în procesul traducerii ar fi fost frămîntată de tendinţe şi influenţe contradictorii, balanţa ar fi înclinat, din raţiuni subiective şi ideologice, înspre valorizarea infidelităţii. Argumentaţia nu se verifică, după părerea mea, în spaţiul românesc, în orice caz nu în perioadele la care mă refer eu aici[49]. Majoritatea celor care abordează subiectul se pronunţă categoric pentru respectarea criteriului fidelităţii, ba chiar pun la îndoială abilitatea poeţilor de a transpune marile texte poetice ale literaturii universale: traducerile lui Tudor Arghezi, de pildă, sînt marcate de „prea puternica lui personalitate poetică", ceea ce l-ar fi împiedicat „să înţeleagă spiritul unui autor străin"[50].

Se fac însă auzite şi unele voci, foarte puţine, precum cea a lui Alexandru Balaci (pledînd pentru întemeierea unei estetici a traducerilor, care „să-şi propună să elucideze [...] în ce constă esenţa muncii de traducere, a traducătorului"[51]) şi, mai ales, cea a lui Gelu Ionescu, care deploră lipsa unei teorii coerente, fapt, mai spune el, ce ar explica şi faza de amatorism în care s-ar complace în continuare însăşi practica traducerii: pentru prima dată, cu această intensitate, este afirmată necesitatea unor dezvoltări teoretice, iar „inexistenţa apariţiilor teoretice" este văzută ca o „consecinţă a aceleiaşi men-

---

48 *Ibid.*

49 Gelu Ionescu, *Orizontul traducerii*, p. 36. Autorul observă şi el fenomenul, limitîndu-l la perioada proletcultistă, cînd „mulţi scriitori nu-şi publică operele lor – sau publică doar o parte din ce scriu – şi astfel se ocupă de traduceri: efect «pozitiv» al unei situaţii regretabile".

50 Aurel Covaci, „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală", în *Viaţa Românească*, 1981, p. 14.

51 Alexandru Balaci, „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală", în *Viaţa Românească*, 1981, p. 74.

talităţi artizanale care patronează majoritatea traducătorilor noştri"[52]. Peste alte cîteva rînduri, autorul insistă din nou şi afirmă necesitatea teoriei *şi* ca instrument formator al practicii: „nu ne putem lipsi de stimularea unei activităţi cu pronunţat caracter teoretic privind problemele traducerii"[53] ce ar putea fi încurajată şi prin traducerea unor texte corespunzătoare, care să constituie cadrul necesar unei depăşiri a acestui „mirific stadiu artizanal"[54], conducînd la dezvoltarea unei „conştiinţe teoretice, ştiinţifice, profesionalizate"[55] în această direcţie. În acest scop, el recomandă, asociindu-se aici şi altor voci[56], o critică a traducerilor, nici pînă astăzi cristalizată (şi nu doar în spaţiul românesc), dincolo de rubricile canonice ale criticii de întîmpinare, capabilă de o adevărată analiză tehnică, „aplicată la detaliile cele mai fine ale unei tălmăciri"[57]. Aceste deziderate le va susţine, argumentîndu-le pe larg, şi în prefaţa la cartea sa despre „orizontul traducerii", în care reflecţia asupra traducerii este însă proiectată în cadrul istoriei literaturii române contemporane, de unde, spune el, ea „absentează aproape cu totul", alocîndu-i-se practic rolul de „anexă a fenomenului literar original"[58]. Două sînt direcţiile de cercetare care ar putea contribui, după el, la reconsiderarea poziţiei traducerilor: examenul receptării lor în cultura română şi, pe de altă parte, elaborarea unei teorii a lecturii[59], din a cărei perspectivă, de pildă, fenomenul traducerilor „întîrziate" ar putea explica şi modul în care

---

52 Gelu Ionescu, „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală", în *Viaţa Românească*, 1981, p. 89.

53 *Ibid.*

54 *Ibid.*

55 *Ibid.*, p. 89-90.

56 Ileana Verzea, „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală", în *Viaţa Românească*, 1981, p. 50; George Lăzărescu, „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală", în *Viaţa Românească*, 1981, p. 94; Irina Eliade, „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală", în *Viaţa Românească*, 1981, p. 94.

57 Gelu Ionescu, „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală", în *Viaţa Românească*, 1981, p. 89, şi Gelu Ionescu, *Orizontul traducerii*, p. 52.

58 Gelu Ionescu, *Orizontul traducerii*, p. 9.

59 *Ibid.*, p. 11-15.

literatura originală „reasimilează” trecutul, pregătind noi orientări sau întărind altele, incipiente, şi potenţîndu-le. Autorul reia ideea necesarei teorii a traducerii, în care vede o şansă acordată traducătorilor de a dobîndi o „conştiinţă teoretică superioară”[60].

Elementul de continuitate în care observ specificul reflecţiei româneşti şi care leagă cele două momente pe care le-am extrapolat aici constă în clara delimitare de teorie şi, cum am spus, în rezistenţa faţă de aceasta, privită cu destulă neîncredere: este şi trăsătura care a „scutit” reflecţia românească de vreo reconsiderare vizavi de „mirajul” lingvisticii, cea care a determinat în spaţiul vestic european atîtea revizuiri, dar a făcut posibilă şi construirea traductologiei ca demers autonom. Concomitent, reflecţia asupra practicii a depăşit, atît la nivel cantitativ, cît şi calitativ, pe cea privind teoria, cum rezultă şi din ceea ce Irina Mavrodin a numit şi a încercat să fundamenteze încă din anii ’80, şi anume o „practico-teorie”.

Este nu mai puţin adevărat şi că acest „specific” s-a dezvoltat pe un teren fertil: în spaţiul românesc, reflecţia asupra literaturii în general este puternic marcată de o tradiţie impresionistă, eseistică (a cărei culme a constituit-o *Istoria literaturii* a lui George Călinescu), care a împins nu de puţine ori tentativele pur teoretice într-o postură de auto-justificare. Se mai remarcă astfel, lucru verificabil pe termen lung, încă o situaţie oarecum paradoxală: pe de o parte, autorii textelor la care m-am referit pînă acum, dar şi ai multor altora pe care le-am lăsat deoparte, erau la curent cu ce se scria în marile limbi de circulaţie în domeniul teoriei şi practicii traducerii, de unde şi inadecvarea afirmaţiei cu privire la o aşa-zisă „rămînere în urmă”; pe de alta, aceeaşi autori, fie ei scriitori, eseişti, poeţi sau critici literari, manifestau o tenace rezervă, reticenţă metamorfozată uneori în refuz explicit, vizavi de urgenţa construirii unei teorii. Chiar şi numărul din *Cahiers...*, unde se pronunţă un număr consistent de „universitari”, este axat pe aceeaşi confuzie de nivel hermeneutic între practică şi teorie: Irina Mavrodin, responsabila numărului şi autoarea textului introductiv, cea care, într-un anume fel, dă şi tonul în abordarea tematicii, începe prin a declara că „O traducere reuşită nu are cum să

[60] *Ibid.*, p. 29.

rezulte din aplicarea mecanică a vreunei teorii, oricît de adecvată ar fi ea, pentru că teoria, prin chiar generalitatea ei, nu se aplică lesne la traducere [...]. Traducerea este, înainte de toate, o practică [...]"[61]: ca și cum teoria și practica ar urmări același scop!

Traducerea se vede prin urmare corelată cu literatura însăși, iar chestiunea literalității și a fidelității ocupă, din nou, locul central în dezbatere, teoria fiind chemată să se pronunțe din perspectivă contrastivă și stilistică: Victor Ivanovici declară că „este de la sine înțeles că am adoptat perspectiva contrastivă a stilisticii lingvistice [...]"[62]. După ce constată, nu neapărat ca pe un eveniment pozitiv, că „bibliografia privind traducerea cunoaște o proliferare dramatică" (este vorba de anii '80!) și enumeră cel puțin trei tipuri de abordări teoretice, „adesea în dezacord"[63], Marcel Pop-Corniș își propune să „analizeze în ce măsură au afectat ele atît teoria românească a traducerii, cît și practica traducerii și, la un nivel și mai dramatic, traducerea poeziei românești în limbi de circulație"[64], pentru a ajunge la concluzia că ele joacă un rol (negativ), în măsura în care au încercat să-i determine pe traducătorii de poezie români „să se conformeze atît formei, cît și ideilor", într-o indecizie ce își lasă amprenta asupra traducerii, provocînd, nu de puține ori, exact „efectul opus"[65] asupra receptării.

Tema receptării literaturii române în Occident a fost și rămîne una recurentă, uneori cu tente ușor naționaliste: impunerea ei în circuitul mondial ar depinde de conștientizarea faptului că „principiul *universalității* este obligat să depindă de cel al *traductibilității*"[66], iar

---

61 Irina Mavrodin, „La traduction – une pratico-théorie", în *Cahiers roumains d'études littéraires*, nr. 1, 1983, p. 4.

62 Victor Ivanovici, „Text and Translatability", în *Cahiers roumains d'études littéraires*, nr. 1, 1983, p. 11.

63 Marcel Pop-Corniș, „Romanian Poetry in an Age of Translation", în *Cahiers roumains d'études littéraires*, nr. 1, 1983, p. 34.

64 *Ibid.*, p. 35-36.

65 *Ibid.*, p. 41.

66 *Ibid.*, p. 36.

vocile care se pronunţă în favoarea traducerii în tandem[67], un traducător român şi un traducător vorbitor nativ al limbii ţintă, sînt nenumărate; la fel şi multitudinea studiilor şi luărilor de poziţie privind analiza traducerilor operelor literare româneşti în limbile de circulaţie[68], chiar dacă o asemenea îndeletnicire ar intra, pentru unii, în capitolul „propagandei peste hotare"[69]. Nici în acest caz, ca şi în privinţa traducerilor în limba română, opinia generală nu favorizează traducerea liberă şi nici nu vede scriitorii şi poeţii ca pe cei mai potriviţi traducători[70]: Leon Leviţchi invocă, în luarea sa de cuvînt, o „comisie Shakespeare", fondată în anii 1950 şi alcătuită din personalităţi de primă mărime ale culturii române, comisie ce a „legiferat nişte puncte de vedere româneşti privind îndatoririle fundamentale ale traducătorului onest", unanim aprobate de plenul Uniunii Scriitorilor, din care cel puţin şapte insistă asupra următoarelor „norme": traducerea să fie integrală, să fie făcută din limba originalului, „să nu

---

67 Irina Eliade, „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală", în *Viaţa Românească,* 1981, p. 94; Catinca Ralea, „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală", în *Viaţa Românească,* 1981, p. 86.

68 La „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală" practic toţi participanţii exprimau dorinţa ca literatura română să fie difuzată în lume. Din cele patruzeci şi două de intervenţii, treizeci şi trei se pronunţă explicit pe această temă: Aurel Covaci, p. 16; George Potra, p. 19; Edgar Papu, p. 20; Lörinczi Làszlò, p. 22; Tatiana Nicolescu, p. 25; Constantin Crişan, p. 29; Corneliu Barborică, p. 31; Andrei Brezianu, p. 39; Maria Banuş, p. 42; Florin Murgescu, p. 45; Petre Solomon, p. 49; Ileana Verzea, p. 50; Cristina Petrescu, p. 52; Balogh Iózsef, p. 53; Florian Potra, p. 56; Romul Munteanu, p. 60; Dan Grigorescu, p. 65; Ştefan Augustin-Doinaş, p. 68; N. Carandino, p. 71; Franz Storch, p. 72; Alexandru Balaci, p. 4; Radu Lupan, p. 76; Paul Alexandru Georgescu, p. 77; Cristea Chelaru, p. 82; Alexandru Paleologu, p. 84; Catinca Ralea, p. 87; Zoe Dumitrescu-Buşulenga, p. 90; Marin Mincu, p. 92; Irina Eliade, p. 94; George Lăzărescu, p. 95; Iulian Neacşu, p. 97; Micaela Slăvescu, p. 99; Andrei Bantaş, p. 104.

69 Romul Munteanu, Aurel Covaci, „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală", în *Viaţa Românească,* 1981, p. 60.

70 Aurel Covaci, „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală", în *Viaţa Românească,* 1981, p. 14.

supraliciteze", să nu se facă „vinovată" de „păcatul omisiunii"[71]. Franz Storch îi invita, la rîndul său, pe traducători să nu cumva să vadă în traducere „o frumoasă care străluceşte prin infidelitatea sa"[72]; Alexandru Balaci asimilează arta traducerii cu fidelitatea, sarcina traducătorilor constînd în a reda „cît se poate de fidel [...]", în a „transmite conţinutul integral [...]"[73], iar lista celor cu opinii similare s-ar putea oricînd extinde.

Traductologia la cumpăna dintre secole: 1995-2014

Fractura istorică, ideologică şi politică de după 1989 a modificat radical ideea de continuitate şi a antrenat chiar un refuz al preluării vreunei tradiţii. Totodată, după 1995, se produce treptat şi instituţionalizarea traductologiei: în jurul anilor 2000, se înfiinţează, în practic tot învăţămîntul universitar, secţii de traductologie la nivel de licenţă; apar apoi masterate specializate în traductologie şi interpretariat, ceea ce determină elaborarea unui mare număr de lucrări de licenţă şi disertaţie axate pe acest domeniu. Numărul doctoratelor din domeniul traductologic sporeşte an de an (deşi nici procedura de admitere în Şcolile doctorale şi nici cursurile din primul an, desfăşurate în cadrul a două module, literar şi lingvistic – doctoranzii care au ales teme traductologice pentru lucrarea de doctorat înscriindu-se majoritar în modulul lingvistic –, nu acceptă decît tacit o specializare strict traductologică). Se înmulţesc colocviile şi manifestările ştiinţifice consacrate traductologiei, iar majoritatea celor de tip „generalist", filologic, cuprind şi ele secţii dedicate acesteia. Apar şi două reviste, consacrate exclusiv reflecţiei traductologice, care dobîndesc treptat o anumită reputaţie în cîmpul simbolic. Cercetarea, impulsionată de cîştigarea

---

[71] Leon Leviţchi, „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală", în *Viaţa Românească*, 1981, p. 54-55. În acelaşi număr, mulţi alţii, *cf.* Oana Busuioceanu, p. 62 etc., vorbesc despre erori de traducere şi invocă implicit dezideratul fidelităţii şi al rigorii în traducere.

[72] Franz Storch, „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală", în *Viaţa Românească*, 1981, p. 72.

[73] Alexandru Balaci, „Colocviul naţional de traduceri şi literatură universală", în *Viaţa Românească*, 1981, p. 73-74.

prin concurs a unor mari proiecte europene și naționale, antrenează întregi echipe de cercetători, contribuind la specializarea lor în respectivul domeniu. Circulația ideilor nu se mai face doar prin cea a cărților, contactele directe se înmulțesc prin prezența în diverse comisii de abilitare, doctorate, concursuri pe post, dar și prin diverse programe de mobilitate, de tip Erasmus sau Ceepus, atît a cercetătorilor, cît și a studenților. Temele perioadei anterioare (accentul pe practică, discuția în jurul fidelității, distanțarea vizavi de teorie, militantismul vizînd pătrunderea pe piața internațională) dispar sau se diluează puternic odată cu instituționalizarea domeniului traductologic, și aceasta din cel puțin două cauze: pe de o parte, sincronizarea cu reflecția europeană, care consolidase deja noile domenii de investigare a traducerii – act și proces –, devenite teoretic autonome sub denumirile știute, și ale căror tematici sînt preluate și studiate în noile module și secții acreditate în învățămîntul superior, pe de alta o rezervă de natură ideologică, odată cu prăbușirea sistemului comunist, care a generat și o neîncredere, chiar un dezinteres vizavi de axele de reflecție ale perioadei anterioare, uneori chiar cu ignorarea însăși a existenței lor.

Deschiderea aceasta către spațiul occidental antrenează și o schimbare de direcție în configurația centrelor de interes și, pînă la urmă, chiar în formarea tinerilor cercetători, tot mai interesați de evoluția marilor teorii elaborate în spațiul occidental, dar și de căile cele mai oportune de pătrundere rapidă în cîmpul simbolic conturat la „centru". La „fractura" dintre un „înainte" și un „după" s-au mai adăugat alte două elemente, cu efect conjugat, de natura să dilueze pînă la dispariție unele tradiții specifice spațiului românesc: pe de o parte, procesul de globalizare și mondializare, inclusiv în cîmpul simbolic, pe de alta, poziția „marginală" a limbii și culturii române față de limbile și culturile de mare circulație. Așa se explică, probabil, trecerea de la tradiția „practico-teoriei" întrevăzută, în anii '95, de Kohn, la lipsa oricărei tradiții specific românești, diagnosticată în 2013 de Lungu Badea: cele două opinii nu se contrazic, ci înregistrează pur și simplu două stări de lucruri generate de două momente istorice diferite. Încît analiza sociologică efectuată de Gisèle Sapiro cu privire la compoziția pieței mondiale a traducerilor, prin definiție „asimetrică", unde fluxul

traducerilor se mişcă de la centru spre periferie din perspectiva raportului între limbile sursă şi limbile ţintă (engleza ocupînd o poziţie „hiper-centrală", germana, franceza şi rusa o poziţie „centrală", alte cîteva una „semi-periferică", în timp ce restul, ce acoperă mai puţin de 1% din piaţa traducerilor, una „periferică")[74], poate fi extinsă şi la circulaţia fluxurilor teoretice, şi ele puternic influenţate de limbile şi culturile unde se dezvoltă, care se înscriu astăzi pe aceleaşi direcţii cu sens aproape unic: „Globalizarea a încurajat unificarea pieţii mondiale a traducerii şi a intensificat schimburile, dar nu a favorizat diversitatea culturală măsurată prin numărul limbilor sursă ale cărţilor traduse"[75]. Concluzia ce se impune este că, odată cu explozia lucrărilor de traductologie, presiunea „centrului" sau a „centrelor" europene şi anglo-saxone s-a produs fără a întîmpina vreo „rezistenţă" provenită dintr-o tradiţie autohtonă (inexistentă în materie de teorie) şi a antrenat inclusiv dispariţia specificităţii perioadei anterioare (accentul pe practică), fără a înlesni conturarea alteia. Explicaţiile sînt multiple: voi încerca să formulez doar cîteva, care mi se par mai evidente.

Secţiile de traductologie, impropriu reunite în toate universităţile româneşti sub numele generic LMA (limbi moderne aplicate) oferă o dublă specializare, în traductologie şi în două limbi străine (specializarea A şi B), astfel încît studenţii care au una din specializări în limba română nu au acces la aceste programe de studii. Rămîne practic la latitudinea profesorilor dacă ea se strecoară sau nu în unele materii, însă nu face obiectul unor studii structurate. Înainte ca domeniul numit „Competenţe de comunicare" să reunească diverse cursuri practice de traduceri, conversaţie, redactare, exista, de pildă, un curs practic de traduceri interlingvistice, în care studentul dobîndea competenţe traducînd dintr-una din limbile studiate direct în cealaltă, fără vreo trecere prin limba maternă.

Cursurile teoretice, printr-o tradiţie ce datează cel puţin de după cel de-al Doilea Război Mondial, se ţin în limbile în care studentul se

---

74 Gisèle Sapiro, „Editorial Policy and Translation", în Yves Gambier, Luc van Doorslaer (eds.), *Handbook of Translation Studies,* vol. 3, John Benjamins, Amsterdam, 2012, p. 33.

75 *Ibid.*, p. 37.

specializează, adică cele două limbi străine: studentul audiază (şi urmează a fi evaluat în traductologie) două cursuri cu această titulatură, unul ţinut în engleză, celălalt în franceză, dacă acestea sînt limbile sale de studiu. Lucrările de licenţă, ca şi cele de disertaţie sînt elaborate şi susţinute în faţa unei comisii în limba principală a studiilor. Abia la nivel de masterat este posibil să se înscrie studenţi care au urmat o combinaţie de studiu de tip limba engleză-limba română, însă aceştia vor fi, cel puţin iniţial, mult dezavantajaţi faţă de studenţii care provin din secţiile LMA şi care au deja o bază traductologică care le lipseşte celor dintîi. Ajunşi în faţă elaborării unei teze de doctorat, aceşti tineri vor opta în mare parte pentru redactarea lucrării în limba în care li s-au predat materiile teoretice, ceea ce le uşurează mînuirea aparatului conceptual, a cărui transpunere în română mulţi nu o cunosc (şi aici este vorba de ansamblul noţiunilor de limbă dobîndite pe tot parcursul şcolarizării) sau o cunosc aproximativ (atunci cînd ea există)[76].

Această veche tradiţie a învăţămîntului universitar românesc în formarea specialiştilor în limbi moderne nu a fost, după ştiinţa mea, niciodată contestată, cu atît mai mult cu cît, în prezent, orice modificare ar determina restrîngerea drastică a numărului studenţilor străini doritori să urmeze cursurile de la facultăţile de Litere în cadrul programelor europene de tip Erasmus sau Ceepus. Ironia face că marile concursuri de traducători pentru Uniunea Europeană, patronate de EPSO (European Personnel Selection Office) cu sediul la Bruxelles, au introdus, după primele sesiuni, în care candidaţii susţineau doar probe de traducere între două limbi (dintre care una era cea maternă), şi probe de gramatică a limbilor materne: or absolvenţii secţiilor de traductologie din spaţiul românesc, specializaţi în franceză-engleză, de pildă, nu dispun de nici o bază teoretică sau competenţe de comunicare dezvoltate în limba lor maternă (poate cu excepţia limbajelor specializate) pe parcursul studiilor universitare.

---

[76] A se vedea *supra*, notele 74 şi 75.

Cele două reviste româneşti[77] exclusiv consacrate traductologiei apar una în limba franceză, cealaltă în mai multe limbi de circulaţie, mai puţin limba română. Impactul lor în crearea şi asimilarea echivalenţelor conceptuale în limba română nu poate deci juca un rol decisiv; pe de altă parte, dacă ele pătrund astfel pe piaţa internaţională, nu înregistrează în schimb o circulaţie masivă pe piaţa românească şi nu sînt foarte prezente în dezbaterile din presa literară şi de specialitate românească.

Foarte optimistă, viziunea lui Mircea Vultur[78] privind raportul dintre „globalizarea culturală", definită ca un proces de „diseminare a culturilor în lume", şi ceea ce el numeşte „societăţile est-europene de dimensiuni mai mici", rezultă şi din perspectiva în care s-a poziţionat sociologul canadian, examinînd fenomenul dinspre „centru", fără a medita în prealabil asupra unor contradicţii teoretice. De fapt, el vede în extinderea influenţelor dinspre „centru" spre „periferie" un fenomen inevitabil, susţinut practic nu doar „dinafară", ci mai ales „dinăuntru" (*nota bene*!), de însuşi mecanismul actual al evoluţiei mentalităţilor culturilor est-europene, unde „teama de americanizarea lingvistică şi de dominaţia limbii engleze nu constituie o îngrijorare serioasă"[79]. Din această perspectivă, însăşi afirmaţia sa privind răspîndirea culturilor în lume apare ca fiind dezechilibrată de tendinţa, tot de el constatată, de omogenizare provocată de supremaţia revendicată de limba engleză. Într-adevăr, aşa cum susţine autorul, nici în prezent, la 25 de ani de la prăbuşirea regimului comunist, intelectualii nu

---

77 Este vorba despre *Atelier de traduction*, revistă semestrială de „teorie şi analiză a traducerii în limba franceză", Universitatea „Ştefan cel Mare", Suceava (fondată în 2004); *Translationes*, „revistă plurilingvă de traducere şi traductologie", Universitatea de Vest Timişoara, un număr pe an (primul a apărut în 2009).

78 Mircea Vultur, „Cultural Globalization and Smaller Eastern European Societies: Reflections on Québec and Canadian Perspectives", în Jean-Paul Baillargeon (ed.), *The Handing Down of Culture, Smaller Societies and Globalization*, Gubstreet Editions, Toronto, 2004, (*Transmission de la culture, petites sociétés, mondialisation*, Presses de l'Université de Laval, Laval, 2002), p. 192-199.

79 *Ibid.*, p. 195.

privesc statul cu încredere[80], ceea ce a determinat, în ultimă instanţă, devalorizarea noţiunii de „identitate colectivă", percepută ca o barieră în calea modernizării, întruchipată de hegemonia culturală americană[81].

Situaţia aceasta se reflectă masiv în poziţionarea domeniului traductologic, aşa cum apare el în statistica publicaţiilor. Fişierele Bibliotecii Universitare din Iaşi privind subiectul „traductologie" cuprind 176 de fişe bibliografice privind perioada 1993 (1995) pînă în prezent (decembrie 2014). Am clasificat fişele în: dicţionare de traductologie, cărţi străine în original, cărţi străine traduse în română, cărţi de autori români publicate în limbi străine, cărţi de autori români publicate în limba română, teze de doctorat, articole publicate în reviste şi periodice, cărţi rezultate din publicarea unor conferinţe cu tematică traductologică. Analiza lor scoate în evidenţă cîteva trăsături esenţiale ale reflecţiei traductologice actuale din spaţiul românesc:

1. în această perioadă au fost publicate două dicţionare (unul beneficiind de cel puţin două reeditări);

2. numărul cărţilor străine scrise de autori străini este foarte redus, 11 volume, alcătuind un corpus deosebit de eterogen (3 volume germane, 4 franceze, restul anglo-americane), prezenţa lor pe rafturile bibliotecii datorîndu-se probabil unor donaţii;

3. numărul cărţilor cu tematică traductologică care au fost traduse în română este deosebit de mic: 7, dintre care una din greacă, una din spaniolă, una din italiană, una din franceză, trei în engleză (dintre care una datează din 1983, *After Babel* de G. Steiner);

4. s-au publicat în această perioadă 22 de volume în limba română scrise de autori români (excluzînd reeditările);

5. s-au publicat în schimb 50 (excluzînd reeditările) de volume semnate de autori români, scrise în limbi străine şi publicate la edituri româneşti: două în rusă, una în spaniolă, una în italiană, două în germană, 17 în limba franceză, 27 în limba engleză;

6. volumele au apărut cu precădere la edituri mici şi la edituri universitare, unele dintre ele constituind cursuri sau manuale pentru uzul studenţilor,dintre care două sînt adresate elevilor;

---

[80] *Ibid.*

[81] *Ibid.*, p. 197.

7. în fine, pătrunderea autorilor români pe piaţa internaţională în traducere este deosebit de redusă: am înregistrat doar doi autori români care au fost publicaţi în traducere în spaţiul european, de către edituri franceze, iar unul şi de către una germană.

Se remarcă un accentuat dezechilibru între producţia de carte publicată în limba română şi cea în alte limbi, între care limba engleză este de departe cea mai utilizată. Faptul duce – cred că a şi dus – la o „preluare" a tradiţiilor occidentale fără ca interesul ancorării lor în cultura autohtonă să se manifeste în vreun fel; fenomenul explică şi lipsa de terminologii conceptuale româneşti sau fluctuaţiile lor de la un autor la altul, de unde rezultă că ele nu s-au putut deocamdată consolida în limba română. Autorii acestor cărţi sînt în mare parte profesori sau cercetători universitari şi faptul că preferă să-şi publice cărţile (uneori pe propria cheltuială) direct într-o limbă de circulaţie internaţională are legătură, în primul rînd, cu modul de predare în tot sistemul universitar umanist, dar şi, poate, cu o dorinţă, mai degrabă irealistă, de a pătrunde astfel pe piaţa cărţii străine mai repede. Aceste cărţi nu se pot adresa unui public autohton mai larg, receptarea lor depinzînd strict de limbile pe care le cunosc cititorii, fie ei universitari, critici literari sau chiar teoreticieni ai traducerii. Nici studenţii de la secţiile de traductologie nu au acces la acestea decît în măsura în care stăpînesc limba în care este scrisă cartea, de unde şi o puternică fragmentare a cunoaşterii, care rămîne închisă în limba în care au fost scrise textele: dacă ar fi putut fi vehiculată tocmai de limba maternă a autorilor, faptul ar fi facilitat considerabil intrarea lor într-un circuit naţional. Fractura reverberează şi în mediul traducătorilor, care, deşi au şi ei opiniile lor teoretice privind traductologia, devin tot mai „invizibili", întemniţaţi în propriile limbi de lucru şi cu acces limitat la textele care vorbesc despre profesiunea lor: se insinuează astfel şi ideea cum că tocmai limba lor maternă, limba ţintă, devine şi ea tot mai „invizibilă".

Această stare de lucruri justifică, cred, următoarea ipoteză: specificul actual al teoriilor traductologice în spaţiul românesc decurge din existenţa a două circuite, unul academic şi internaţional, care urmăreşte înscrierea cercetării româneşti în direcţiile conturate la nivel european, asimilîndu-le mai mult sau mai puţin, şi altul, intern,

în care poziţiile exprimate în cadrul celui dintîi pătrund indirect, prin intermediul limbilor „centrale", şi se manifestă sub forma unor afinităţi selective şi elective, între cele două interacţiunea avînd loc sporadic, şi mai ales prin intermediul altor limbi, aşadar nu printr-un proces de interiorizare legat de limba spaţiului gazdă.

Din acest punct de vedere, ar merita să reflectăm asupra îmbogăţirii semantice şi deschiderii culturale pe care limba franceză o oferă (şi) datorită faptului că termenul englez *globalization* a fost tradus prin *mondialisation*; odată cu introducerea în lexicul francez şi a termenului *globalisation* a fost posibilă o interesantă nuanţare semantică, care a făcut ca aceşti doi termeni să nu fie sinonime perfecte. Dat fiind că termenul francez *mondialisation* admite antonime şi variante derivate (*alter-* şi *anti-*), el conotează şi pluralismul, eterogenitatea. Prognozele excelent sintetizate de Michael Oustinoff[82] şi care sînt bazate pe faza actuală a mondializării, fază prin excelenţă culturală[83], pariază, odată cu *Declaraţia universală a Unesco privind diversitatea culturală* (2001), pe multilingvism, pe pluralitatea limbilor, „prima realitate politică a lumii contemporane"[84]. Doar astfel se poate modera europocentrismul şi salva diversitatea culturală, cu atît mai mult cu cît se produc în prezent la nivel mondial fenomene noi, legate de transferul de tehnologii către societăţile mai puţin dezvoltate, care, la rîndul lor, încep să le dezvolte şi să le transfere către alte societăţi, iar acest transfer nu se mai face printr-o limbă vehiculară, ci prin intermediul limbilor „locale"[85]. Există semne că, din faza în care era necesară dobîndirea unei singure limbi, engleza, lumea se îndreaptă deja spre cea a plurilingvismului[86], după cum o dovedeşte şi *Ghidul pentru*

---

82 Michael Oustinoff, *Traduire et communiquer à l'heure de la mondialisation*, CNRS Editions, Paris, 2011, p. 153-165.

83 Dominique Wolton, *L'autre mondialisation*, Flammarion, Paris, 2003, *apud* Michael Oustinoff, *op. cit.*, 2011, p. 154-155, 159.

84 Dominique Wolton, *op. cit.*, *apud* Michael Oustinoff, *op. cit.*, p. 101.

85 Michael Oustinoff, *op. cit.*, p. 168.

86 *Ibid.*, p. 169. Iar elitele (franceze) care pariază doar pe engleză, mai spune Oustinoff, au rămas pur şi simplu în urmă.

elaborarea politicilor lingvistice educaţionale în Europa, insuficient discutat în spaţiul public românesc.

Aş dori să revin finalmente asupra unei dileme de ordin în acelaşi timp metodologic şi epistemologic, în măsura în care însăşi poziţionarea *dinăuntru* a celui ce se pronunţă, practic în sincronie, asupra existenţei sau a non-existenţei unei tradiţii (naţionale) mi se pare problematică. Poate că poziţia „dinăuntru" a cercetătorului, atunci cînd formulează judecăţi de ansamblu, nu este totdeauna şi cea mai în măsură să îl ajute să întrevadă liniile de forţă după care evoluează un fenomen cultural: lipsindu-i şi o necesară distanţă în timp pe lîngă cea în spaţiu, el poate risca să se aventureze în afirmaţii globalizante, uneori provenite dintr-o poziţionare defectuoasă vizavi de faptele investigate. Cu alte cuvinte, cred în virtuţile epistemologice ale exotopiei, aşa cum a definit-o Tzvetan Todorov în continuarea lui Mihail Bahtin[87], ca o şansă acordată cunoaşterii de tip hermeneutic, şi a dialogului în care se angajează doi parteneri la modul ideal egali. Dialogul dintre un subiect provenit „dinafara" şi unul „dinăuntru", însă ambii posedînd competenţe egale în materia asupra căreia se pronunţă, mi se pare că ar fi idealul unei dezbateri pe teme precum cea aflată în discuţie aici.

La Iaşi are loc de cîţiva ani un festival ce poartă numele FILIT (Festivalul internaţional de literatură şi traducere), manifestare care a dobîndit foarte rapid o recunoaştere internaţională, reunind anual pentru aproape o săptămînă, nume dintre cele mai renumite printre scriitorii români şi străini, dar şi pe traducătorii lor. Festivalul propune mese rotunde, discuţii între traducători, ateliere de lucru, interviuri cu scriitori şi traducătorii lor şi chiar şi conferinţe pe teme teoretice: nu este, poate, întîmplător, că într-una din mesele rotunde organizate în acest cadru s-a auzit şi o voce care s-a întrebat de ce s-o fi chemînd „literatură şi traducere", căci, în fond, „traducerea este literatură"... Dincolo de pseudo-butadă (dacă va fi fost vorba de o butadă şi nu de altceva) transpare aici şi rezistenţa „tradiţională" vizavi de teorie despre care am vorbit, dar şi tenacitatea ei, pentru că ea a fost

87 Tzvetan Todorov, „Comprendre une culture: du dehors/du dedans", în *Extrême Orient*, Paris, 1982.

rostită de însuşi preşedintele Uniunii Scriitorilor din România, cunoscut drept unul dintre cei mai importanţi critici literari şi autor al unei monumentale şi mult discutate *Istorii critice a literaturii române*.

Parcă pentru a „scuza" propria convingere privind inexistenţa unei tradiţii traductologice româneşti, Georgiana Lungu Badea se întreabă retoric dacă „compartimentarea traductologiei în diviziuni naţionale" are vreun „rost", dacă este „utilă" şi „funcţională", dacă o tipologizare „naţionalizantă" (termenul este pus în ghilimele de autoare)[88] are vreo utilitate: oricum, mai spune dînsa, ar însemna să ne întrebăm concomitent şi dacă există o traductologie franceză, germană, americană, italiană etc. Răspunsul nu poate fi, desigur, decît categoric afirmativ, căci gîndirea asupra traducerii s-a dezvoltat pretutindeni în strînsă legătură cu evoluţia limbii, a literaturii şi a culturii unui anumit spaţiu. Autoarea mai pare a sugera şi că orientările şi direcţiile specifice unui spaţiu naţional nu fac neapărat specificitatea acestuia, pentru că ele nu „exclud interesul" pentru „alte aspecte ale cercetării traductologice"[89]: în ce mă priveşte, cred că tocmai acel interes pentru o „practico-teorie" făcea parte din specificul traductologiei româneşti, ca şi dezbaterea obsesivă despre fidelitate-libertate în contextul perioadei de dinainte de 1990 şi că ele s-au pierdut sub presiunea „centrului" sau „centrelor", de unde au venit alte tematici, faţă de care cercetătorii au dorit / trebuit să se poziţioneze. Tot aşa cum nici traducerile nu sînt „inocente", tot astfel nici abordările teoretice nu sînt cu desăvîrşire „neutre", ci, cum arăta Gentzler, „adînc implicate în politicile de putere"[90].

Cum spune textul semnat de Jacques Derrida pe care l-am aşezat ca *motto* la aceste reflecţii, nici o teorie nu este independentă de

---

[88] Georgiana Lungu Badea, *op. cit.*, p. 133.

[89] *Ibid.*, p. 134. Este vorba de ultimul paragraf al lucrării.

[90] Edwin Gentzler, „Macro- and micro-turns in translation studies", în Luc van Doorslaer, Peter Flynn (eds.), *op. cit.*, 2013, p. 9-28. Înseşi variaţiile din sfera semantică a termenului „traducere" în marile şi mai puţin marile culturi ale lumii pe care le examinează dînsul scot în evidenţă strînsa legătură între un spaţiu cultural şi modul cum este privită la un moment sau altul al istoriei activitatea de traducere.

limba care o exprimă, iar cine spune limbă spune şi cultură. Nu este întîmplător că spaţiul românesc nu a produs (încă) o mare teorie întru ale traducerii: faptul are o legătură şi cu lipsa altor teorii fondatoare, cu neîncrederea în însăşi capacitatea unei teorii de a înlesni cunoaşterea. Tot aşa cum nu este întîmplător că teoriile funcţionaliste s-au dezvoltat mai mult în spaţiul german decît în cel francez: tradiţia, găzduită de limbile romanice, de a vedea în traducere mai degrabă o trădare, nu s-a dezvoltat în spaţiul germanic, unde traducerea are mai degrabă legătură cu preluarea tradiţiei. Poate şi de aceea entuziasmul pentru teoria *skopos*-ului este mai mare, acolo unde nu funcţionează suspiciunea faţă de o transmitere axată masiv pe funcţia textului. Tot aşa cum tratarea temei literalismului, în spaţiul francez, de către Antoine Berman sau Henri Meschonnic, are de-a face cu un secol şi mai bine de totală credinţă în mirajul infidelităţii.

Modul cum evoluează teoriile în cîmpul ştiinţelor umane este, fără doar şi poate, dependent de limbile şi culturile în care se dezvoltă ele: acestea sînt produsul unor subiecţi, la rîndul lor dependenţi nu doar de însuşiri personale, ci şi de mediul, epoca, cultura în care s-au format. Iar direcţiile de cercetare se conturează şi ele nu doar în funcţie de un circuit academic şi, ca atare, internaţional, dar şi de unul intern, mai puţin vizibil. Nu este indiferent dacă o teorie apare într-o cultură şi limbă de circulaţie restrînsă sau într-una de circulaţie internaţională, tot aşa cum nu este indiferent dacă ea apare într-o societate „monolingvistică", într-una „plurilingvistică" sau într-una postcolonială: altfel se va manifesta „presiunea" unei asimilări sau conformări la influenţele venite dinspre „centru".

limbă care o creează, iar cine spune limbă spune și cultură. Nu este întâmplător că spațiul românesc nu a produs (încă) o mare teorie [illegible] ale traducerii, textul are o lectură și pe linia altor teorii fundamentate cu relevanță în înseși capacitatea unei teorii de a influența comunitatea, și tot așa cum nu este întâmplător că teoriile funcționaliste s-au dezvoltat mai mult în spațiul german decât în cel francez, tentația [illegible] de limbile romanice, de a vedea în traducere mai degrabă o tehnică, nu s-a dezvoltat în spațiul germanic, unde traducerea are mai degrabă legătură cu paradigma tradiției. Poate și de aceea entuziasmul pentru teoria skopos-ului este mai mare acolo unde nu funcționează suspiciunea față de o traducere ce axată mai degrabă pe funcția textului. Tot așa cum tratarea temei literalismului în spațiul francez, de către Antoine Berman sau Henri Meschonnic, are de-a face cu un secol și mai bine de tutelă exercitată de modelul infidelității.

Modul cum evoluează teoriile în câmpul științelor umane este, nu doar și poate, dependent de limbile și culturile în care se dezvoltă, ele acestea sînt produsul unor oameni, la rândul lor dependenți nu doar de înclinații personale, ci și de mediul, adică cultura în care s-au format. Iar direcțiile de cercetare și construcție a lor nu doar în funcție de un circuit academic și, ca atare, internațional, dar și de unul intern, mai puțin vizibil. Nu este indiferent deci o teorie a unor mari culturi și limbi de circulație continentală sau înseamnă de circulație internațională, tot așa cum nu este indiferent dacă ea apare într-o societate „monolingvistică", într-una „plurilingvistică" sau într-una postcolonială altfel se va manifesta rezistența, după asimilarea sau conformarea la influențele venite dinspre „centru".

[illegible] Constantin Lungu-Badea, *op. cit.*, p. 133.
[illegible] *Ibid.*, p. 134. Este vorba de ultimul paragraf al lucrării.
[illegible] [illegible], „Macro- and micro-turns in translation studies", în Luc van Doorslaer, Peter Flynn (eds.), *op. cit.*, 2013, p. 9-20. Despre variațiile [illegible] a termenului „traducere" în istorie și mai puțin marile [illegible] de bază pe care le cunoaștem [illegible] sunt în evidență [illegible] între un spațiu cultural și altul care privește la un moment [illegible] și internal activitatea de traducere.

Despre traducerea conceptelor în discursul științelor umane

The translator invades, extracts and brings home.
(Traducătorul invadează, capturează și aduce.)[1]

Preambul

Studiul de față s-a inspirat și din portretul traducătorului, creionat cu remarcabilă concizie de George Steiner, pe care l-am așezat drept motto la începutul acestui text. De fapt, provocarea am resimțit-o nu atît din partea textului original, cît din cea a transpunerii sale în limba română, pe care am citat-o în continuare. Or, traducerea aceasta nu doar ratează finalul, care rămîne confuz, pentru că nedeterminat, ci mai comite, în plus, și un contrasens apăsat: se poate lesne observa că, dacă în textul original, traducătorul *extracts* (iar în versiunea franceză, *le traducteur extrait*), în românește el smulge, pune stăpînire, își însușește, pur și simplu *capturează* (o captură de război?), fără a mai pierde timpul să extragă ceva, și, în plus, el ia cu sine, *aduce* (nedeterminarea rămîne aici, orice s-ar spune, tulburătoare, cititorul fiind obligat să facă un efort detectivistic de deducție, inutil în textul sursă). Versiunea franceză (*Le traducteur envahit, extrait et rapporte*[2]) nu oferă, nici ea, un echivalent explicit pentru *home*, însă prefixul verbului *rapporter* cuprinde totuși, cum explică dicționarele, ideea de „a aduce, de a prelua (ceva) dintr-un loc pe care l-am părăsit", chiar dacă accentul ar fi trebuit, poate, să cadă nu pe locul pe care l-a părăsit traducătorul, ci pe faptul că el ia cu sine acel ceva și-l duce la el acasă

---

1 George Steiner, *After Babel*, ediția a 3-a, Oxford University Press, Oxford, 1998, p. 314. George Steiner, *După Babel*, traducere din limba engleză de Valentin Negoiță și Ștefan Avădanei, Univers, București, 1983, p. 367.

2 George Steiner, *Après Babel*, traducere din limba engleză de Lucienne Lotringer, Albin Michel, Paris, 1978, p. 279.

(*home*). Traducătorul român, în schimb, se metamorfozează într-un predător ce acaparează, într-un războinic care pune stăpînire cu brutalitate pe prada pe care o flutură ca pe un trofeu, fără a se mai osteni să extragă ceva din ea. El nu are timp de pierdut, ia totul cu sine. În plus, tonul belicos, mult mai ofensiv decît în textul sursă, de vreme ce, în română, el *capturează*, se frînge dintr-o dată, sfîrşitul frazei se năruie, ea rămîne suspendată, ratîndu-şi efectul, pentru că traducătorul *aduce* pur şi simplu, fără nici o determinare suplimentară, şi confuzia se instalează, astfel, apăsătoare: cui îi aduce, ce anume aduce, unde aduce? Între timp, redus la o invazie totală urmată de o apropriere fulgerătoare, procesul traducerii se deschide înspre alte întrebări decît cea privitoare la natura respectivei extracţii (captura va fi fiind ea oare legitimă?), întrebări care-l transformă pe autorul frazei noastre (care nu este traducătorul ei) într-un adept înfocat al unui literalism necumpătat, ce crede cu naivitate în deplasarea semnelor limbii şi culturii sursă în propria limbă şi cultură printr-o banală operaţiune de dezrădăcinare. A-l face pe unul dintre fondatorii traductologiei (şi nu pe cine ştie ce personaj fictiv dintr-un text literar, unde, la rigoare, o asemenea libertate asumată de traducător nu ar compromite însăşi reputaţia autorului) să declare că putem „deplasa" un text dintr-o limbă în alta printr-o simplă captură şi, implicit, că nu i se întîmplă nimic textului pe parcursul acestei deplasări, are de ce să ne tulbure...

Punere în scenă

Tipul de text ce urmează a fi supus traducerii, cît şi intenţionalitatea din care decurge el sînt considerate în teoriile traducerii şi, în special, în critica traducerilor, ca factori esenţiali, hotărîtori în adecvarea tehnicilor de traducere ce urmează a fi folosite. Perspectiva aceasta pretinde implicit elaborarea unor tipologii de texte, pornind de la strategii de transpunere centrate pe criteriul reuşitei actului traducerii. În privinţa unei posibile specificităţi a textului de factură filozofică, cu alte cuvinte capacitatea sa de a constitui o categorie autonomă de discursuri, deci de a pretinde aplicarea unor tehnici traductologice specifice, opiniile cercetătorilor, fără a atinge un consens deplin, par totuşi consensuale cînd vine vorba de depăşirea „acelei

fatalităţi binare"[3], ce distribuie, în virtutea unei îndelungate tradiţii, textele de tradus în două clase: cea a textelor aşa-zis pragmatice şi cea a textelor literare. În paranteză fie spus, această dicotomie a provocat dintotdeauna o masivă valorizare a traducerii aşa-zis literare, minimalizînd concomitent dificultăţile traducerii textelor specializate, asimilate în destule rînduri cu tehnici mai mult sau mai puţin mecanice de transpunere a unor inventare terminologice dintr-o limbă în alta.

Pornind de la elementele triunghiului lui Karl Bühler (textele erau astfel clasificate după funcţia – reprezentativă, expresivă şi de apel – pe care o exercită în mod prioritar în procesul de textualizare[4]), cărora le va asocia în mod strălucit noţiunea jakobsoniană de *dominantă*, Katharina Reiss avea să propună o tipologie deosebit de elastică, în care predominanţa uneia sau alteia dintre funcţiile limbajului face posibilă definirea a trei categorii de texte. Astfel, textele informative se definesc prin caracterul dominant al funcţiei reprezentative[5], ce trebuie descifrată de traducător ca o „instrucţiune" în decizia modului de a traduce, axat pe transmiterea „bagajului informativ". Textele expresive ar pretinde tehnici de traducere menite a reface analogia formei, iar textele incitative, axate pe funcţia de apel, ar necesita proceduri traductive în măsură să provoace asupra receptorului un efect de factură extralingvistică, provocîndu-i pe cît posibil aceeaşi reacţie precum cea a textului sursă asupra propriului public. Clasificarile de acest tip încearcă concomitent să gestioneze dramatica şi seculara îndoială asupra capacităţii traducerilor de a administra chestiunea pierderilor, altfel spus, a trădării, a infidelităţii congenitale actului de traducere, ori de cîte ori traducerea este văzută în termenii unei reproduceri exacte, identice a originalului, pierderi pe care le consideră acum drept inerente, secundare, ba chiar acceptabile, cu condiţia ca textul tradus să reconstruiască funcţia predominantă a

---

3 Jean René Ladmiral, „Éléments de traduction philosophique", în *Langue française*, nr. 51, 1981, p. 20.

4 Funcţii ce se pot combina apoi într-o gamă practic infinită de variante.

5 Katharina Reiss, *La critique des traductions, ses possibilités et ses limites*, traducere din limba germană de Catherine Boquet, Artois Presses Université, Artois, 2002, p. 30-60.

textului original. Aceste teorii stabilesc o ierarhie a ceea ce *trebuie* transpus, împingînd în planul al doilea alte caracteristici textuale: funcţia textului sursă devine astfel principiul traductiv de bază, iar *adecvarea* unei traduceri (în viziunea unui Paul Ricœur, ea era exprimată prin formula definitorie a traducerii ca „echivalenţă fără identitate") decurge nu din raportarea textului tradus la textul original, ci la *skoposul*[6] acestuia, care, odată identificat de traducător, decide strategiile de urmat. În felul acesta, *fidelitatea* nu mai contabilizează raportul dintre cele două texte, iar *trădarea* – sau ceea ce purta acest nume în materie de traduceri – este recunoscută şi expulzată ca impas nu doar practic, ci şi teoretic. Această ideologie a actului traductiv are drept consecinţă şi o întărire a poziţiei receptorului care, fie el simplu cititor sau traducător, joacă un rol considerabil, recunoscut acum, în procesul de decizie a funcţiei textului[7].

Pentru Katharina Reiss, textul filozofic nu reprezintă însă o categorie aparte, pretinzînd eventuale tehnici traductologice specifice, raportate în special la modalităţile de transpunere a structurilor argumentative, ci este inclus în grupul textelor informative, ce alcătuiesc vastul ansamblu al textelor specializate, unde trăsătura traductologică definitorie o constituie imperativul transmiterii conţinutului, invarianţa acestuia, privilegierea denotativului. Verdictul formulat de cercetătoarea germană este categoric: „obligaţia traducătorului de a stăpîni terminologia specifică a filozofiei nu constituie un criteriu suplimentar faţă de traducerea celorlalte texte specializate", dat fiind că „aptitudinea de a reconstitui raţionamentul unui filozof [...] poate fi asimilată principiului valabil pentru orice tip de text: nu poţi traduce fără să înţelegi"[8].

Există însă şi alte opinii, în special ale unor traductologi care sînt în acelaşi timp şi traducători specializaţi în traducerea discursului

6 Cf. *Skopostheorie* elaborată de Katharina Reiss şi Hans J. Vermeer.

7 Am dezvoltat tema traducerii textului filozofic şi în Magda Jeanrenaud, *Universaliile traducerii. Studii de traductologie*, Cuvînt înainte de Gelu Ionescu, Iaşi/Bucureşti, Polirom, 2006, p. 251-285.

8 *Ibid.*, p. 34.

științelor umane[9]. Jean-René Ladmiral, de pildă, el însuși traducător, în limba franceză, al operelor lui Jürgen Habermas și Theodor W. Adorno, a extins treptat categoria textelor filozofice la ceea ce avea să numească, cu o formulă inspirată, „discurs teoretic"[10], constatînd că traducerea acestui tip de texte seamănă cu un act de „profanare" a însăși intenționalității filozofice, adică a dezideratului transmiterii unor conținuturi universale. Din această perspectivă, traducerea unor astfel de texte îi apare ca un fel de „scandal", un gest finalmente „obscen", de sciziune a „semnificaților conceptuali ai filozofiei (ai unei filozofii?) de semnificanții limbii de plecare sau limbii originale pentru a face apoi posibilă «reincarnarea» lor în ceilalți semnificați, străini, ai limbii de sosire sau *limbii țintă*, în care este tradus textul"[11]. Mai mult, scandalul, insista Ladmiral, este unul dublu, pentru că astfel de texte, care, prin esența lor, înfruntă „particularismul istoric și cultural al tradițiilor naționale", nu au altă soluție decît să se incarneze în „accidentele lingvistice, pe drept cuvînt numite *idiomatice*, ale limbilor naturale"[12]. Actul traducerii scoate astfel la lumină, împingînd-o pînă la deriziune, divergența acută dintre proiectul universalizant al raționalității filozofice și neputința lui de a se exprima altminteri decît în semnificanții unei anumite limbi: aceasta ar fi „diferența specifică", definitorie pentru traducerea acestui tip de text, minat „congenital" de imposibilitatea traducerii, în măsura în care „transparența rațională a

---

[9] Ladmiral propunea, alături de traducerea „ne-literară, așa-zis «tehnică»" și de traducerea „poetică, sau, la modul general, literară", un „al treilea mod de traducere", asociat cu ceea ce el numea traducerea „filozofică și, mai general, traducerea discursului teoretic cultural", *cf.* Jean René Ladmiral, „Éléments de traduction philosophique", în *Langue française*, 1981, p. 23. Acesta este și punctul de vedere pe care-l adoptăm aici.

[10] Jean-René Ladmiral, „Formation des traducteurs et traduction philosophique", în *Méta: Journal des traducteurs*, vol. 50, nr. 1, 2005, p. 96.

[11] Jean-René Ladmiral, „Principes philosophiques de la traduction", în *Encyclopédie philosophique universelle*, ed. coord. de André Jacob, vol. IV, PUF, Paris, 1998, p. 990. *Cf.* și Jean-René Ladmiral, „Pour une philosophie de la traduction", în *Revue de métaphysique et de morale. La traduction philosophique*, nr. 1, Armand Colin, Paris, 1989, p. 6.

[12] Jean-René Ladmiral, „Principes philosophiques de la traduction", p. 990.

semnificatelor conceptuale spre care tinde discursul filozofic [...] este opacifiată de «impuritățile» contingente ale semnificantului lingvistic"[13].

După ce constatase că textul filozofic nu se lasă încadrat nici în categoriile de tip binar, nici în cele de inspirație funcționalistă, debordîndu-le pe amîndouă, Ladmiral a afirmat în destule rînduri că atît o clasificare ce așază în opoziție traducerea tehnică și pe cea literară, cît și o tipologie tripartită sînt în mod egal defectuoase. Textul filozofic, spunea el, poate fi asociat prin anumite trăsături categoriei textelor literare, însă apartenența sa la textele tehnice este incontestabilă, în special în virtutea „technicității «jargonului» filozofic": dar și de această categorie se desparte imediat din cauza omniprezenței discursive a subiectului. Prin urmare, conchide el, alături de traducerea tehnică (necesară în cazul textelor informative, unde precumpănește funcția reprezentativă a limbajului și care ar constitui astfel un fel de grad zero al textualității) și de traducerea literară (utilizată în traducerea textelor ce valorifică cu precădere funcția expresivă a limbajului), o a treia modalitate de traducere ar trebui definită, necesară în abordarea textelor ce ilustrează discursul științelor umane. Acestea din urmă sînt forme de discurs masiv centrate pe semnificat, de unde și capacitatea limbajului pe care-l utilizează de a se constitui în metalimbaj. Faptul că referentul discursului „filozofic" este în același timp și propriul semnificat provoacă și acel „scandal" legat de posibilitatea traducerii acestui tip de text[14]. Textul filozofic este adesea văzut ca o structură stratificată, o arhitectonică rezultînd din îmbinarea limbajului specializat cu o structură de tip narativ, ce construiește o povestire precum textul de tip literar, căruia i se aplică, în consecință, procedee de traducere diferențiate, ce îmbină tehnicile

---

[13] *Ibid.*, p. 983.

[14] *Ibid.*, p. 988. Despre același „scandal" vorbea și Paul Ricœur, atunci cînd invoca nedeterminarea pe care un Quine o considera ca fiind specifică oricărei traduceri, și care, atunci cînd este vorba de texte filozofice, înzestrate cu o armătură semantică riguroasă, frizează paradoxalul. *Cf.* Paul Ricœur, *Despre traducere*, studiu introductiv și traducere de Magda Jeanrenaud, postfață de Domenico Jervolino, Editura Polirom, Iași/București, 2005.

traducerii literale (pentru transpunerea terminologiilor) cu procedeele „libere", „idiomatice", potrivite transpunerii dispozitivului textual. Traducătorul ar avea, astfel, sarcina de a „despărţi" *limba* textului de *cuvîntul* autorului, adică de o întreagă sumă de indicii ce alcătuiesc profilul unei subiectivităţi anume[15].

Au existat însă şi unele voci care au semnalat că ideologia ce susţine această interpretare tinde să acorde prioritate sensului în detrimentul poeticii textului şi, ca atare, ar putea alimenta o sumă de deformări ale textului ţintă, recurgînd la adăugiri, explicitări, peri- şi parafraze, în măsură să modifice configuraţia versiunii traduse în raport cu textul original. De fapt, efortul acesta permanent de interpretare „minimală şi punctuală", necesar şi de neocolit în orice proces de traducere, atinge, în cazul traducerii discursului ştiinţelor umane, un nivel deosebit de înalt „de dificultate, de cultură şi de reflecţie"[16], întrucît configuraţia sa rezultă dintr-o dinamică complexă, un du-te-vino între „emiţătorul particular şi universalitatea raţională a receptorilor"[17]: „singularitatea individuală şi [...] universalitatea definitorie pentru Raţiune"[18] se identifică, astfel, într-unul şi acelaşi gest constitutiv. Astfel s-ar explica şi obligaţia de a traduce nu doar retorica textului sursă, ci şi poetica sa, pe care, cum argumenta Henri Meschonnic într-o analiză strălucită a traducerilor franceze din Wilhelm von Humboldt, traducătorul are adesea tendinţa să le confunde[19]: „Sarcina traducătorului lui Humboldt este să recunoască

---

15 Jean-René Ladmiral, *Traduire: théorèmes pour la traduction*, Gallimard, Paris, 1994, p. 223.

16 Idem, „Éléments de traduction philosophique", în *Langue française*, 1981, p. 28. Ceea ce face, după Ladmiral, ca traducerea acestui tip de text să constituie un „element fundamental" în formarea tuturor traducătorilor (*ibid.*).

17 *Ibid.*, p. 31.

18 *Ibid.* Ceea ce a constituit şi sîmburele polemicii privind tipologia textelor de tradus în care s-a confruntat cu Katharina Reiss.

19 Am încercat aici, nu fără riscuri, să prezentăm, dacă nu chiar să armonizăm, poziţii contradictorii, ce înclină cînd spre traducerea fidelă, cînd spre traducerea „anexionistă": deşi ar fi utopic să credem că ele ar putea fi conciliabile, deşi, poate, ar putea, în schimb, coabita – a se vedea polemica

această poetică. Să o recunoască ca pe o poetică. Nu ca pe o retorică. Travaliul gîndirii naște o poetică dacă transformă valorile limbii în valori ale discursului, specifice numai propriului discurs. Dar dacă categoriile limbii rămîn categorii ale limbii, avem de-a face doar cu jocul retoricii. Banalitatea aceasta, cum că nu putem despărți o gîndire de scrierea ei. Traducătorului îi revine sarcina de a nu confunda poetica cu o retorică, și aceasta la toate *nivelurile* pe care le consfințește lingvistica tradițională"[20]. Meschonnic ajunge, astfel, la concluzia că, atunci cînd textul filozofic este perceput ca o suprapunere ermetică a două straturi – pe de o parte, terminologia, structurile conceptuale, și, pe de alta, modalitățile lor de textualizare formală – procesul de traducere se poate expune unor considerabile perturbări. El constată astfel că, dincolo de transpunerea prin corespondențe stricte a terminologiilor, „operatorii, ritmul logic [...] sînt tratați ca un factor a cărui variație ar fi lipsită de importanță. Textul este respectat în precizia lui, dar aceasta este exclusiv de natură substanțială, conceptuală. De unde și o anumită viziune asupra textului filozofic: în afara tehnicității sale – care presupune asimilarea conceptului cu cuvîntul – tot restul este literatură. Adică retorică"[21].

În practică, traducătorii discursului științelor umane diferențiază în mod curent „limba generală" de lexicul terminologic, ei încercînd să respecte cu strictețe terminologiile, pe care se străduie să le transpună sistematic prin respectarea unei grile terminologice, folosindu-se de corpusuri coerente de termeni derivați din aceeași rădăcină. Lexicul general, în schimb, precum și termenii care nu sînt decodați ca făcînd parte din corpusul termenilor-cheie, sînt transpuși de multe ori prin echivalențe ce determină, nu o dată, perturbarea omogenității textului sursă. După Alain Rey, specificitatea unui text de factură filozofică trebuie căutată în „subtilele frontiere ale

dintre Jean-René Ladmiral și Henri Meschonnic din „Poétique de... / Théorèmes pour... la traduction", în *Langue française*, vol. 51, 1981, p. 3-18.

[20] Henri Meschonnic, „Poétique d'un texte de philosophe et de ses traductions. Humboldt: *Sur la tâche de l'écrivain de l'histoire*", în *Poétique du traduire*, Verdier, Paris, 1999, p. 350.

[21] *Ibid.*, p. 382.

termenilor-concepte definitorii pentru retorica filozofică”[22]. Termenii specializați ai discursului filozofic se încadrează în instrumentarul unei profesiuni, însă, spre deosebire de terminologiile textelor pragmatice – tehnice și științifice –, „unde termenii sînt elaborați și normați în cadrul comunității specialiștilor, termenii filozofici sînt strîns asociați cu niște subiectivități”[23]. Subiectul folosește o terminologie deja existentă, a profesiunii sale, însă el își construiește și un instrumentar propriu, altfel spus un corpus de concepte ce funcționează și ca o „emblemă teoretică” a legitimității pe care el dorește să o dobîndească în interiorul comunității profesionale din care face parte: acești termeni, abia inventați, plutesc inițial într-o incertitudine semantică, ce nu se risipește decît atunci cînd sînt – dacă sînt – recunoscuți de specialiștii domeniului și încep să pătrundă treptat în uz. Astfel de termeni specifici exclusiv discursului unui filozof anume fac parte, etimologic vorbind, fie dintr-un inventar de termeni deja existenți în lexicul limbii, cărora acesta le asociază noi accepțiuni, fie sînt introduși prin neologizare, caz în care reprezintă niște creații individuale: în ambele cazuri, termenii cu pricina pot atinge, într-o etapă ulterioară, pe măsură ce opera filozofului se desăvîrșește, statutul de concepte autonome. Odată ce a căpătat conștiința acestei particularități a discursului filozofic, traducătorul ar trebui, în primul rînd, să examineze terminologiile, pentru a diferenția elementele terminologice, conceptele-cheie, pe care le va transpune printr-o gamă de termeni utilizați ori de cîte ori apar în textul original, fie prin traducerea literală a termenului sursă, fie printr-un termen cu potențial neologizant din limba țintă[24]. Un caz-limită îl constituie, cum am arătat, conceptele specifice discursului unui anumit filozof și care nu au fost cu adevărat asimilate în lexicul specializat al limbii sursă odată cu trecerea timpului: avem în vedere, de pildă, celebra *différance*

---

22 *Apud* Siobhan Brownlie, „La traduction de la terminologie philosophique”, în *Meta: Journal des traducteurs*, XLVII, 3, 2002, p. 295.
23 *Ibid.*, p. 296.
24 *Ibid.*, p. 298.

a lui Jacques Derrida[25]. Cum ar trebui să procedeze traducătorul într-un astfel de caz, se întreba traducătorul gramatologiei derridiane, cu atît mai mult cu cît, situaţie ce complică lucrurile, este vorba despre un termen ce funcţionează în binom (*différence / différance*) şi ale cărui raporturi conceptuale sînt clar marcate de o similitudine fonetică? Tradiţia anglo-saxonă, de pildă, asumă oarecum deschis eşecul traducerii, preluînd ca atare semnificanţii sursă (ceea ce-l obligă însă pe traducător, în acest caz, să împrumute şi termenul *différence*). Traducătorul român mărturiseşte deschis că a ezitat între *diferanţă, diferire, diferinţă,* toate neologisme, înainte de a alege *diferare,* cu preţul renunţării de a mai reda şi omofonia[26]. Concomitent, neologismul românesc este departe de fi asimilat de comunitatea ştiinţifică, care nu pare deocamdată defel înclinată să facă un examen minuţios al temeiurilor unor astfel de opţiuni, nici măcar să le înregistreze existenţa, de vreme ce utilizează în continuare termenii din limba sursă.

Mai trebuie însă să introducem în ecuaţie şi practica, uzuală şi tradiţională în spaţiul cultural românesc, în spiritul căreia cercetătorii români citesc, atunci cînd stăpînesc limba sursă, textele în original,

---

25 Jacques Derrida, *De la grammatologie,* Minuit, Paris, 1967; Jacques Derrida, *Despre Gramatologie,* traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2009.

26 Referindu-se explicit la cazul conceptelor *différance* şi *supplément,* traducătorul român afirma că astfel de termeni (concepte „ordonatoare şi generative" sic!) pot fi traduşi, dar nu pot fi „transpuşi", adică „transplantaţi integral", precum nişte „personaje conceptuale" autonome, şi îşi exprima acordul de principiu privind practicile traductive anglo-saxone, care îi preluau ca atare, refuzînd să îi traducă. În ceea ce priveşte decizia de a folosi termenul *diferare,* traducătorul considera că ar fi o opţiune justificată de statutul special al oricărei *prime* traduceri, care asumă totdeauna şi o misiune „pedagogică" (ceea ce unii traductologi denumesc „traducere-introducere"): traducătorul explică, într-un mod uşor contradictoriu, că sensul *temporal,* absent din familia termenului românesc *diferenţă,* i s-a părut, mai ales în etapa în care conceptul *différance* abia urma să fie introdus în cultura română, esenţial de redat, *cf.* Bogdan Ghiu, „Despre traducerea analitică şi despre necesitatea dublei traduceri", *Liternet.ro,* 15.03.2009.

dar și în traduceri făcute în alte limbi decît în limba lor maternă, pentru a utiliza apoi, în propriile texte, alte echivalențe decît cele propuse de traducerile românești, echivalențe ce variază de la un autor la altul și de la un studiu la altul sau chiar în interiorul unuia și aceluiași articol. De pildă, putem întîlni, chiar pe aceeași pagină a unui tratat cu profil enciclopedic, două variante pentru binecunoscutul concept traductologic (dar și lingvistic și hermeneutic) elaborat de W. Quine, *indeterminacy*: *indeterminare* și *nedeterminare*[27], iar *différence* și *différance* sînt preluate ca atare. Sau, în versiunea românească a unei lucrări semnate de Umberto Eco, despre care vom mai vorbi[28]: „*indeterminarea* traducerii", p. 37; „aspecte *indeterminate* ale traducerii", p. 324; și, în fine, „*nedeterminat*", p. 332. Astfel se explică de ce multe concepte importate capătă, nu de puține ori, mai multe forme în circuitele cunoașterii din spațiul românesc, dar și faptul că, în lipsa unui efort coerent de stabilire a unor norme traductologice, arareori efectuat, asimilarea lor este lentă sau nu se produce deloc. Un rol important într-o asemenea întreprindere ar trebui să îl asume analiza, evaluarea și critica traducerilor anterioare, metodă uzuală în traducerea terminologiilor, care nu este necesară cînd vine vorba de traducerea lexicului „general". Acesta din urmă este transpus cu ajutorul unor tehnici de tip „idiomatic", iar traducerea terminologiilor se înscrie mai degrabă pe o traiectorie „imitativă", preferînd metodele de transpunere literală, cu precădere împrumutul și calcul. Procedeele „imitative" pot chiar contribui la accentuarea efectului de insolitare, cu corolarul unei „vizibilități" mai marcate decît în textul sursă, iar alteori pot aduce atingere însuși dezideratului clarității textului. Predispoziția către împrumut sau către traducerea literală, dependența de forma termenilor din limba sursă ni se par a constitui o particularitate a traducerii discursului științelor umane, ceea ce arată că traducătorii prelucrează diferențiat imperativul uniformității, coeziunii țesutului textual. Tradus mai ales prin „corespondență", în spiritul și litera unei stricte adecvări, lexicul specializat păstrează

27 Paul Cornea, *Interpretare și raționalitate*, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 524.

28 Umberto Eco, *A spune cam același lucru. Experiențe de traducere*, traducere din limba italiană de Laszlo Alexandru, Editura Polirom, Iași, 2008.

densitatea sa originară, însă, de multe ori, cum vom avea prilejul să vedem, el nu este recunoscut ca atare, în vreme ce lexicul „general" este transpus majoritar prin „echivalență", fiind tratat ca și cum ar fi vorba despre un text de factură literară.

Pentru Henri Meschonnic, metoda aceasta decurge în realitate dintr-o ideologie dublă, chiar duplicitară, privind actul traductiv, traducerea prin corespondențe a lexicului specializat fiind o consecință a asimilării conceptului cu cuvîntul, a confuziei dintre cele două, cu alimentarea credinței conform căreia reușita calitativă depinde de posibilitatea de a menține, în traducere, corespondența conceptuală în toate ocurențele noțiunii respective în textul sursă. Deși între cei doi mari teoreticieni francezi ai traducerii există destule dezacorduri, și Jean-René Ladmiral, ale cărui celebre „teoreme" traductologice își propun (și) să consfințească dreptul de a „anexa" în traducere[29], interpreta procedeul ca pe expresia unei „metafizici substanțialiste", ce „sacralizează" limba sursă supraevaluîndu-i expresivitatea (binomul traductibil / intraductibil devine astfel tot mai amenințător): fractura dintre ce este traductibil și ce este intraductibil riscă să submineze în profunzime proiectul traducerii textului de factură filozofică, cu atît mai mult cu cît, prin însăși esența sa, acesta exprimă, într-un registru dramatic, tensionat, „coincidența dintre singularitatea individuală și universalitate"[30].

---

[29] Ceea ce amintește, desigur, de o altă formulă celebră, pe care o expusese, încă din 1813, Friedrich Schleiermacher, într-un nu mai puțin celebru discurs ținut în fața Academiei Regale de Științe din Berlin, discurs unde vorbea, în termenii categorici ai unei alternative inconturnabile, și despre datoria traducătorului doritor să contribuie la reușita apropierii dintre autorul textului original și cititorul său dintr-o altă cultură, anume cea de a „însoți" textul original spre cititorii versiunii traduse a acestuia, *cf.* Friedrich Schleiermacher, *Über die verschiedenen Methoden des Übersezens – Des différentes méthodes du traduire*, ediție bilingvă, traducere din limba germană de Antoine Berman, Seuil, Paris, 1999, p. 49.

[30] Jean-René Ladmiral, *apud* Siobhan Brownlie, *op. cit.*, p. 306.

Argument

Prin intermediul exemplelor pe care am ales să le expun aici, extrase din versiunile româneşti ale unor lucrări de referinţă din lingvistică, sociologie, traductologie, am dorit să examinez, în lumina consideraţiilor teoretice expuse pînă acum, strategiile de traducere alese de traducători, axîndu-mă pe două niveluri: cel al „cuvîntului" – în cazul nostru traducerea conceptelor – şi cel al sintaxei, altfel spus al opţiunilor traductive în măsură să reconstruiască „poetica" textului, în cazul nostru dispozitivul său argumentativ. Ceea ce îmi propun, pornind de la investigarea cîtorva exemple, nu este să scot în evidenţă eventuala lor „defectivitate", ci să descopăr posibilele cauze ce o pot genera, cu atît mai mult acolo unde mi se pare că este suficient de răspîndită într-o anumită perioadă din istoria traducerilor pentru a justifica un studiu de caz. Dimensiunile corpusului pe care am lucrat nu sînt suficient de extinse pentru a pretinde exhaustivitatea deducţiilor noastre, de vreme ce acestea s-au configurat în special în urma lecturilor din ultimii ani sau au fost impuse de propria activitate de traducere, însă recurenţa anumitor metode de traducere mi se pare că ar putea susţine existenţa unor tendinţe generale şi evidenţierea unor încălcări deontologice specifice prezentului, al căror profil voi încerca să-l schiţez, în încheiere, nu fără a le proiecta, pe cît posibil, pe fundalul istoriei traducerilor din ţara noastră.

1. „Générateur" sau „génératif"?

În *Les règles de l'art*[31] de Pierre Bourdieu nu există nici o ocurenţă a termenilor *génératif* (*générative*), termeni ce trimit, fără putinţă de confuzie, la lexicul chomskyan: dimpotrivă, autorul lucrează cu cuplul *générateur / trice.* Versiunea românească recurge însă cînd la termenii corespunzători *generator / generatoare,* cînd la termenul *generativă* (pentru *génératrice*), dînd cititorului român certitudinea

[31] Pierre Bourdieu, *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire,* col. Libre examen, Seuil, Paris, 1992; Pierre Bourdieu, *Regulile artei. Geneza şi structura cîmpului literar,* traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu şi Toader Saulea, Univers, Bucureşti, 1998.

unei ezitări conceptuale greu de trecut cu vederea... pe care el nu o poate pune decît în seama autorului textului tradus. Versiunea română disemineazǎ, astfel, termenul sursă asupra a doi termeni conceptuali, ca şi cum în textul original am fi avut *principe générateur*, dar o formulă cînd *générative*, cînd *génératrice*, o structură *générative*, dar o schemă (fr., *le schéma*) *générateur*:

p. 14, principe **générateur**; p. 10, principiu **generator**;
p. 59, principe **générateur** de l'œuvre; p. 54, principiul **generator** al operei;
p. 152, le **schème générateur** de la relation entre Frédéric et Mme Dambreuse; p. 147, **schema generatoare**;
p. 33, chacun des protagonistes est défini par une sorte de **formule génératrice**; p. 27, fiecare dintre protagonişti este definit printr-un fel de **formulă *generativă***;
p. 75-76, Seule une analyse de la genèse du champ littéraire dans lequel s'est constitué le projet flaubertien peut conduire à une compréhension véritable et de la **formule génératrice** qui est au principe de l'œuvre et du travail grâce auquel Flaubert est parvenu à la mettre en œuvre, objectivant, dans le même mouvement, cette **structure génératrice** et la structure sociale dont elle est le produit; p. 69, Numai o analiză a genezei cîmpului literar înăuntrul căruia a luat naştere proiectul flaubertian ne poate conduce spre o adevărată înţelegere atît a ***formulei generative*** aflate la temelia operei cu pricina, cît şi a travaliului prin care Flaubert a izbutit sa o pună în operă, obiectivînd, printr-o aceeaşi mişcare, această ***structura generativă*** şi, deopotrivă, structura socială care a produs-o...;
p. 310, La **formule génératrice** de leur discours [les intellectuels de gauche] est tout entière contenue dans le titre fameux de Raymond Aron [...]; p. 307, ***Formula generatoare*** a discursului lor este cuprinsă în faimosul titlu al lui Raymond Aron [...].

O a doua versiune românească, reeditată în 2007[32] (unul dintre cei doi traducători care semnează acum fiind acelaşi ca în cazul primei ediţii), pare a fi conştientizat necesitatea de a normaliza terminologia, dat fiind că, în *Index*, găsim termenul *formulă (generativă)*, cu opt tri-

[32] Pierre Bourdieu, *Regulile artei. Geneza şi structura cîmpului literar*, ediţia a 2-a, traducere din limba franceză de Laura Albulescu şi Bogdan Ghiu, Grupul Editorial Art, Bucureşti, 2007.

miteri la pagină. Retraducerea pare astfel a-și propune să consacre definitiv cuplul conceptual *générateur / générative* (ca și cum femininul lui *générateur* ar fi *générative*): *schéma générateur, principe générateur*, dar *formule générative*! Este astfel escamotată îndepărtarea progresivă a lui Pierre Bourdieu de *generative grammar*, a cărei denumire este invocată de acesta din urmă, însă *fără* a o transpune în franceză[33], ceea ce ar fi trebuit să atragă atenția traducătorilor, provocîndu-i la o reflecție privind reticențele și precauțiile sociologului francez: de altfel, acesta le și exprimase încă din 1987, punînd în gardă față de orice posibilă analogie cu gramatica generativă, căreia îi reproșa incapacitatea de a lua în calcul „predispozițiile dobîndite prin experiență, adică variația în funcție de spațiu și de timp", și sfîrșise prin a-l acuza, în 1994, pe Chomsky de comiterea unei „erori epistemologice", atunci cînd îi asimila pe locutori unor gramaticieni[34].

Pe de altă parte, strădania autorilor retraducerii cîștigă în vizibilitate în ceea ce privește voința de a reda poetica din care decurge textul sursă; dacă vom compara, de pildă, titlurile capitolelor și ale sub-capitolelor celor două traduceri, vom sesiza efortul vizibil de a elimina calcurile primei versiuni, termenii prea apropiați de termenii sursă din franceză, cu potențial conotativ „franțuzit", afectat, efortul de a folosi termeni noționali mai abstracți, în măsură să evite excesul de concretețe, sau încercarea de a reda jocurile de cuvinte: *Primele apeluri la ordine* devine astfel *Primele chemări la ordine; Formarea și dizolvarea grupurilor – Nașterea și disoluția grupurilor*; *Întoarcerea la Educația sentimentală – Înapoi la Educația sentimentală; Poziție, dispunere și luare de poziție* (alegerea termenului *dispunere* în prima versiune submina coeziunea cu un alt subtitlu, *Dialectica pozițiilor și dispozițiilor) – Poziție, dispoziție și luare de poziție*; *Întîlnirea a două istorii – Întîlnirea dintre două istorii*) etc.

---

[33] P. 252 din textul sursă; p. 248, ediția 1-a; p. 243, ediția a 2-a.

[34] A se vedea Fabrice Clément, „L'esprit de la sociologie. Les sociologues et le fonctionnement de l'esprit humain", în Fabrice Clément și Laurence Kaufmann (eds.), *La sociologie cognitive*, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, Paris, 2011.

2. „Masa vorbitoare" şi „totalul"

Tradus destul de tardiv în limba română (1998), *Le Cours de linguistique générale*[35], departe de a constitui un eveniment editorial în adevăratul sens al cuvîntului, a devenit mai degrabă un text ce a pierdut aproape cu desăvîrşire claritatea, simplitatea şi eleganţa textului sursă, însuşiri ce s-au volatilizat, agresate de invazia contrasensurilor, nonsensurilor, formulărilor greoaie (pentru că masiv calchiate după acesta), într-un literalism lipsit de moderaţie. O a doua traducere a *Cursului*[36] care, prin însăşi „secundaritatea" ei ar fi trebuit să fie mai reuşită decît prima versiune, manifestă o slăbiciune şi mai apăsată pentru traducerea cuvînt cu cuvînt, transcodare şi contrasens.

Într-o perioadă cînd constituirea lexicului conceptual al lingvisticii moderne se afla încă la începuturi, Ferdinand de Saussure utiliza un singur termen pentru a desemna locutorii: *la masse parlante.* Desigur că nu vreau să sugerez în vreun fel că terminologia saussuriană ar fi trebuit cumva adaptată la cea utilizată în prezent, dar formula *masa vorbitoare* produce un efect nu doar ciudat, ci şi comic, dată fiind polisemia primului termen, cînd este folosit, ca aici, la singular. Utilizarea pur şi simplu a pluralului ar fi permis evitarea respectivului efect perturbant la nivelul receptării: nu altfel a procedat traducătorul versiunii engleze, atunci cînd foloseşte *the masses* sau *community of speakers*[37]. Pe de altă parte, termenul francez *masse* (*la* **masse** *sociale; la* **masse** *elle-même; elle [la* **masse***] est liée à la langue telle qu'elle est*) se dispersează, în versiunea română, într-o întreagă gamă de sinonime, care ar putea, la rigoare, să depună mărturie pentru bogăţia lexicului mînuit de traducător, nu însă şi pentru rigoarea terminologică şi, la limită, conceptuală a unui text specializat

---

[35] Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, ediţia Tullio de Mauro, Payot, Paris, 1967 (1916); Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, traducere din limba franceză de Irina Izverna Tarabac, Editura Polirom, Iaşi/Bucureşti, 1998.

[36] Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, traducere din limba franceză de Adina Baranovschi, Editura Antet, Bucureşti, 2011.

[37] Ferdinand de Saussure, *Course in general linguistics*, traducere din limba franceză de Wade Baskin, Philosophical Library, New York, 1959, p. 71.

(*masa socială; grupul social; colectivitatea; masa vorbitoare*[38]). Cititorul român este îndreptățit să se întrebe dacă nu cumva autorul însuși a decis (și în ce scop?) termeni atît de diferiți pentru a denumi unul și același concept și, în consecință, ce sensuri asocia el cu fiecare dintre următorii termeni: *masă, grup, colectivitate.*

Cînd definea semnul lingvistic ca pe un *total,* fără doar și poate că Saussure nu avea în vedere rezultatul unei însumări aritmetice (ceea ce ar așeza accentul pe cantitativ, pe măsurabil), lucru ce ar fi fost, desigur, cît se poate de absurd, dat fiind că semnul lingvistic nu rezultă dintr-o neimaginabilă adunare – aritmetică – a două entități imposibil de adunat; dimpotrivă, și el o spune cît se poate de limpede, avem de-a face cu o *entité à deux faces,* ce rezultă dintr-o *union* (intimă) a două elemente care *s'appellent l'un l'autre.* Cînd descrie semnul, Saussure utilizează în patru rînduri termenul *total* pe mai puțin de o jumătate de pagină (p. 99-100), ultima ocurență avînd și forță concluzivă, de vreme ce contribuie la enunțarea definiției semnului („nous entendons par signe le total résultant de l'association d'un signifiant à un signifié"). Cele două versiuni engleze pe care le-am consultat[39] au „deverbalizat" termenul francez *total* și l-au redat prin *whole,* evitînd folosirea termenului corespondent *sum.* Într-un fel de spirit literalist împins la extrem, așa cum a fost ea teoretizată de Catford în binecunoscuta schemă a „celor trei niveluri ale traducerii", cea de-a doua versiune românească utilizează peste tot termenul ce supralicitează concretitudinea *total(ul),* în timp ce prima versiune renunță la a reda acel crescendo repetitiv al lui *total,* subminînd astfel coerența argumentației prin introducerea bruscă în definiția finală a *întregului*: or, tocmai acel termen care trimite la un „total" ce nu reprezintă o simplă sumă aritmetică a părților ar fi trebuit folosit în toate ocurențele în care este utilizat termenul francez *total*:

„[...] de telle sorte que l'idee de la partie sensorielle implique celle du **total**. [...] Nous proposons de conserver le mot *signe* pour désigner le **total** [...] ces derniers termes ont l'avantage de marquer l'opposition qui

---

38 *Cf.* prima ediție, 1998, p. 91, 95, 96; ediția a doua, p. 79, 85, 86.

39 Ferdinand de Saussure, *Course in general linguistics,* traducere din limba franceză de Roy Harris, Open Court, 1983.

les sépare soit entre eux, soit du **total** dont ils font partie. [...] nous entendons par signe le **total** résultant de l'association d'un signifiant et d'un signifié [...]", pp. 99-100.

„[...] încît ideea părţii senzoriale o implică pe cea a **totalului**. [...] Propunem să păstrăm cuvîntul *semn* pentru a desemna **totalul** [...] aceşti ultimi termeni au avantajul de a marca opoziţia care îi separă fie între ei, fie de totalul din care fac parte. [...] înţelegem prin semn *întregul* ce rezultă din asocierea unui semnificant cu un semnificat [...]", pp. 86-87.

Şi traducerea a doua, care produce o versiune atît de confuză, încît nu poţi să nu te întrebi dacă traducătoare a înţeles ce traducea:

„[...] încât ideea DESPRE partea senzorială o implică pe aceea DESPRE **total**. [...] Propunem păstrarea cuvîntului *semn* pentru a desemna **totalul** [...] aceşti din urmă termeni au avantajul de a marca opoziţia ce LE separă fie între ei, fie ÎNTRE **totalul** din care fac parte. [...] înţelegem prin semn **totalul** rezultând din asocierea unui semnificant cu un semnificat [...]", p. 75.

De vreme ce traducătoarea celei de-a doua versiuni pare a nu fi înţeles defel gestul întemeietor al construirii termenilor *signifiant* şi *signifié*, cititorul versiunii sale nu va avea nici măcar şansa de a sesiza vreodată valoarea iniţiativei lui Saussure, care, după ce recunoscuse această „importante question de terminologie", propusese, pentru a risipi orice „ambiguïté", cuplul *signifiant-signifié,* explicînd, dacă mai era nevoie, raţiunea inventării lor: „ces derniers termes ont l'avantage de marquer l'opposition qui les sépare soit entre eux, soit du total dont ils font partie" (p. 99). Din versiunea română, reiese că *signifiant* şi *signifié* ar avea avantajul de a marca opoziţia care le desparte *între* totalul din care fac parte, ceea ce este un nonsens şi, în plus, „opoziţia ce LE separă" ne face să credem că traducătoarea a confundat cele două omonime *terme* – *terme* cu sensul *cuvînt* şi *terme* cu sensul de *termen, dată fixă* –, cel dintîi masculin, cel de-al doilea neutru.

Limpezimea, coerenţa textului sursă se transformă astfel, treptat, în ceva impenetrabil, discursul mustind de inadvertenţe, pe care, o dată mai mult, cititorul riscă să le pună în seama autorului. Dacă cititorul perseverent continuă, tenace, lectura şi, în plus, revine şi la prima traducere, sperînd să înţeleagă mai bine sau, pur şi simplu, doar să înţeleagă, va putea afla că faţetele semnului... *se implifică* una

pe cealaltă (p. 86), acolo unde Saussure spunea, simplu, că acestea „s'appellent l'un l'autre" (*each recalls the other*, p. 67). Iar dacă el se încăpățînează și revine iar la versiunea a doua, își poate trage sufletul, dar nu pentru multă vreme, pentru că află că „ ideea despre partea senzorială o implică pe aceea despre total", dar și că Saussure se declară mulțumit... de semn (*În ceea ce privește semnul, dacă suntem mulțumiți de el, este pentru că* [...], p. 75), acolo unde, el spunea, de fapt, „Quant au signe, si nous nous en contentons, c'est que...".

Cititorul român – și, mai ales cel familiarizat cu lingvistica – va avea multe dificultăți în a aprecia revoluția provocată de Saussure prin separarea sincroniei de diacronie, dat fiind că vocile, de astă dată reunite ale celor două traducătoare, proclamă, reducîndu-le în treacăt și numărul, că „Puțini lingviști **se îndoiesc** de faptul că..." (p. 96 și p. 86), [„peu de linguistes **doutent** que ..."], acolo unde, în franceză, Saussure susține exact inversul: „Bien peu de linguistes **se doutent que** l'intervention du facteur temps est propre à créer à la linguistique des difficultés particulières [...]"[40] (p. 114). Într-adevăr, în epocă, lingviștii care credeau că perspectiva diacronică putea genera probleme lingvisticii, adică unei lingvistici sincronice, ale cărei baze Saussure era pe cale de a le pune, postulînd, între altele, necesitatea despărțirii lor, erau puțin numeroși; or, în limba română, Saussure observă că majoritatea lingviștilor susține perspectiva aceasta, pe care el era abia pe cale de a o inaugura; întreaga noutate a viziunii saussuriene este, astfel, anulată dintr-o singură trăsătură de condei! Iată cum traducerea poate ucide, demolînd, într-o limbă și cultură țintă un întreg capital simbolic.

Pe coperta a patra a celei de-a doua traduceri, acolo unde editorul are de obicei o grijă deosebită pentru textul pe care-l selectează, pentru că acesta poate convinge un număr cît mai mare de cititori să

---

[40] Versiuni engleze: „Very few linguists **suspect** that the intervention of the factor time creates difficulties peculiar to linguistics and opens to their science two completely divergent paths", p. 79, 1959; „Very few linguists **realise** that the need to take account of the passage of time gives rise to special problems in linguistics and forces us to choose between two radically different approaches", p. 79, 1983.

cumpere cartea, putem citi un extras din *Curs* – desigur, în versiunea românească – unde ni se vorbeşte despre limbaj „stilat”, acolo unde Saussure invoca „le beau langage”, subliniind că lingvistul poate face cunoştinţă cu „les idiomes passés ou distants” doar prin intermediul textelor scrise. În limba română, proprietatea termenilor pare a aluneca din nou printre degetele traducătoarei, deoarece, dacă Saussure utilizează *passé* şi *distant*, o face pentru că vrea să sublinieze îndepărtarea lor mai mare sau mai mică în timp: *idiomuri distante* este un non-sens în română, deoarece *distant* se poate combina mai curînd cu un cuvînt ce comportă semul + uman. Ar fi fost suficient să se specifice că idiomurile cu pricina sînt mai mult sau mai puţin depărtate în timp.

Pe măsură ce aceste traduceri acumulează contrasensurile şi nonsensurile, barbarismele şi calcurile, transcodări înălţate la rang de principiu traductiv absolut („il faut une masse parlante pour qu'il y ait une langue”, p. 112, devine, în versiunea retradusă, „este nevoie de o masă vorbitoare ca să existe o limbă”, p. 85), textul devine tot mai opac, cufundîndu-se în obscuritate, împiedicînd şi deturnînd comprehensiunea, descurajîndu-l definitiv pe cititorul român.

3. Poetică sau retorică?

În timp ce lexicul conceptual este tot mai supus maltratărilor, atenţia traducătorilor se concentrează, poate dintr-o dorinţă (in)conştientă de compensare, asupra lexicului general, într-o tentativă de a-l poetiza sau, mai degrabă, cum am văzut la Henri Meschonnic, de a-l împinge înspre o retorică goală. În acest caz, tehnica constă în a reda termenii ne-marcaţi din textul sursă prin termeni marcaţi, printr-un lexic poetizant, arhaizant sau familiar, acolo unde textul sursă se dezvoltă, ca să spunem aşa, la gradul zero: în acelaşi timp, perturbată de retorica aceasta haotică, logica textului sursă explodează, iar argumentaţia, a cărei armătură conceptuală este şubrezită, se goleşte treptat de sens, în orice caz de sensul său originar. Cel de-al doilea capitol din *Curs* este intitulat, în textul sursă, *Matière et tâche de la linguistique*: el începe printr-o detaliere seacă şi didactică a acelei *matière* a lingvisticii şi continuă apoi, în cel de-al doilea paragraf, prin trei puncte, marcate prin a), b) şi c), care explică misiunea lingvisticii (p. 20). A doua versiune românească nu mai vorbeşte despre o sarcină,

tâche, deci de concretitudinea misiunii pe care lingvistica o are de îndeplinit, ci de o (înălțătoare!) *menire* (p. 9), termen literar, care trimite la un *destin* al lingvisticii; totuși, cum *menirea* nu se potrivește defel cu cele trei sarcini la care se referă Saussure, versiunea românească se vede obligată să invoce totuși trei *sarcini*, distrugînd astfel coeziunea dintre titlu și conținut.

Un alt exemplu, o altă traducere: a-l obliga pe Umberto Eco să declare că *semnificatele* limbii sursă nu pot fi reproduse în limba țintă este de-a dreptul scandalos, dat fiind că pînă și un novice într-ale lingvisticii nu ar îndrăzni să se exprime în acest mod: indisolubil legat de semnul sursă, nu asupra semnificatului lucrează traducătorul, ci asupra *semnificațiilor* care, în schimb, sînt, ar putea fi în măsură să se reincarneze în semnele limbii țintă. Cînd același Umberto Eco continuă, spunîndu-ne (în română) că, dacă nu uităm izvoarele cabalistice și mistice ale gîndirii lui Benjamin, putem întrezări umbra, foarte *prezentă*, a limbilor sfinte, avem dovada că traducătorul nu a asimilat principiul filologic al acelei *lectio difficilior*, care l-ar fi putut ajuta să evite banalizarea fatală pentru raționamentul textului sursă, care îl împinge spre o retorică găunoasă:

> „Dacă nu uităm sursele cabalistice și mistice ale gîndirii lui Benjamin, putem percepe umbra, foarte **prezentă**, a limbilor sfinte [...]"[41].

În original, Umberto Eco spunea:

> „Se non dimentichiamo le fonti cabalistiche e mistiche possiamo del pensiero di Benjamin avvertire l'ombra, assai **incombente**, delle lingue sante, qualcosa di molto più simile al genio segreto delle lingue pentecostali e della Lingua degli Uccelli che non alle formule di una lingua a priori"[42].

Chiar și cel care nu stăpînește limba sursă sau nu dispune de textul original, dacă are cumva ideea să consulte vreo altă versiune, de

---

[41] Umberto Eco, *În căutarea limbii perfecte*, traducere din limba italiană de Dragoș Cojocaru, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 274.

[42] Umberto Eco, *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*, Editori Laterza, Roma/Bari, 1993, p. 372.

pildă cea în limba franceză a aceluiaşi text, află că acolo este vorba despre reproducerea unor *significations* şi despre o umbră foarte *pesante* (în româneşte ar fi fost de preferat fără doar şi poate *apăsătoare* sau chiar *ameninţătoare*)[43]. El regăseşte, astfel, dintr-o dată, o coerenţă ce îl reconciliază cu textul original: umbra *prezentă* nu slujeşte raţionamentul care se consumă în repetitivitate, în timp ce umbra *pesante / apăsătoare* redă întreaga tensiune a căutării încordate, frămîntate a acelei „reine Sprache" după care tînjea Walter Benjamin.

4. Traducerea citatelor şi a titlurilor – şi cum anume

Un alt fenomen recurent în traducerea discursului ştiinţelor umane are de-a face cu modul în care sînt tratate – nu traduse, ci pur şi simplu tratate – citatele din textul sursă: se întîmplă de prea multe ori ca traducătorii să nu facă efortul, uneori de-a dreptul istovitor, de a cerceta dacă nu cumva textul din care face parte un citat sau altul a fost deja tradus în limba română şi să-l preia de acolo. Ei preferă să producă propria traducere, în afara cunoaşterii contextului citatului, după traducerea dată în textul sursă, fără a consulta textul din care este el extras. Fenomenul mi se pare în cel mai înalt grad neliniştitor, nu doar pentru că exprimă o lipsă totală de conştiinţă profesională, ci şi pentru că manifestă o atitudine, venind chiar din interiorul meseriei, profund devalorizantă, ce amestecă discreditul şi lipsa de respect a traducătorilor faţă de munca colegilor lor şi, pînă la urmă, faţă de propria profesiune.

Aşa se face că un savant de anvergura lui Umberto Eco – tot prin intermediul vocii traducătorului român – vorbeşte, în *A spune cam acelaşi lucru* (*Dire presque la même chose*), despre o Pragmatică... *Maximă*: în realitate, avem de-a face cu binecunoscuta Maximă Pragmatică (sau Maximă a pragmatismului), formulată de întemeietorul pragmaticii, Charles Sanders Peirce:

---

[43] Umberto Eco, *A la recherche de la langue parfaite dans la culture européenne*, traducere din limba italiană de Jean-Paul Manganard, Seuil, Paris, 1994, p. 390: „[...] compte tenu des sources kabbalistiques et mystiques de la pensée de Benjamin, nous pouvons pressentir l'ombre, très **pesante**, des langues saintes [...]", s.n.

„Consider what effects, that might conceivably have practical bearings, we conceive the object of our conception to have. Then, our conception of these effects is the whole of our conception of the object”[44].

Iată și versiunea românească a acestei maxime:

„...se poate înțelege, prin Peirce, **Pragmatica Maximă**: «Să luăm în considerare **ce fel de efecte**, care ar putea avea în mod admisibil consecințe practice, concepem noi ca obiectele să aibă în concepția noastră. Atunci, concepția noastra **asupra acelor efecte** reprezintă **totalitatea** concepției noastre asupra obiectului»”[45].

Ea a devenit acum absolut de neînțeles, de vreme ce îl incită pe cititor să se întrebe nu ce efecte anume, ci „ce fel, ce tip de efecte” (*consider what effects*) sînt produse de obiectul ideii noastre și conchide, într-un deplin contrasens, că „opinia, concepția noastră... reprezintă totalitatea concepției noastre...” (*Then, our conception of these effects is the whole of our conceptiom of the object*). Raportul dintre cele două propoziții este distrus, accentul deplasîndu-se pe o tipologie a efectelor, încît definiția finală nu mai decurge din primul segment, cu atît mai mult cu cît ea nu privește concepția noastră asupra obiectului, concepție ce rezultă din modul în care concepem acele efecte, ci concepția noastră *privind* acele efecte: versiunea franceză spune, simplu, că: „La conception de tous ces effets est la conception complète de l'objet”[46].

---

44 Ch. Sanders Peirce, „How to make our ideas clear”. Redactat în limba franceză în 1877, articolul a fost publicat în 1879, în *Revue philosophique de la France et de l'étranger*, 7, p. 39-57, iar versiunea sa engleză, intitulată „How to Make Our Ideas Clear”, a fost publicată în 1878, în *Popular Science Monthly*, vol. 12, p. 286-302.

45 Umberto Eco, *A spune cam același lucru. Experiențe de traducere*, traducere din italiană de Laszlo Alexandru, Editura Polirom, Iași, 2008, p. 86.

46 Umberto Eco, *Dire presque la même chose. Expériences de traduction*, traducere din limba italiană de Myriem Bouzaher, Grasset, Paris, 2003, p. 101: „Considérer quels sont les effets pratiques que nous pensons pouvoir être produits par l'objet de notre conception. La conception de tous ces effets est la conception complète de l'objet”.

Am avut norocul, tot prin hazardul lecturilor, să întîlnesc şi o altă versiune, ce poate purta cu adevărat numele de traducere, o formulare clară şi coerentă a academicianului Alexandru Boboc, fin cunoscător nu doar al contextului fragmentului citat, ci şi al domeniului pragmaticii:

„«Să luăm în considerare ce efecte, cu legături practic conceptibile ar putea avea obiectul ideii noastre. Atunci conceperea de către noi a acestor efecte constituie ideea noastră despre obiect»"[47].

Titlul unuia dintre cele mai citate texte cînd vine vorba despre cele două tipuri canonice de traducere (traducerea orientată spre textul sursă şi cea orientată spre textul ţintă), invocate în discursul pronunţat de Friedrich Schleiermacher despre care am vorbit deja şi care se intitulează *Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens*, a fost tradus în limba franceză prin *Des différentes méthodes du traduire*[48], iar în engleză prin *On the different Methods of Translating*. În aceeaşi lucrare a lui Umberto Eco, titlul este tradus (după ştiinţa noastră, textul lui Schleiermacher nu a fost tradus niciodată în limba română) prin „Despre diverse **moduri de traducere**"[49]: contrasensul este masiv, atît titlul, cît şi întregul text ce îi urmează, elaborat de un mare filozof şi teolog, hermeneut pasionat de problematicile eticii, nu se referă nici o clipă la vreo tehnică de traducere (aşa cum o înţelegeau, peste aproape un secol şi jumătate, doi mari lingvişti canadieni, consideraţi a fi părinţii fondatori ai traductologiei), ci la însuşi specificul oricărui *proces*, *act* de traducere. Faptul că limba română nu permite, ca limba franceză, nominalizarea infinitivului, nu înseamnă că procesul exprimat de verb nu ar putea fi enunţat (moduri ale traducerii?): doar că traducătorul este vizibil specializat (eventual) în traducerea unui alt tip de texte decît acesta şi, cum nu pare a fi

---

[47] Alexandru Boboc, „«Pragmatic Turn» în gândirea contemporană", în *Cogito*, vol. I, nr. 2, noiembrie 2009.

[48] Friedrich Schleiermacher, *Über die verschiedenen Methoden des Übersezens – Des différentes méthodes du traduire*, ediţie bilingvă, traducere din limba germană de Antoine Berman, Seuil, Paris, 1999.

[49] Umberto Eco, *A spune cam acelaşi lucru. Experienţe de traducere*, 2008, p. 182.

familiarizat cu domeniul traductologiei, și nici cu acela al lingvisticii sau al poeticii, nu are cum să sesizeze astfel de „detalii", pe care le tratează doar ca pe niște variații de ordin stilistic (așa se explică că nici titlul traducerii italiene a discursului lui Schleiermacher, deși cuprinde și el un infinitiv, nu îi atrage în vreun fel atenția)[50].

Un alt exemplu din aceeași lucrare vine să confirme lipsa de specializare a traducătorului: celebra dicotomie a lui Lessing ce desparte artele timpului de artele spațiului nu este cu nimic mai bine tratată de traducătorul nostru, care traduce prin „artele **în** timp și artele **în** spațiu":

> „Măcar într-un asemenea context, este valabilă distincția lui Lessing dintre artele **în** timp și artele **în** spațiu"[51].

Versiunea franceză nu ratează nici de această dată:

> „Au moins en ce cas, la distinction de Lessing entre arts du temps et arts de l'espace serait valable"[52].

Fragmentul de mai sus face parte dintr-un subcapitol (13.2) intitulat, în textul original, „Trasmutazioni o adattamenti"[53]. El devine, în românește, *transpunere* (termen generic, uzual, vag prin generalitatea lui, nicidecum apropriat pentru contextul specializat al cărții): termenul sursă *transmutazioni* (tradus în versiunea franceză prin *transmutations*[54]) nu trimite defel la o confuză și aproximativă *transpunere*[55], ci la *transmutare*, concept, iarăși binecunoscut celui care se preocupă de traductologie și de semiotică: în nu mai puțin celebrul

---

[50] Friedrich Schleiermacher, „Sui diversi modi del tradurre", în Friedrich Schleiermacher, *Etica ed ermeneutica*, ed. Giovanni Moretto, Bibliopolis, Napoli, 1984, p. 83-120; textul este reluat și în Siri Nergaard (ed.), *La teoria della traduzione nella storia*, Bompiani, Milano, 1993, p. 143-179.

[51] Umberto Eco, *A spune cam același lucru. Experiențe de traducere*, 2008, p. 325-326.

[52] Idem, *Dire presque la même chose. Expériences de traduction*, 2003, p. 383.

[53] Idem, *Dire quasi la stessa cosa. Esperienze di traduzione*, Bompiani, Milano, 2003, p. 320.

[54] Idem, *Dire presque la même chose. Expériences de traduction*, 2003, p. 379.

[55] Idem, *A spune cam același lucru. Experiențe de traducere*, 2008, p. 323.

On linguistic Aspects of Translation, text scris în 1959 și reeditat de-a lungul timpului în nenumărate antologii de lingvistică, semiotică și traductologie, Roman Jakobson diferenția trei tipuri de traducere, al treilea, traducerea intersemiotică sau transmutarea, referindu-se la „o interpretare a semnelor verbale prin intermediul unor semne provenind din sisteme de semne nonverbale"[56]. Odată mai mult, pentru cititorul român Umberto Eco bîjbîie nesigur printre conceptele pe care le mînuiește, fără a stăpîni materia asupra căreia se pronunță.

Conceptele uzuale din lingvistică, semantică sau logică sînt astfel metodic transpuse într-un lexic nespecializat: dacă vom compara versiunea română, de exemplu, cu cea franceză, constatăm că acolo unde Umberto Eco vorbește, în română, despre *ipoteze mai firești*, p. 46 – ca și cum o ipoteză ar putea fi mai mult sau mai puțin firească! –, în franceză este vorba despre o „hypothèse *pertinente*" (p. 54), adică o ipoteză *pertinentă*; dacă, în franceză, *uzul* (*usage*) influențează exactitatea unei traduceri, în română *vorbirea* asumă acest rol („Dar observați felul în care **vorbirea** poate influența precizia unei traduceri", p. 47; „Mais voyons comment l'**usage** influence l'exactitude d'une traduction", p. 55); competența extralingvistică, cu, în paranteză fie spus, precizarea că ea este de tip *enciclopedic*, despre care ni se vorbește în textul traducerii franceze (p. 55), devine, în românește, o competență extralingvistică... de natură *generală*: „competența extralingvistică (de natură generală)", p. 47.

Termenul *savant* (p. 55) devine în română „un termen prea doct" (p. 47): un cuvînt sau un termen pot fi savante în opoziție cu un termen popular sau vulgar, în timp ce *doct* nu poate cu nici un chip constitui o noțiune lingvistică; în plus, în franceză, ca și în română, el este utilizat pentru a vorbi despre o persoană sau o atitudine, uneori în registru ironic.

---

56 „Intersemiotic translation or *transmutation* is an interpretation of verbal signs by means of signs of nonverbal sign systems" (Roman Jakobson, „On Linguistic Aspects of Translation", în Reuben Arthur Brower (ed.), *On Translation*, Harvard University Press, Cambridge, 1959, p. 233).

O concluzie (provizorie) sau lenta pătrundere a inovaţiei în tradiţie

Am încercat şi cu altă ocazie[57] să analizăm atitudinea traducătorilor faţă de chestiunea traducerii conceptelor şi am încercat să o explicăm şi din perspectiva tradiţiilor româneşti privind modurile de traducere. De cele mai multe ori traducătorii acestei categorii de texte şi-au exprimat, în registru patetic, regretele privind lipsa terminologiilor, iar eşecul în traducerea conceptelor a fost dintotdeauna asociat, cu patosul de rigoare, cu lipsa acelora. La începutul secolului al XIX-lea, limba română, încă neconsolidată, a suportat o invazie excesiva a termenilor preluaţi din franceză, fără a i se putea opune, cu consecinţa instalării unei dezordini considerabile: confuzia s-a extins pentru o vreme atît la nivelul lexicului, a cărui falsă bogaţie nu reuşea să mascheze acel „amestec nedefinit din toate limbile necultivate ale Orientului"[58], alcătuit din termeni greceşti, turceşti, ruseşti, francezi ce exprimau „aceleaşi nuanţe de sens"[59], cît şi al sintaxei, corupîndu-se progresiv, pe măsură ce se îndepărta de tiparul latinesc. Lipsiţi de predecesori, dar şi de instinctul limbii, înstrăinaţi de lumea şi de limba vie a satului, cei dintîi traducători, după cum arăta Pompiliu Eliade, nu au găsit echivalenţele ce ar fi putut contribui la ulterioara consolidare a uzului literar şi nu au dezvoltat simţul registrelor populare, neînţelegînd că împrumuturile din limba franceză ar fi fost folositoare mai ales „pentru a exprima idei abstracte"[60] (deşi tocmai în acea perioadă ele au fost deosebit de necesare, atît în dezbaterile Obşteştei Adunări, cît şi la traducerea Regulamentului Organic). Dezvoltarea adminis-

---

57 Magda Jeanrenaud, *Universaliile traducerii*, Editura Polirom, Iaşi, 2006.

58 Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Les origines. Etude sur l'état de la société roumaine à l'époque des règnes phanariotes,* Ernest Leroux, Libraire-Éditeur, Paris, 1898, p. 351. *Cf.* Pompiliu Eliade, *Influenţa franceză asupra spiritului public în România. Originile,* traducere din limba franceză de Aurora Dumitraşcu, Humanitas, Bucureşti, 2000, p. 287.

59 Pompiliu Eliade, *La Roumanie au XIXe siècle. Tome II,* Hachette, Paris, 1914, p. 339.

60 Idem, *op. cit.*, 1898, p. 291.

traţiei şi a limbajului politic au forţat dezvoltarea lexicurilor specializate, însă ele au funcţionat la început haotic, înveşmîntate simultan în mai multe forme:

„În masa acestor vocabule de origine recentă trebuie să delimităm două categorii. Unele pătrund în limbă cu timiditate, ameţite, de parcă ar voi să se întrebe dacă nu cumva, din întîmplare, în limbă nu ar exista deja altele ce slujesc la acelaşi lucru ca şi ele: *seansă, soarea, vizavi*. Cuvintele aceste inutile erau condamnate să dispară aproape concomitent cu introducerea lor. În al doilea rînd, vin cuvintele incerte, care nu ştiu, deocamdată, ce gen gramatical să arboreze: *clas* (ulterior *clasă*), *baz* (ulterior *bază*), *adres* (ulterior *adresă*), forme ruseşti. Apoi vin neologismele pe care le-am putea eticheta drept îndrăzneţe, care doresc din capul locului să-şi agaţe terminaţiile cele mai greoaie, cele mai învechite, dintre care unele aveau să dispară în scurt timp din limbă: *muniţipalitaua* (ulterior *municipalitatea*), *convenţionaua* (ulterior *convenţiunea*). Printre cuvintele acestea franţuzeşti au existat unele care, ca o culme a disgraţiei, s-au înveşmîntat în forme greceşti moderne. Judecaţi ce efect produceau ele: *jenarisi, tromparisi, prometarisi, servirisi, comunicarisi, regularisi, disputarisi, adresarisi, mobilarisi* etc."[61].

Astfel, după acelaşi Pompiliu Eliade, *public* coabita cu forma rusească *publicuesc*, dar şi cu forme greceşti precum *publicez, publicarisesc*; un alt grup de termeni, „capricioşi", mai spunea el, „nu vor să intre în limbă, decît dacă sînt acceptaţi ca atare, cu pronunţia lor străină, abia dacă îngăduie să fie înveşmîntaţi cu caractere chirilice: *amandament, talant, librer, dicsioner, distretă, semplu, sivilizat, examplar* etc."[62]. Nu după mult timp, Ion Heliade-Rădulescu avea să constate, la rîndul său, neputinţa limbii române de a găzdui „traducerea unei lucrări încărcate de filozofie"[63], de unde şi proiectul, de inspiraţie normativă, de a elabora un lexic de neologisme, „mai ales în ştiinţe"[64].

---

61 Idem, *op. cit.*, 1914, p. 341.
62 *Ibid.*, p. 342.
63 D. Popovici, *Studii literare. III*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 156.
64 *Ibid.*, p. 178. D. Popovici citează din *Curierul românesc*, nr. 37.

Examinînd, din perspectivă sociologică de astă dată, traducerile de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor (1780-1820), și Paul Cornea observa, în 1972, sărăcia terminologiilor necesare traducerii lucrărilor cu profil științific[65]. Starea aceasta de lucruri pare a se fi prelungit ca urmare a unor particularități ale elitelor românești, pe de o parte nu foarte înclinate spre deschidere, pe de alta „suficient de coagulate pentru a alimenta o piață a cărții relativ stabilă"[66]. Fenomenul pare a fi fost unul de lungă durată: nu numai că nu se diluează în perioada interbelică, dar, mai mult, intră oarecum într-o fază de „instituționalizare" explicabilă prin fractura unei societăți polarizate, de unde lipsea o clasă de mijloc: starea aceasta de lucruri este descrisă, între alții, și de D. Popovici[67], inclusiv atunci cînd comenta lipsa de susținere cu care s-a confruntat Ion Heliade-Rădulescu în tentativa sa de a concretiza proiectul bibliotecii universale: „mulți dintre cei ce ar fi putut susține eforturile lui Heliade se dispensau bucuros de orice traducere, fiind în măsură să se adreseze direct originalului"[68]. Avem astfel de-a face cu un fenomen de polarizare a societății românești din perioada interbelică, cînd „elita culturală română își apăra cu tenacitate cultura elitară", în timp ce cititorului „popular" nu avea acces decît la o „literatură industrială"[69]. Traducerile românești din limba franceză, mai arată Ecaterina Cleynen-Serghiev, se înscriau în perioada interbelică în ceea ce un Robert Escarpit numea „circuitul popular", în timp ce „circuitul savant" era în întregime alcătuit din „difuzarea operelor franceze în limba originală"[70]. Așa se explică faptul că lipsa unui lexic conceptual

---

65 Paul Cornea, „Ce ne dezvăluie traducerile de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea", în *Originile romantismului românesc*, Minerva, București, 1972, p. 97.

66 Ecaterina Cleynen-Serghiev, *„Les Belles Infidèles" en Roumanie. Les traductions des œuvres françaises durant l'entre-deux-guerres (1919-1939)*, Presses universitaires de Valenciennes, Valenciennes, 1993, p. 71.

67 D. Popovici, *op. cit.*, 1977, p. 205.

68 *Ibid.*, p. 205.

69 Ecaterina Cleynen-Serghiev, *op. cit.*, p. 71.

70 *Ibid.*, p. 54.

şi noţional extins, consolidat şi bine structurat, era confirmată şi la sfîrşitul secolului al XX-lea: cu toate programele editoriale remarcabile ale editurilor Univers, Meridiane şi Minerva[71], care depuseseră în anii 1970-1980 mari eforturi pentru a înlesni apropierea celor două circuite, Gelu Ionescu, de pildă, vorbea despre o „nevoie încă azi foarte viu resimţită"[72].

După 1989, traducerile lucrărilor de factură ştiinţifică s-au făcut o vreme într-o manieră deosebit de neprofesională, fapt explicabil atît prin cererea sporită de traduceri din ştiinţele umane, poate şi în urma tendinţei multor traducători de texte literare de a se „reconverti" în traducerea textelor specializate, mult mai solicitate: editurile însele traduc şi publică mult lucrări axate pe domeniile evitate de edituri în perioada anterioară, precum psihologia, politologia şi sociologia. Este şi perioada în care se lansează pe piaţa cărţii noi edituri, interesate de dobîndirea rapidă a capitalului simbolic prin publicarea de traduceri, chiar şi cu preţul solicitării unor traducători fără experienţă, neprofesionişti şi, uneori, cu un nivel academic foarte scăzut[73]. Am observat, cu altă ocazie, analizînd programele editoriale ale unor edituri, că, în primii ani de după 1989, numărul traducătorilor care au produs o singură traducere era foarte ridicat şi majoritar concentrat pe sectorul ştiinţelor umane: ritmul impus de redacţii, doritoare să trimită pe piaţă cît mai rapid traducerile, explică în parte apelul către traducători improvizaţi, uneori chiar studenţi fără experienţă, a căror flexibilitate, inclusiv în acceptarea unor remuneraţii mai modeste, este apreciată de

---

[71] Gelu Ionescu, „Cîteva repere", în *Orizontul traducerii*, Editura Univers, Bucureşti, 1981. p. 49.

[72] *Ibid.*, p. 33.

[73] Am avut ocazia să analizăm consecinţele lipsei sau insuficienţei glosarelor din domeniul psihanalizei, fapt ce a determinat un anume haos terminologic în română, de pildă, în cazul traducerii operei lui Sigmund Freud: unul şi acelaşi concept, de pildă *Trieb*, a fost transpus de patru traducători ce au tradus diverse lucrări semnate de Sigmund Freud, publicate de edituri româneşti diferite, prin *pulsiune, instinct, impulsie* (*cf.* Magda Jeanrenaud, *Traducerea filozofiei, filozofia traducerii*, prefaţă la Paul Ricœur, *Despre traducere*, 2005, p. 5-41).

decidenţi[74]. Pe de altă parte, traducătorii profesionişti, în mare parte universitari, se confruntă, inclusiv în prezent, cu lipsa de valorizare academică a acestei activităţi[75]. Toate aceste elemente, combinîndu-se cu dezinteresul pentru construirea unor glosare conceptuale şi terminologice (precum, de pildă, cele elaborate în Franţa, înainte de a se declanşa întreprinderea de traducere a operelor complete ale lui Freud), conturează o stare de lucruri mai degrabă descurajantă: profesionalizarea meseriei de traducător specializat într-un anumit domeniu este departe de a fi atins un nivel optim, fapt ce se reflectă în calitatea traducerilor. Această stare de lucruri pare a confirma presupunerea că s-a trecut practic fără nici o tranziţie la „industrializarea" unei meserii a cărei profesionalizare nu a avut timpul necesar atingerii nivelului său cel mai înalt.

La acest tablou de ansamblu ar trebui să adăugăm faptul că structurarea specializărilor în traductologie din universităţi decepţionează, după părerea noastră, din cel puţin două puncte de vedere. Pe de o parte, pentru că, în multe universităţi, învăţămîntul traductologic este axat pe două sau trei limbi, dintre care limba română nu face

---

74 În perioada 1995-martie 2003, producţia de traduceri a Editurii Polirom, de pildă, cuprinde 23 de autori semnatari ai unor lucrări din domeniul ştiinţelor umane, din ale căror opere s-a tradus mai mult decît o singură lucrare, traduşi în limba română de doi sau mai mulţi traducători: Raymond Aron (două titluri, doi traducători), Henri Bergson (două titluri, doi traducători), Jean Delumeau (trei titluri, patru traducători), Jacques Derrida (două titluri, doi traducători), Emile Durkheim (două titluri, trei traducători), Umberto Eco (două titluri, doi traducători), François Furet (două titluri, doi traducători), Jacques Le Goff (două titluri, trei traducători), Marcel Mauss (trei titluri, trei traducători), Serge Moscovici (două titluri, doi traducători), Jean-Paul Sartre (două titluri, doi traducători), F. de Saussure (două titluri, doi traducători) etc. (*cf.* Magda Jeanrenaud, cap. „Traducerea ca joc al acumulării şi redistribuirii capitalului simbolic", în *Universaliile traducerii. Studii de traductologie*, 2006).

75 Practica traducerii este asimilată, în întreg spaţiul european, şi nu numai, cu o meserie ce nu aduce un capital simbolic consistent într-o carieră universitară, *cf.* Isabelle Kalinowski, „La vocation au travail de traduction", în *Actes de la recherche en sciences sociales*, septembrie 2002, nr. 144, p. 52.

direct parte: faptul se explică din punct de vedere „obiectiv" prin inerenta limitare a planurilor de învăţămînt la un anumit număr de ore de curs şi de seminar şi, pe de altă parte, din punct de vedere „subiectiv", pentru că ele sînt concepute şi adaptate la criteriul unei cît mai mari deschideri către circulaţia studenţilor în cadrul programelor Erasmus sau CEEPUS. Dar şi studenţii înşişi par a fi mai motivaţi de perspectiva angajării în instituţiile europene sau în agenţii de traducere, care practică tarife mai stimulante decît editurile.

Nu în ultimul rînd, lipsa de interes pentru conştientizarea importanţei reflecţiei asupra traducerii discursului ştiinţelor umane are o legătură, şi nu dintre cele mai neînsemnate, cu o foarte veche tradiţie românească ce se hrăneşte din antagonismul dintre teoria literară şi critica literară, să spunem de tip impresionist, antagonism ce continuă să supravieţuiască, generaţie după generaţie, de la sfîrşitul secolului al XIX-lea încoace.

Traducerea:
între ce se poate traduce și ce trebuie tradus

Intenționalitatea textului: o chestiune la fel de spinoasă...

Așa cum s-a construit ea începînd cu anii '70 ai secolului trecut, traductologia, ca și practica traductivă însăși, au avut mult de cîștigat în ce privește gestionarea binomului traductibil-intraductibil (pe care nici comparatismul, nici modelele de inspirație lingvistică nu știuseră cum să-l administreze), mai ales prin flexibilizarea modalităților de percepție a legăturilor dintre textul tradus și textul original, altfel spus a reprezentărilor privind raportul fidelitate-infidelitate.

Un prim pas s-a făcut în anii '70, cînd teoria literară de sorginte structuralistă a declarat, și prin vocea impunătoare a unui Roland Barthes, „moartea autorului": nu doar pertinența noțiunii de „intenționalitate" a început astfel să se clatine, altfel spus caracterul operațional din punct de vedere teoretic al relației text-autor, dar și „responsabilitatea" celui din urmă vizavi de sensul și semnificația textului[1]. Ceea ce New Criticism-ul american a numit *intentional fallacy*, utopia intenționalității, eroda în mod deliberat soclul teoriei literare, tocmai pentru că exhiba dezacordul dintre *explicația* literară, cu alte cuvinte identificarea *intențiilor* autorului, și *interpretarea* literară, adică descifrarea unor semnificații ale operei ce transgresau intențiile autorului. Excluderea autorului urmărea să provoace autonomizarea cercetării literare, eliberînd-o de ceea ce devenise o apăsătoare subordonare față de istorie și psihologie: postulatele literarității și autotelismului promovate inițial de formalismul rus și de Roman Jakobson, o așezau pe baze „interne", „imanente", iar literaritatea

---

[1] Am dezvoltat această temă și în Magda Jeanrenaud, *Universaliile traducerii. Studii de traductologie*, 2006, p. 237-251, și apoi în Magda Jeanrenaud, *La traduction, là où tout est pareil et rien n'est semblable*, prefață de Claude Hagège, Paris, EST, 2012, p. 33-49.

devenea o componentă autonomă a sa, ce decurgea din înseşi particularităţile organizării materialului ce alcătuieşte opera. Textul, care nu se mai definea prin raportarea la o „origine", scotea astfel la lumină, în cele din urmă, propria natură intertextuală: o nouă instanţă – cititorul – se putea acum coagula în concept teoretic, restituindu-i unitatea risipită într-un „mozaic de citate".

Hermeneutica şi estetica receptării aveau să confirme în mod strălucit faptul că semnificaţia textului se construieşte dincolo şi dincoace de intenţionalitatea autorului, deoarece prin însăşi trecerea sa prin diacronie, noi straturi de sens, ce nu puteau fi anticipate nici de autor, nici de cei dintîi cititori ai săi, i se adaugă, după cum este „interogat" de un subiect determinat istoric, însă totuşi doritor să elucideze inclusiv „întrebarea" la care textul va fi încercat să răspundă în propriul context. Din această perspectivă, textul nu mai cuprinde doar un *sens* singular, care explică stabilitatea receptării, ci şi o *semnificaţie*, practic inepuizabilă, în virtutea căreia se structurează şi în jurul unei situaţii, mereu alta, contextualizîndu-se odată cu fiecare nouă receptare. Pe de altă parte, dacă interpretarea avea drept ţel dezvăluirea coerenţei textuale, atunci aceasta nu mai era în măsură să evacueze instanţa autorului, în orice caz nu fără a recurge la ceea ce Antoine Compagnon numise „prezumţia intenţionalităţii"[2].

Astfel se explică şi faptul că practica traducerii s-a înzestrat cu o consistentă reflecţie teoretică în acel interval cînd pretenţiile hegemonice şi scientiste ale lingvisticii păreau îndreptăţite, dobîndind toate atuurile cunoaşterii exhaustive, suspectate însă curînd de cei ce au văzut în ele pericolul unui „miraj"[3] lingvistic. După o perioadă în care aşteptările lingvisticii, aflată în căutarea unui banc experimental potrivit pentru a-i confirma ipotezele, au părut a se împlini, deficienţele unui model lingvistic aplicat traducerii au ieşit la iveală. A vedea în limbi sisteme etanşe, semnul dobîndind o semnificaţie (valoare) ce se construia exclusiv prin raportarea sa la celelalte semne

---

[2] Antoine Compagnon, *Le démon de la théorie*, Paris, Éditions du Seuil, 1998, p. 13-101.

[3] Thomas Pavel, *Le mirage linguistique. Essai sur la modernisation intellectuelle*, Paris, Éditions de Minuit, 1988.

ale limbii, cum a procedat saussurianismul într-o primă fază, nu făcea decît să confirme din punct de vedere teoretic teza intraductibilității, cu consecința adîncirii concomitente a fracturii dintre practica traducerii și imposibilitatea ei teoretică, astfel încît diferențele (de ordin lingvistic) dintre limbi sfîrșeau prin a confirma prezumția imposibilității de a „traduce", legitimată cîndva și de un Roman Jakobson, prin cunoscutul adagiu conform căruia limbile se deosebesc nu prin ce *pot* să exprime, ci prin ce *trebuie* să exprime[4].

Dincolo de perspectiva strict lingvistică, care ar fi ezitat să accepte posibilitatea traducerii unuia și aceluiași termen printr-o serie de echivalențe a căror selecție ar avea loc în funcție de conformitatea la contextul din care face acesta parte, gîndirea traducerii a înglobat treptat o perspectivă *comunicațională*, ce îngăduia asimilarea semnificațiilor verbale cu niște *variabile* supuse influenței factorilor exteriori. Textul neconstituindu-se doar în virtutea acțiunii mecanismelor lingvistice, acestora li se asociază o sumă – departe de a fi neglijabilă – de factori extralingvistici, cu neputință de decodat în lipsa unei competențe textuale. Noțiunea de *ipoteză de sens* sau de *negociere a sensului*[5] subliniază ideea după care comprehensiunea enunțului decurge nu doar din cunoașterea unei limbi, ci și din cunoașterea unei lumi. Cu alte cuvinte, criteriul coerenței nu se susține în lipsa intenționalității, în lipsa căreia opera ar apărea ca un fel de consecință a hazardului[6]: capacitatea de a recunoaște (și

[4] Roman Jakobson, „On linguistic aspects of translation", în Reuben A. Brower (ed.), *On Translation*, Cambridge, Harvard University Press, 1959, p. 236, reluat în Roman Jakobson, *Selected Writings*, vol. II, The Hague/Paris, Mouton, 1971, p. 264, și în Lawrence Venuti (ed.), *The Translation Studies Reader*, London/New York, Routledge, 2000, p. 115: „Languages differ essentially in what they *must* convey and not in what they *may* convey". Iată și versiunea franceză a celebrei maxime: „Les langues diffèrent essentiellement par ce qu'elles *doivent* exprimer, et non par ce qu'elles *peuvent* exprimer", în Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, traducere și prefață de Nicolas Ruwet, Paris, Éditions de Minuit, 1963, p. 84.

[5] A se vedea și Umberto Eco, *A spune cam același lucru. Experiențe de traducere*, p. 82-93.

[6] Antoine Compagnon, *op. cit.*, 1998, p. 97.

accepta) *intenţionalitatea-în-coerenţă* este inconturnabilă în materie de traducere şi contribuie adesea, prin ricoşeu, la a alimenta fantasma intraductibilului[7]. Fapt este că, de-a lungul timpului, şi în toate epocile, intraductibilitatea a reverberat cînd asupra literei (forma), cînd asupra sensului (conţintul) şi, în cel mai rău caz, asupra amîndurora: la urma urmelor, temerarul *Vocabulaire européen des philosophies* elaborat de o echipă de cercetători coordonaţi de Barbara Cassin[8] poartă amprenta acestei ambiguităţi, de vreme ce anunţă, încă de la subtitlu, că este vorba *şi* de un *dicţionar al termenilor intraductibili...*

... ca euforia traductibilităţii nelimitate

Dar nici nu ar trebui să cădem în euforia traductibilităţii nelimitate, ceea ce mi se pare la fel de riscant ca şi înălţarea intraductibilului la rang de deznodămînt inconturnabil al traducerii. Dacă este adevărat că nu orice se poate traduce, ar mai trebui şi să recunoaştem intraductibilitatea acolo unde ea decurge din chiar intenţionalitatea textului de tradus, şi să ne întrebăm, inversînd o splendidă constatare a lui Jacques Derrida[9], dacă el „se lasă" tradus ca fiind traductibil.

---

7 Unui Julien Green care susţinea că a traduce în franceză *the mystic moon* dintr-un vers al lui E. A. Poe prin *la lune mystique* nu face decît să-l transforme într-un „libret de operă fără muzică", Georges Mounin i-a dat următoarea replică: a spune *la lune mystique* este pur şi simplu o platitudine, dublată, în plus, de un contrasens, pentru că adjectivul englez folosit de Poe respiră bogăţia aluzivă a tuturor nuanţelor, diferite de sensul său francez, pe care le posedă în engleză, unde a păstrat sensul propriu al cuvîntului *mystic*, împrumutat direct din greaca veche, *secret, tainic*. Departe de a fi intraductibilă, imaginea era pur şi simplu... tradusă neîndemînatec. Ea ar fi trebuit, mai spune Mounin, să sugereze o atitudine iniţiatică, şi atunci *la lune sacrée* s-ar fi potrivit mai bine sau *la lune secrète* şi poate chiar *la lune scellée, luna pecetluită*, formulă ce conţine sferele semantice ale lui *secrète* şi *sacrée* şi care creează, în acelaşi timp, şi imaginea cea mai puternică, *cf.* Georges Mounin, *Les Belles Infidèles*, Lille, Presses Universitaires de Lille, 1994 (1955), p. 52-53.

8 Barbara Cassin (coord.), *Vocabulaire européen des philosophies. Dictionnaire des intraduisibles*, Seuil/Le Robert, Paris, 2004.

9 Întrebîndu-se cum trebuie tradus un text scris în mai multe limbi, Jacques

Aş dori, aşadar, să mă opresc mai îndelung asupra foarte cunoscutului eseu al lui Walter Benjamin, intitulat *Die Aufgabe des Übersetzers*[10], şi, în special, asupra modului în care traducătorii francezi, englezi şi traducătoarea română au procedat în cazul a două citate date în acest text. Eseul a fost tradus în limba română, unde există două versiuni, semnate de aceeaşi traducătoare, Catrinel Pleşu, dar publicate de două edituri diferite, sub titlul *Sarcina traducătorului*[11]; mă voi referi şi la versiunea franceză, intitulată *La tâche du traducteur* (1971), semnată de Maurice de Gandillac[12], şi la cea mai recentă, semnată de Martine Broda[13]; voi mai invoca alte două versiuni franceze, dintre care una constituie traducerea parţială a lui Antoine Berman în cadrul unui seminar de traductologie privind interpretarea şi comentariul textului benjaminian, ţinut în iarna 1984-

---

Derrida observa că „Nu ar trebui să trecem niciodată sub tăcere chestiunea limbii în care se pune chestiunea limbii și este tradus un discurs despre traducere", Jacques Derrida, „Des Tours de Babel", în *Psyché. Inventions de l'autre*, 1998, p. 204 („One should never pass over in silence the question of the tongue in which the question of the tongue is raised and into which a discourse on translation is translated", Jacques Derrida, „Des Tours de Babel", în Peggy Kamuf, Elizabeth Rottenberg (ed.), *Psyche. Inventions of the Other, Volume I*, traducere din limba franceză de Joseph F. Graham, Stanford University Press, California, 2007, p. 192).

10 Walter Benjamin, *Die Aufgabe des Übersetzers*, în *Gesammelte Schriften*, vol. IV/1, Frankfurt/Main, Suhrkamp, 1972.

11 Walter Benjamin, „Sarcina traducătorului", în Walter Benjamin, *Iluminări*, traducere din limba germană de Catrinel Pleşu, Bucureşti, Editura Univers, 2000; Walter Benjamin, „Sarcina traducătorului", în *Iluminări*, traducere din limba germană de Catrinel Pleşu, Cluj-Napoca, Editura Idea Design & Print, 2002.

12 Walter Benjamin, „La Tâche du traducteur", în *Mythe et violence*, traducere din limba germană de Maurice de Gandillac, Paris, Denoël, 1971, p. 261-275; Walter Benjamin, „La Tâche du traducteur", în *Œuvres I*, traducere din limba germană de Maurice de Gandillac, Rainer Rochlitz et Pierre Rusch, Paris, Éditions Gallimard, 2000, p. 244-262.

13 Walter Benjamin, *La Tâche du traducteur*, traducere din limba germană de Martine Broda, în *Po&sie*, nr. 55, martie 1991, număr intitulat „Poésie à Berlin".

1985[14]; în fine, voi evoca două versiuni engleze, intitulate *The Task of the Translator* (1968), semnată de Harry Zohn[15], şi *The Translator's Task* (1997), semnată de Steven Rendall[16].

Chiar dacă nu este înregistrat de dicţionarul termenilor intraductibili coordonat de Barbara Cassin, cuvîntul german *Aufgabe* pare a dispune de o sferă semantică mai largă decît echivalenţele sale din limbile română, engleză şi franceză, de vreme ce Jacques Derrida îi asociază sensul nu doar cu o sarcină, ci şi cu o misiune, o îndatorire (în cele două accepţiuni ale cuvîntului românesc *sarcină, datorie,* dar şi *misiune*), un angajament în virtutea căruia traducătorul contractează o datorie, *sarcina* lui constînd în a se elibera de aceasta printr-o donaţie[17]. Inspirîndu-se din comentariul lui Derrida, care observa şi că verbul german *aufgeben* trimite nu doar la o *donaţie,* ci şi la un *abandon*[18], şi profitînd de resursele familiei lexicale ale termenului francez *don,* o retraducere mai recentă a textului lui Benjamin, datorată lui Alexis Nouss şi Laurent Lamy, îndrăzneşte să propună titlul *L'abandon du traducteur*[19] şi actualizează, de-a lungul întregului text, polisemia lui *Aufgabe,* jucînd pe cuplul *tâche-abandon* (*sarcină-*

---

14 Seminarul a avut loc la „Collège international de philosophie", iar textul a fost reconstituit, după dispariţia lui Antoine Berman, după notele sale şi o sumă de înregistrări, *cf.* Antoine Berman, *L'âge de la traduction. „La tâche du traducteur" de Walter Benjamin. Un commentaire,* text reconstituit de Isabelle Berman în colaborare cu Valentina Sommella, Paris, Presses Universitaires de Vincennes, 2008.

15 Walter Benjamin, „The Task of the Translator", în Benjamin, Walter: *Illuminations, Essays and Reflections,* ed. Hannah Arendt, prefaţă nouă de Leon Wieseltier, traducere din limba germană de Harry Zohn, New York, Random House, 1968.

16 Walter Benjamin, „The Translator's Task", traducere din limba germană de Steven Rendall, în *Meta: journal des traducteurs,* vol. 10, nr. 2, 1997, p. 151-165.

17 Jacques Derrida, „Des Tours de Babel", în *Psyché. Inventions de l'autre,* 1998, p. 211.

18 *Ibid.,* p. 212.

19 *Cf.* Alexis Nouss, „L'essai sur la traduction de Walter Benjamin. Traductions critiques", în *Meta: journal des traducteurs,* vol. X, nr. 2, 1997. Traducerea este semnată de Alexis Nouss şi Laurent Lamy.

abandonare, renunțare) și lexicalizînd astfel acel du-te-vino dintre traductibil și intraductibil, dintre sarcină și eșecul ei, camuflate în nucleul semantic al lui *Aufgabe*, însă posibil de descifrat în însăși intenționalitatea textului sursă, în coerența lui, ce funcționează pe ambele traiectorii semantice.

În textul lui Benjamin există, cum spuneam, două citate, iar analiza mea se va concentra asupra transpunerii lor în română, engleză și franceză (în cazul celui de-al doilea). Spre sfîrșitul eseului, Walter Benjamin citează, în franceză, o frază din Mallarmé, pe care o lasă netradusă, după ce invocase la începutul paragrafului, în latină, *ingenium* (a se vedea *Anexele*). Termenul latinesc este tradus de Harry Zohn în engleză (*philosophical genius*) și de Gandillac și Martine Broda[20] prin *génie*: această reticență vizavi de decizia de a lăsa termenul latinesc spune mult despre distanța care ne desparte de vremurile cînd latina era limba inconturnabilă a științei și filozofiei... Pe de altă parte, opțiunea celor doi traducători francezi deschide larg porțile în fața a ceea ce poartă numele de traducere etnocentrică, naturalizantă, de vreme ce îl va împinge pe cititor spre un concept franco-francez, acel „montaj ideologic"[21] încă adînc înrădăcinat în mentalitățile franceze, îndepărtîndu-l astfel pe nesimțite de sensul pe care are a-l reține, cel al unei proprietăți înnăscute a spiritului filozofic. Versiunea românească, în schimb, sugerează, inversînd prin contrasens raporturile de posesiune, că *ingenium*-ul ar aparține filozofiei („*ingenium* al filosofiei"): una este să spui că există un **philosophisches *Ingenium***, că o parte a spiritului nostru este filozofică, alta să declari că filozofia posedă unul...

---

20 Walter Benjamin, *La Tâche du traducteur*, traducere din limba germană de Martine Broda, în *Po&sie*, 1991, p. 155.

21 Începînd din secolul al XVI-lea și culminînd cu discursul despre universalitatea limbii franceze al lui Rivarol (1782), teza geniului limbii franceze s-a consolidat treptat, transformîndu-se într-un poncif persistent, susținut de două puncte de sprijin: claritatea și principiul ordinii „naturale", care conduc la postulatul universalității acesteia. *Cf.* Henri Meschonnic, *De la langue française. Essai sur une clarté obscure*, ediție revăzută și adăugită, Paris, Éditions Hachette Littératures, 1997, p. 227-240.

Să revenim la citatul din Mallarmé. În jurul acestui citat netradus de Benjamin se țes multe:

„Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême: penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l'immortelle parole, la diversité, sur terre, des idiomes empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la verité".

Walter Benjamin nu indică sursa exactă a citării. Alexis Nouss o revelă în notele ce însoțesc traducerea sa: citatul este extras din „Crise de vers", care face parte din volumul *Igitur. Divagations. Un coup de dés*[22]. Antoine Berman, care o găsise înaintea lui Nouss, se mira, la seminarul său, că citarea fusese „denaturată, cenzurată"[23]! Acuzația era fără îndoială excesivă, dar fapt este că Benjamin oprește citatul acolo unde Mallarmé, poetul, asocia, ceea ce nu are, desigur, a ne surprinde, „limba pură" cu limbajul poetic, cu versul[24], singurul înzestrat cu virtuți compensatoare, care să ne „despăgubească pentru imperfecțiunea limbilor" („rémunère le défaut des langues")[25]: or, limba pură a lui Benjamin nu era aceasta.

Decizia lui Benjamin de a nu traduce fraza nu a trecut neobservată: a provocat mirarea, curiozitatea, varii interpretări și o

---

22 Alexis Nouss, „L'essai sur la traduction de Walter Benjamin. Traductions critiques", în *Meta: journal des traducteurs*, vol. X, nr. 2, 1997. Traducerea este semnată de Alexis Nouss și Laurent Lamy, p. 23. Citatul este extras din Stéphane Mallarmé, *Igitur. Divagations. Un coup de dés*, Paris, Éditions Gallimard, 1976, p. 244.

23 Antoine Berman, *L'âge de la traduction. „La tâche du traducteur" de Walter Benjamin. Un commentaire*, 2008, p. 157. Și repetă, la pagina următoare, acuzația: „Benjamin l-a cenzurat".

24 Mallarmé spune, cîteva rînduri după fraza citată de Benjamin: „Seulement, sachons n'existerait pas le vers: lui, philosophiquement rémunère le défaut des langues, complément supérieur", *apud* Antoine Berman, *op. cit.*, p. 158, care dă citatul după Stéphane Mallarmé, „Variations sur un sujet", *Œuvres complètes*, „Bibliothèque de la Pléiade", Paris, Éditions Gallimard, 1965, p. 363-364.

25 Antoine Berman, *L'âge de la traduction. „La tâche du traducteur" de Walter Benjamin. Un commentaire*, 2008, p. 158.

dorință înflăcărată de a o înțelege din partea tuturor celor ce s-au aplecat asupra textului benjaminian: Jacques Derrida, Antoine Berman, Alexis Nouss, toți au descifrat în respectiva decizie, într-un fel sau altul, o ilustrare strălucită a intraductibilului, pe care au explicat-o ulterior, fiecare din propria perspectivă...

În principiu, decizia de a nu traduce citatul francez pierde întreaga sa valoare simbolică într-o singură limbă: franceza. Totuși, versiunea românească face și ea ca gestul lui Benjamin să devină caduc, traducînd citatul din Mallarmé în prima ediție, publicată în 2000. În cea de-a doua, apărută doi ani mai tîrziu, și care nu revizuiește practic nimic față de cea dintîi, citatul este dat totuși în original, dar este tradus în limba română în singura notă de subsol (p. 45) a acestei versiuni. Mai mult, cum nu se precizează că nota îi aparține traducătorului (redactorului?), se sugerează implicit că ea repetă un gest similar al autorului textului original! Oricum ar sta lucrurile, prin această decizie, traducătoarea aduce atingere straturilor celor mai adînci de sens ale textului benjaminian și, în plus, mai face și ca toate paratextele care încearcă să-i descifreze simbolica, de la Jacques Derrida la Antoine Berman, trecînd prin Alexis Nouss și Laurent Lamy să devină incomprehensibile! Cu atît mai mult cu cît, cum se știe, textul lui Benjamin a fost conceput ca prefață la propria traducere din *Tableaux parisiens* de Baudelaire. Renunțînd să traducă fraza lui Mallarmé, proclamîndu-i prin acest gest intraductibilitatea, lăsînd-o, cum spunea Derrida, „să strălucească precum medalia unui nume propriu"[26] (numele propriu este intraductibil!), Benjamin declară implicit că sensul ei nu poate fi transpus într-o altă limbă fără „daune"[27], că restituirea sa este, în consecință, imposibilă și, de asemenea, că „efectul de proprietate intraductibilă este legat mai puțin de un nume sau de adevărul de adecvare, cît de evenimentul unic al

---

[26] Traducerea ne aparține. Textul original spune: „briller comme la médaille d'un nom propre", *cf.* Jacques Derrida, *op. cit.*, p. 213, iar versiunea engleză: „which he has left shining in his text like the medallion of a proper name", Jacques Derrida, „Des tours de Babel", 2007, p. 202.

[27] *Ibid.*

unei forţe performative"[28]. Prin acest gest, Benjamin destabilizează însuşi conceptul de *traducere* şi confirmă, oarecum, interpretarea dată de traducerea lui Nouss şi Lamy, care decodau în *Aufgabe* mai degrabă un *abandon*, decît o *sarcină* (sau poate chiar ambele).

Mai trebuie însă adăugat ceva: Antoine Berman s-a întrebat şi el de ce Benjamin nu a tradus fraza lui Mallarmé, cu atît mai mult cu cît, spunea el, aceasta nu este intraductibilă, nici din punct de vedere lingvistic, nici stilistic, chiar dacă dezvoltă o structură sintactică „dacă nu chiar absentă, în orice caz ciudat de rarefiată"[29]. După el, adevăratul motiv a refuzului de a traduce trebuie căutat în altă parte, în chiar sensul ei, pe care orice traducere, orice decizie ducînd spre traducere, l-ar fi contrazis „în registru ironic", pentru că fraza „are de-a face cu imperfecţiunea limbilor, adică cu multitudinea lor şi, prin urmare, cu ceea ce justifică în acelaşi timp necesitatea şi imposibilitatea traducerii"[30]. A traduce această frază, care se construieşte ca o abatere de la normă, aşa cum s-a întîmplat în versiunea românească, ar fi totuna cu a traduce ceva ce a fost oarecum deja tradus, iar Derrida, între alţii, a înţeles foarte bine acest lucru: nu traduci o traducere şi, în orice caz, nu traduci un text care afirmă că nu este posibil să traduci. Poate că Benjamin nu a tradus citatul şi pentru că l-a perceput ca fiind deja o traducere[31]...

---

[28] Traducerea ne aparţine. Textul original spune: „Et dans le texte de Mallarmé, l'effet de propriété intraduisible se lie moins à du nom ou à la vérité d'adéquation qu'à l'unique événement d'une force performative", *Ibid*, *op. cit.*, 1998. A fost transpus astfel în engleză: „And in Mallarmé's text, the effect of being proper and thus untranslatable is tied less to any name or to any truth of adequation than to the unique occurrence of a performative force", în Jacques Derrida, „Des tours de Babel", 2007, p. 202.

[29] „[...] sinon absente, du moins étrangement raréfiée", *apud* Antoine Berman, *op. cit.*, p. 158.

[30] „[...] a trait à l'imperfection des langues, c'est-à-dire à leur multiplicité, et donc à ce qui fonde à la fois la nécessité et l'impossibilité de la traduction" (Antoine Berman, *op. cit.*, p. 158).

[31] Jacques Derrida, „Des Tours de Babel", în *Psyché. Inventions de l'autre*, 1998, p. 218.

Ca și ceilalți traducători, și Steven Rendall se întreabă de ce Benjamin a preluat citatul dintr-un mare poet francez fără a-l traduce, inserîndu-l într-o prefață ce precede propria traducere dintr-un alt mare poet francez: el sugerează, între alte explicații posibile, că nu exista nici un motiv să-l traducă, pentru că gestul implica deja o decontextualizare similară procesului traducerii[32]. A traduce citatul venea astfel în contradicție cu intenția, cu proiectul lui Benjamin și nici unul dintre traducătorii versiunilor englezești pe care le-am consultat nu a cedat în fața tentației. Mi s-a întîmplat totuși să dau peste o traducere engleză literală a frazei cu pricina, care îi transpune perfect sintaxa alterată, însă într-o lucrare a filozofului american Samuel Weber[33] intitulată *Benjamin's – abilities*:

„Languages, imperfect insofar as many, lacking the highest: thinking being writing without accessories, neither whispering but silent still the immortal word, the diversity, on earth, of idioms prevents no one from offering the words which, if not, would find themselves, in a single stroke, itself materially the truth"[34].

Am fi putut eventual atribui versiunii românești o similară intenție bună, „pedagogică", de a veni în întîmpinarea receptorului român, dacă ar fi optat pentru o transpunere literală a frazei mallarmeene[35]: or, foarte departe de a fi literală, ea este traversată de la un capăt la altul de o intenționalitate în deplin dezacord nu doar cu ceea ce *vrea* să spună citatul, ci și cu *intenția* textului care-l găzduiește și care vorbește despre sarcina traducătorului. Acolo unde nu cade în contrasens, ea banalizează, anulează laconismul textului original, raționalizează sintaxa, introducînd verbe acolo unde nu există în

---

32 Steven Rendall, „Translation, Quotation, Iterability", în *Meta: journal des traducteurs*, vol. 10, nr. 2, 1997, p. 179.

33 Autorul a contribuit decisiv la receptarea lui Theodor W. Adorno și a Școlii de la Frankfurt, ca și a lui Jacques Derrida și Jacques Lacan în lumea anglo-saxonă.

34 Samuel Weber, *Benjamin's – abilities*, Cambridge MA and London, Harvard University Press, 2008, p. 75-76.

35 Nu se specifică dacă a fost făcută de aceeași traducătoare sau extrasă dintr-o traducere anterioară a textului mallarmean.

textul sursă, şi practică coordonarea: imperfecţiunea limbilor *constă* în pluralitatea lor *şi* în lipsa celei supreme, ceea ce este redundant. În fine, atenuează considerabil registrul negativ în care se desfăşoară acesta: ***manque*** (este substantivat în *lipsa*); ***sans accessoires, ni*** *chuchotement* (*fără accesorii* ***⌧i*** *fără şoapte*, coordonare ce uniformizează ritmul, dedramatizîndu-l); *empêche* ***personne*** (*împiedică pe* ***toţi***); ***sinon*** (*altfel*). Textul este, astfel, total reorganizat după o concepţie lineară, clasică, a sintaxei şi ordinii cuvintelor. În plus, secvenţa *tacite encore l'immortelle parole* este tradusă prin contrasens prin *cuvîntul nemuritor* ***rămîne*** *încă subînţeles*, intercalîndu-se din nou un verb. Cît despre fragmentul *diversité, sur terre, des idiomes qui empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la vérité*, acesta este transpus în limba română prin *diversitatea idiomurilor pe pămînt împiedică pe toţi să profereze cuvinte care, altfel, la o atingere unică, s-ar materializa ca adevăr*, ceea ce conţine un nonsens: textul francez ne spune că diversitatea idiomurilor nu împiedică pe nimeni să rostească cuvinte care, dacă acea diversitate nu ar exista, dacă nu ar exista decît limba supremă, s-ar materializa în Adevăr. Dacă textul lui Mallarmé este intraductibil, mai spunea Samuel Weber, nu înseamnă că el nu poate fi transcodat, doar că, traducîndu-l, căutînd să i se redea cu fidelitate sensul, se ratează esenţialul, adică *modul* în care textul alege să spună ce are de spus: el este construit în jurul a trei fracturi ale normei gramaticale uzuale, ordinea cuvintelor este dezechilibrată, la fel şi sintaxa, în aparenţă se produce un dezacord între subiect şi verb, *la suprême* este subiectul real, *les langues imparfaites* obiectul...

Nimic din toate acestea nu va putea vreodată să răzbată din versiunea românească, care decurge astfel dintr-un fel de „necugetare", şi al cărei unic merit este că solicită o nouă versiune, în stare să recunoască intraductibilul acolo unde el este, ca să spunem aşa, „premeditat", înscris în proiect şi nu în obiect...

Re-cunoaşterea poeticii textului de tradus

Am dezvoltat într-un capitol anterior poziţiile diferite pe care teoreticieni faimoşi, care s-au aplecat asupra problematicii traducerii filozofiei, le-au adoptat în legătură nu doar cu posibilitatea

transpunerii în limbi diferite a textelor ce-și propun să transmită, precum filozofia, „conținuturi universale", ci chiar vizavi de legitimitatea unor asemenea întreprinderi. Punctul de vedere al unui Jean-René Ladmiral este – am văzut deja –[36] unul extrem de categoric: el le consideră „scandaloase" din mai multe rațiuni, și în primul rînd deoarece discursul filozofic n-ar avea drept referent decît propriul semnificat, de unde și imperativa privilegiere a acestuia în cazul în care se va fi încălcat – și, după cum bine se știe, filozofia s-a tradus și se traduce din plin – această virtuală interdicție[37]. Din direcție opusă, un Henri Meschonnic atrage atenția că „poetica" textelor filozofice (și nu doar retorica lor)[38] trebuie să facă obiectul special al atenției oricăror traducători, dincolo de conținuturile lor propriu-zise. În fine, propunîndu-și să expulzeze spectrul intraductibilului, unii practicienii ai traducerii filozofiei asimilează textul filozofic cu o structură stratificată (o construcție rezultînd dintr-un limbaj specializat, combinat cu o structură narativă, o povestire ce se înrudește cu textul de tip literar), ceea ce ar îndreptăți folosirea unor tehnici de traducere diferențiate: combinarea unor tehnici de traducere literale de transpunere a terminologiilor cu procedee de traducere așa-zis „liberă", „idiomatică", pentru traducerea dispozitivului textual. Traducătorul ar avea, astfel, sarcina de a încerca să „separe" *limba* textului (lexicul limbii sursă), de *cuvîntul* autorului (sistemul indiciilor unei subiectivități particulare)[39].

---

36 Vezi capitolul anterior.

37 Jean-René Ladmiral, „Principes philosophiques de la traduction", în *Encyclopédie philosophique universelle*, ed. coord. de André Jacob, vol. IV, Paris, Éditions PUF, 1998, p. 990. *Cf.* și Jean-René Ladmiral, „Pour une philosophie de la traduction", în *Revue de métaphysique et de morale. La traduction philosophique*, nr. 1, Paris, Éditions Armand Colin, 1989, p. 6.

38 Henri Meschonnic, „Poétique d'un texte de philosophe et de ses traductions. Humboldt: *Sur la tâche de l'écrivain de l'histoire*", în *Poétique du traduire*, Paris, Éditions Verdier, 1999, p. 350.

39 Jean-René Ladmiral, *Traduire: théorèmes pour la traduction*, 1994, p. 223.

Cum se traduce o „traducere"?

Al doilea citat dat de Walter Benjamin este extras din *Die Krisis der europäischen Kultur* de Rudolf Pannwitz[40]: din nou, avem de-a face cu un text cu o sintaxă alterată, la care se mai adaugă şi eliminarea oricărei punctuaţii şi a majusculelor pentru substantivele comune şi pentru începuturile de frază, aşa cum obişnuiau să scrie Jakob Grimm sau Stefan George[41]. Citatul este alcătuit din două fraze care se încheie cu un punct, dar nici una nu începe cu majusculă. Între cele două citate, care au acelaşi tip de structură formală, se ţes destule legături: ignorînd sintaxa, ambele mizează pe cuvînt, care este smuls, eliberat din potenţialele sale reţele sintactice. Ridicat la rangul de substantiv propriu, raţiunea de a fi a cuvîntului devine astfel relaţia directă cu referentul[42]: or, şi pentru Benjamin traducerea este o operaţiune ce are de-a face cu cuvîntul. Aici trebuie căutată raţiunea alegerii celor două citate: „[...] germana lui Pannwitz, ca şi franceza lui Mallarmé subminează structura lingvistică a limbajului şi mai ales sintaxa sa – şi se poate considera că rolul lor constă în a fi îndeplinit acea eliberare a cuvîntului pe care se consideră că are a o înfăptui traducerea"[43].

Restabilirea, prin traducerea celor două citate (din care unul nu are a fi tradus), a ordinii sintactice distruge nu doar obiectivul lor, ci şi *raţiunea lor de a fi* în textul lui Benjamin. Am mai spus-o: într-un anume fel, cele două citate *sînt* deja nişte traduceri (intralingvistice), pentru că violentează sintaxa şi eliberează cuvîntul după principii traductive similare celor preconizate de Benjamin. De aceea sînt ele intraductibile, iar Benjamin o spune limpede: „Übersetzungen dagegen erweisen sich unübersetzbar nicht wegen der Schwere, sondern

---

40 Rudolf Pannwitz, *Die Krisis der europäischen Kultur*, Nürnberg, Verlag Hans Carl, 1917.

41 Antoine Berman, *L'âge de la traduction. „La tâche du traducteur" de Walter Benjamin. Un commentaire*, 2008, p. 159.

42 *Cf.* Steven Rendall, *„Translation, Quotation, Iterability"*, în *Meta: journal des traducteurs*, vol. 10, nr. 2, 1997, p. 179. Rendall se întreabă şi de ce a ales Benjamin tocmai acest citat din Pannwitz, deşi mai logic ar fi fost să-i invoce pe Schleiermacher sau Humboldt.

43 *Ibid.*, p. 180.

wegen der allzu großen Flüchtigkeit, mit welcher der Sinn an ihnen haftet"[44] sau: „Übersetzung ist eine Form. Sie als solche zu erfassen, gilt es zurückzugehen auf das Original. Denn in ihm liegt deren Gesetz als in dessen Übersetzbarkeit beschlossen"[45].

---

44 Walter Benjamin, *Die Aufgabe des Übersetzers*, p. 20. *Cf.* versiunea Nouss și Lamy: „Les traductions, par contre, se révèlent intraduisibles, non pas à cause du poids que le sens fait peser sur elles, mais parce qu'il s'attache à elles de façon beaucoup trop fugitive", *op. cit.*, p. 27; versiunea Catrinel Pleșu: „Traducerile, pe de altă parte, se dovedesc a fi intraductibile nu din cauză că sensul le împovărează prea mult, ci din cauză că le afectează mult prea în treacăt", *op. cit.*, 2002, p. 47. Față de caracterul „fugitiv" al modului în care sensul se asociază traducerii din versiunea Nouss și Lamy, formularea prin care sensul „afectează" traducerile „mult prea în treacăt" pare improprie și, în plus, bagatelizează complexitatea ideii exprimate de textul sursă.
Versiunea Zohn: „Translations, in contrast, prove to be untranslatable not because of any inherent difficulty but because of the looseness with which meaning attaches to them", *op. cit.*, 1968, p. 80. Versiunea Rendall: „Translations, on the contrary, prove to be untranslatable not because meaning weighs on them heavily, but rather because it attaches to them all too fleetingly", *op. cit.*, p. 164.

45 Walter Benjamin, *op. cit.*, p. 9. Versiunea Nouss și Lamy: „La traduction est une forme. Pour la saisir comme telle il faut revenir à l'original. En effet, c'est en lui que repose sa loi, telle qu'elle est contenue dans sa traductibilité", *op. cit.*, p. 14. Versiunea Catrinel Pleșu: „Traducerea este o formă. Pentru a o înțelege ca formă, trebuie să ne întoarcem la original, căci în el este cuprinsă legea care guvernează traducerea, și anume traductibilitatea sa", *op. cit.*, 2002, p. 39. Spre deosebire de Nouss și Lamy, care mențin cu strictețe structura sacadată a acestei concatenări de trei propoziții cu un crescendo argumentativ, versiunea românească leagă ultimele două propoziții din textul original, atenuîndu-le astfel impactul într-o explicitare excesivă, ratînd însuși ritmul, poetica lor. Versiunea Rendall: „Translation is a mode. In order to grasp it as such, we have to go back to the original. For in it lies translation's law, decreed as the original's translatability", *op. cit.*, p. 152. Versiunea Zohn: „Translation is a mode. To comprehend it as mode one must go back to the original, for that contains the law governing the translation: its translatability", p. 69.

Dintre cele șase traduceri pe care le-am consultat, una singură îndrăznește să redea *forma* textului lui Pannwitz (a se vedea *Anexele*). Celelalte încearcă doar să sugereze particularitățile sale formale în diverse grade, dar sfîrșesc totuși prin a introduce, ici și colo, virgule și puncte finale. Antoine Berman reface frazele, care încep acum cu majuscule, dar nu introduce nici un semn de punctuație în interiorul lor; în schimb, traduce, conformîndu-se uzului, seria **wort bild ton** prin **mot, image *et* son** (un *et* precede ultimul termen al enumerării); Nouss și Lamy refac masiv structura frastică, multiplicînd punctele finale ale frazelor și introducînd în două rînduri punct și virgulă; în schimb, suprimă punctele de suspensie din textul original. În fine, traducerea lui Gandillac reconstituie atît întreaga punctuație, cît și structura frastică. Versiunile Zohn și Catrinel Pleșu se supun în totalitate uzului și restaurează absolut toate abaterile textului original, ortografice, sintactice, structura frazei, majusculele de la începutul propozițiilor. Doar versiunea Rendall îndrăznește să transpună integral textul lui Pannwitz, adică și forma lui, dar ea recurge la o omisiune cu totul surprinzătoare, suprimînd primul termen din seria **wort bild ton**. Însă nici Rendall nu găsește o soluție pentru „transpunerea" minusculelor substantivelor comune din textul sursă. Nimeni nu pare a se fi gîndit la posibilitatea, totuși plauzibilă, de a reda bizareria substantivelor germane scrise cu minuscule procedînd invers, adică transcriind, în engleză, franceză, română, substantivele cu majuscule. Desigur, s-ar putea obiecta că luarea unei astfel de decizii, în limbi în care substantivul comun începe cu minusculă, ar asocia, personificîndu-le, o valoare simbolică, alegorică: dar dacă respectiva tehnică s-ar aplica la toate substantivele și la începuturile de frază, cititorul și-ar da, poate, seama că nu este vorba de o deplasare a substantivelor în registru simbolic, ci de altceva. Rămîne însă, desigur, faptul că a scrie, în germană, substantivele comune fără majuscule constituie o decizie imediat percepută ca o violare a unei constrîngeri ortografice, în timp ce a le scrie cu majuscule în franceză, engleză sau română nu va putea fi niciodată perceput ca o abatere de la normă.

Unii traducători simt nevoia de a se justifica, ceea ce înseamnă că decizia de a normaliza traducerea le provoacă o stare de disconfort:

Berman[46] retraduce parțial versiunea lui Gandillac, încercînd să păstreze caracterul oral al textului sursă și afirmă, cu timiditate, că acesta nu ar trebui să fie „pieptănat", ci „să i se lase aspectul oarecum despieptănat"[47]; Nouss și Lamy, care îndrăzniseră totuși să traducă titlul prin „L'abandon du traducteur", par dintr-o dată timorați, și recunosc într-o notă, fără însă a-și justifica suficient decizia, că nu au fost „destul" de fideli textului sursă, „de vreme ce restabilim o punctuație a cărei omisiune ni se pare că ar duce la confuzie"[48].

Or, forma – care reproduce registrul oral – pentru care a optat Pannwitz are o legătură cu ce vrea el să spună, iar acest raport nu l-au sesizat și, prin urmare, nu l-au tradus nici Zohn și nici Catrinel Pleșu: atît prin formă, cît și prin conținut, textul lui Pannwitz trimite la esența orală a limbii, acolo unde „cuvîntul, imaginea și sunetul se întîlnesc"[49], iar menționarea „dialectului" ar fi trebuit fără îndoială să le atragă atenția. După Antoine Berman, citatul constituie o autentică „spunere istorică"[50] despre traducere, care ne privește din două puncte de vedere: pe de o parte prin „coliziunea", comoția limbilor pentru care depune mărturie – fără a încerca să o instituie – și, pe de alta, prin „deplasarea pînă la «elementele ultime» ale limbii înseși, acolo unde cuvîntul, imaginea și sunetul se întîlnesc – ca de la dialect la dialect"[51]. Nu

---

[46] Antoine Berman, *op. cit.,* p. 179.
[47] *Ibid.,* p. 178.
[48] Nouss, Lamy, *op. cit.,* nota 55, p. 61.
[49] Antoine Berman, *op. cit.,* p. 179.
[50] *Ibid.,* p. 178.
[51] *Ibid.,* p. 179. Berman nu ratează ocazia de a-l ironiza pe Meschonnic, mirîndu-se că acesta a citat textul „atribuindu-l lui Benjamin", și continuă, pe un ton foarte apăsat, „desigur, cine l-a citit pe Pannwitz?", iar pentru a răsuci și mai tare cuțitul în rană, adaugă: „Dar și aici, avem de-a face cu declarații istorice despre traducere". Berman nu spune însă unde a făcut Meschonnic o asemenea confuzie. Citind răutăcioasa observație, mi-am spus mai întîi că aveam de-a face cu un „lapsus revelator" și că, poate, eroarea lui Meschonnic demonstra, pe de altă parte, în ce grad citatul și textul lui Benjamin se contopeau, în ce grad unul îl susținea pe celălalt și că toți traducătorii aveau datoria să redea această fuziune... Am avut, totuși, o îndoială și am căutat îndelung în lucrările lui Meschonnic, pînă cînd, în cele din urmă, am găsit ce căutam. În *Pour la poétique*, Meschonnic spune (tra-

întîmplător invocă Pannwitz *dialectul*: „Căci toate limbile sînt Limba în măsura în care sînt dialecte. Nu există: limbajul – limbile (de la gen la specie), ci limba – dialectele. Spaţiul în care se desfăşoară traducerea ca intenţie de a fi literă a limbii este dialectul. Franceza şi chineza sînt dialecte ale aceleiaşi limbi"[52].

În această lectură, *opera* – care înlocuieşte *cuvîntul* în versiunea engleză şi în versiunea românească – face să apară un teribil contrasens: să asimilezi cuvîntul la cuvîntul scris acolo unde se vorbeşte de *dialecte*, să-l transpui, prin metonimie, în *operă*, aboleşte, anulează cu desăvîrşire valoarea şi sensul triadei *cuvînt-imagine-sunet*. Versiunea românească, ca şi cea în engleză de altminteri (ca să nu mai vorbim de cea care suprimă total *wort*), nu doar fac să devină ininteligibile citatul ***şi*** textul lui Benjamin, dar îi şi deturnează cu desăvîrşire sensul; seria ***work**, image and tone* // ***opera**, imaginea şi tonul*[53] deviază lectura spre scriptural, spre scriitură, îndepărtîndu-se de la însăşi esenţa dialectalului, în cazul de faţă, oralitatea despre care vorbeşte Pannwitz.

În fine, *cuvîntul, imaginea, tonul* nu sînt ***convergente***, ca în versiunile Pleşu şi Zohn: ipoteza lor de sens deviază masiv din cauza asimilării metonimice şi inevitabil *retorizante* a *cuvîntului* cu *opera* şi instaurează o altă coerenţă[54], care face ca oralitatea dialectală să

---

ducerea îmi aparţine): „Parafrazînd un pasaj citat de Benjamin, aş spune că, în loc să francizeze sanscrita, greaca, engleza, trebuie să sanscritizăm, să elenizăm, să anglicizăm franceza"; apoi, şapte rînduri mai jos, vorbind despre „dialectica contradicţiilor procesului traducerii", el afirmă că ea „duce la această formulare a lui Benjamin" şi citează a doua parte din citatul din Pannwitz: ca şi în cazul citatului din Mallarmé, Berman avea dreptate doar pe jumătate şi poate că mai important ar fi fost să observe nu faptul că Meschonnic îi atribuia lui Benjamin un segment din textul lui Pannwitz, ci faptul că omitea să specifice că cita ceea ce Gandillac, traducătorul, spunea că spune Benjamin... *Cf.* Henri Meschonnic, *Pour la poétique II. Épistémologie de l'écriture. Poétique de la traduction*, Gallimard, Paris, 1973, p. 143.

52 Antoine Berman, *op. cit.*, 2008, p. 179.

53 Poate *tonalitate*? De remarcat ezitarea traducătorilor între *ton* şi *son*.

54 Care întreţine un raport cu raţionalizarea discursului, cu nivelarea sa şi cu tendinţele deformante teoretizate de acelaşi Antoine Berman, în *La*

devină caducă; traducătorul ar trebui să dorească să ajungă acolo unde are loc *confluența* lor, acolo unde cuvîntul, imaginea, tonalitatea se întîlnesc, nu acolo unde *converg* ele (*converge*) și cu atît mai puțin acolo unde *sînt convergente*. Doar așa ar putea el să pătrundă în adîncurile propriei limbi, să o despăturească, nu *prin intermediul* (*by means of // prin intermediul*), ci *datorită* limbii străine.

Raporturile care se țes între citatul din Pannwitz și eseul lui Benjamin sînt astfel menite să rămînă pentru totdeauna invizibile pentru cititorii versiunilor Zohn, Rendall și Pleșu. Punînd în valoare dialectalul, citatul deschide calea către oralitatea acelei *Reine Sprache*, *limba pură*, care ar fi astfel dialectul sau, mai exact, „esența dialectală a limbii"[55]: „Fie că este vorba de poezie, de teatru, de cărți pentru copii, de roman, de psihanaliză, de texte religioase, juridice... traducerea operelor are de-a face cu oralitatea"[56], avertizează Berman. Iar scriitura, insistă el, include oralitatea: „Scrierea nu este nicicînd atît de ascultată ca atunci cînd oralitatea este înscrisă în ea. Limba însăși este limba orală"[57]. Traducerea este acel act în măsură, singurul în măsură, să „elibereze în originalul *scris* încărcătura sa de oralitate"[58].

La capătul acestui parcurs rămîne o întrebare, la care nu știu ce răspuns să dau: de ce traducătorii, cei care au înțeles miza citatului lui Pannwitz, care l-au interpretat și comentat cu atîta strălucire – Berman, Nouss, Lamy și Rendall –, nu au îndrăznit să-l traducă în litera *și* în spiritul său? Prin tratamentul aplicat citatului, ei au atins punctul culminant al trădării, deoarece au trădat și litera și sensul și, prin acest gest, au trădat însăși coerența textului unde este inserat acesta și care este un text ce vorbește despre sarcina traducătorului[59].

---

traduction et la lettre ou l'Auberge du lointain, Paris, Éditions du Seuil, 1999, p. 57, p. 49-68.

55 *Ibid.*, p. 181.

56 *Ibid.*, p. 180.

57 *Ibid.*

58 *Ibid.*

59 Confirmînd în registru ironic dificultatea tentativei de delimitare a fidelității de infidelitate, limba română, și datorită lui Ion Luca Caragiale, a găsit modul de a găzdui în sfera semantică a aceluiași cuvînt *trădarea* și *traducerea* ...

Anexe

I.

Walter Benjamin, ***Illuminationen – Die Aufgabe des Übersetzers*** **in** ***Gesammelte Schriften*****, Bd. IV/1, Frankfurt/Main, Suhrkamp, 1972, p. 9-21.**
Denn es gibt ein **philosophisches Ingenium,** dessen eigenstes die Sehnsucht nach jener Sprache ist, welche in der Übersetzung sich bekundet „Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême: penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l'immortelle parole, la diversité, sur terre, des idiomes empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la verité." Wenn, was in diesen Worten Mallarmé gedenkt, dem Philosophen streng ermeßbar ist, so steht mit ihren Keimen solcher Sprache die Übersetzung mitten zwischen Dichtung und der Lehre. Ihr Werk steht an Ausprägung diesen nach, doch es prägt sich nicht weniger tief ein in die Geschichte.

Walter Benjamin, ***L'abandon du traducteur*****, traducere din limba germană, note și comentarii de Laurent Lamy și Alexis Nouss, în** ***Meta: Journal des traducteurs*****, vol. 10, nr. 2, 1997, p. 13-69.**
Car il existe un ***ingenium*** **philosophique** dont le trait le plus spécifique est la nostalgie de cette langue qui s'annonce dans les traductions. „Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême: penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l'immortelle parole, la diversité, sur terre, des idiomes empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la vérité." Si ce que pense Mallarmé en ces termes est applicable en toute rigueur au philosophe, alors la traduction, grosse des germes d'une telle langue, se tient au point médian entre l'œuvre poétique et la doctrine. Son action est moins marquée mais laisse une trace tout aussi profonde dans l'histoire.

Walter Benjamin, ***Illuminations, Essays and Reflections*****, Hannah Arendt (ed.), traducere din limba germană de Harry Zohn, New York,**

Schocken Books, Random House, 1968, [2007, new preface by Leon Wieseltier, New York, Schocken Books], p. 69-82.
For there is a **philosophical genius** that is characterized by a yearning for that language which manifests itself in translations. „Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême: penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l'immortelle parole, la diversité, la terre, des idiomes empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la vérité". If what Mallarmé evokes here is fully fathomable to a philosopher, translation, with its rudiments of such a lunaguage, is midway between poetry and doctrine. Its products are less sharply defined, but it leaves no less of a mark on history.

Walter Benjamin, *Iluminări, Sarcina traducătorului,* traducere din limba germană de Catrinel Pleșu, București, Editura Univers, 2000, p. 45-55.
Căci exista un ***ingenium* al filosofiei**, care este caracterizat de nostalgia acestei limbi care se anunță în traduceri: „Imperfecțiunea limbilor constă în pluralitatea lor și în lipsa celei supreme: a gîndi înseamnă a scrie fără accesorii și fără șoapte, cuvîntul nemuritor rămîne încă subînțeles, diversitatea idiomurilor de pe pămînt împiedică pe toți să profereze cuvinte care, altfel, la o atingere unică, s-ar materializa ca adevăr". Dacă ceea ce spune Mallarmé aici se poate aplica, cu toată rigoarea, filosofului, atunci traducerea, cu germenii acestei limbi pe care îi poartă în ea, este la jumătatea distanței dintre creația literară și teorie. Cu toate că operele ei sînt mai puțin riguros reliefate, nu lasă urme mai puțin adînci în istorie.

Walter Benjamin, *Iluminări, Sarcina traducătorului,* traducere din limba germană de Catrinel Pleșu, București, Editura Idea Design & Print, București, 2002, p. 39-48.
Căci există un ***ingenium*** al filosofiei, care este caracterizat de nostalgia acestei limbi care se anunță în traduceri: „Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême: penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l'immortelle parole, la diversité, sur terre, des idiomes empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la verité."* Dacă ceea ce spune Mallarmé aici se poate aplica, cu toată rigoarea, filosofului, atunci traducerea, cu germenii acestei limbi pe care îi poartă în ea, este la jumătatea distanței dintre creația literară și teorie. Cu toate că operele ei sînt mai puțin riguros reliefate, nu lasă urme mai puțin adînci în istorie. (***Nota de subsol:** „Imperfecțiunea limbilor constă în pluralitatea lor și în

lipsa celei supreme: a gîndi înseamnă a scrie fără accesorii și fără șoapte, cuvîntul nemuritor ramîne încă subînțeles, diversitatea idiomurilor pe pamînt împiedică pe toți să profereze cuvinte care, altfel, la o atingere unică, s-ar materializa ca adevăr".)

II.

Walter Benjamin, *Illuminationen – Die Aufgabe des Übersetzers* in *Gesammelte Schriften*, Bd. IV/1, Frankfurt/Main, Suhrkamp, 1972, p. 9-21.
Dort heiß es: „unsre übertragungen auch die besten gehn von einem falschen grundsatz aus sie wollen das indische griechische englische verdeutschen anstatt das deutsche zu verindischen vergriechischen verenglischen. sie haben eine viel bedeutendere ehrfurcht vor den eigenen sprachgebräuchen als vor dem geiste des fremden werks ... der grundsätzliche irrtum des übertragenden ist dass er den zufalligen stand der eignen sprache festhält anstatt sie durch die fremde sprache gewaltig bewegen zu lassen. er muss zumal wenn er aus einer sehr fernen sprache überträgt auf die letzten elemente der sprache selbst wo **wort bild ton** in eins geht zurück dringen er muss seine sprache **durch** die fremde erweitern und vertiefen man hat keinen begriff in welchem masze das möglich ist bis zu welchem grade jede sprache sich verwandeln kann sprache von sprache fast nur wie mundart von mundart sich unterscheidet dieses aber nicht wenn man **sie** allzu leicht sondern gerade wenn man **sie** schwer genug nimmt". (cf. Rudolf Pannwitz, *Die Krisis der europäischen Kultur*, Nürnberg, Verlag Hans Carl Nürnberg, 1917, p. 240)

Walter Benjamin, *L'abandon du traducteur*, traducere din limba germană, note și comentarii de Laurent Lamy et Alexis Nouss, în *Meta: Journal des traducteurs*, vol. 10, nr. 2, 1997, p. 13-69.
On y lit: „nos traductions, et même les meilleures, partent d'un principe erroné si elles entendent germaniser l'indien, le grec, l'anglais, au lieu d'indianiser, gréciser, angliciser l'allemand. elles ont beaucoup plus de respect pour les usages de leur propre langue que pour l'esprit de l'œuvre étrangère. l'erreur fondamentale du traducteur est de s'en tenir à l'état aléatoire de sa propre langue, au lieu d'être animé par le mouvement puissant de la langue étrangère. surtout lorsqu'il traduit d'une langue très lointaine, il lui faut remonter aux éléments ultimes de la langue même, où **mot, image et ton** ne font qu'un; il doit élargir et approfondir sa langue **grâce** à la langue étrangère. on ne dispose d'aucun concept pour évaluer dans quelle mesure cela est possible, jusqu'à quel degré chaque langue peut se transformer; de

langue à langue on observe pratiquement la même distance que de dialecte à dialecte, non quand on **les** prend trop légèrement, cependant, mais bien plutôt quand on **les** considère avec suffisamment de sérieux".

Antoine Berman, *L'âge de la traduction. „La tâche du traducteur" de Walter Benjamin. Un commentaire*, Paris, Presses Universitaires de Vincennes, 2008, p. 179.

„[...] nos traductions même les meilleures partent d'un faux principe elles veulent germaniser l'indien le grec l'anglais au lieu d'indianiser de gréciser d'angliciser l'allemand. Elles ont bien plus de respect face aux usages propres de la langue que devant l'esprit de l'œuvre étrangère. [...] L'erreur fondamentale du traduisant est qu'il maintient l'état fortuit de sa propre langue au lieu de se laisser puissamment mouvoir par la langue étrangère (trad. Berman). Surtout lorsqu'il traduit d'une langue très éloignée, il lui faut remonter aux éléments ultimes du langage même, là où se **rejoignent mot, image, son**; il lui faut élargir et approfondir sa propre langue **grâce** à la langue étrangère; on n'imagine pas à quel point la chose est possible; jusqu'à quel degré une langue peut se transformer; de langue à langue il n'y a guère plus de distance que de dialecte à dialecte, mais cela non point quand on **le** prend trop à la légère, bien plutôt quand on **les** prend assez au sérieux". (*cf.* traducerea lui Maurice de Gandillac).

Walter Benjamin, „The Task of the Translator", *Illuminations, Essays and Reflections*, (ed.) Hannah Arendt, new preface by Leon Wieseltier, traducere din limba germană de Harry Zohn, New York, Random House, 1968 [2007, new preface by Leon Wieseltier, Schocken Books, New York], p. 69-82.

Pannwitz writes: „Our translations, even the best ones, proceed from a wrong premise. They want to turn Hindi, Greek, English into German instead of turning German into Hindi, Greek, English. Our translaters have a far greater reverence for the usage of their own language than for the spirit of the foreign works... The basic error of the translator is that he preserves the state in which his own language happens to be instead of alowwing his language to be powerfully affected by the foreign tongue. Particularly when translating from a language very remote from his own he must go back to the primal elements of language itself and penetrate to the point where **work, image, and tone converge**. He must expand and deepen his language **by means of** the foreign language. It is not generally realized to what extend this is possible to what extend any language can be transformed, how language

differs from dialect; however, **this last** is true only if one takes **language** seriously enough, not if one takes it lightly".

Walter Benjamin, „The Translator's Task", traducere din limba germană de Steven Rendall, in *Meta: Journal des traducteurs*, vol. 10, nr. 2, 1997, p. 151-165.

He writes: „our translations even the best start out from a false principle they want to germanize Indic Greek English instead of indicizing, graecizing, anglicizing German. they are far more awed by their own linguistic habits than by the spirit of the foreign work [...] the fundamental error of the translator is that he holds fast to the state in which his own language happens to be rather than allowing it to be put powerfully in movement by the foreign language. he must in particular when he is translating out of a language very distant from his own penetrate back to the ultimate elements of the language at that very point where **image tone meld into one** he must broaden and deepen his own language **through** the foreign one we have no notion how far this is possible to what degree each language can transform itself one language differentiates itself from another almost as one dialect from another but this happens not when they are considered **all** too lightly but only when they are considered with sufficient gravity".

Walter Benjamin, *Iluminări, Sarcina traducătorului,* traducere din limba germană de Catrinel Pleşu, Bucureşti, Editura Univers, 2000, p. 45-55; Walter Benjamin, *Iluminări, Sarcina traducătorului,* traducere din limba germană de Catrinel Pleşu, Bucureşti, Editura Idea Design & Print, 2002, p. 39-48.

Pannwitz spune: „Chiar şi cele mai bune traduceri ale noastre pornesc de la o premisă greşită. Ele vor să germanizeze hindi, greaca, engleza, în loc să hindizeze, grecizeze şi anglicizeze germana. Au un respect mult mai mare faţă de obiceiurile limbii lor decît faţă de spiritul operelor străine... Eroarea fundamentală a traducătorului constă în faptul că-şi menţine propria limba în starea în care se află întîmplător, în loc să-i permită să fie puternic afectată limba străină. Mai ales atunci cînd traduce dintr-o limbă care este foarte îndepărtată de a sa, trebuie să se întoarcă la elementele ultime ale limbii înseşi, acolo unde **opera, imaginea şi tonul sînt convergente.** Trebuie să extindă şi să aprofundeze propria limba **prin intermediul** limbii străine. În general, nu se ştie în ce măsură este posibil acest lucru, în ce măsură se poate transforma o limbă; distanţa de la o limbă la alta nu este mai mare decît de la un dialect la altul, de aceea, **limba** nu trebuie tratată cu uşurinţă, ci luată în serios".

Cum se traduce „ruşinea". Abordare traductologică

În loc de introducere

Am văzut că, lipsiţi de înaintaşi, primii traducători români de la începutul secolului al XIX-lea nu dezvoltaseră încă instinctul limbii, că Ion Heliade-Rădulescu observase şi el că limba română manifesta o considerabilă rigiditate, mai ales în „traducerea unor lucrări încărcate de filozofie"[1] (de unde şi proiectul său de alcătuire a acelui lexic de neologisme), dar şi că, spre sfîrşitul secolului, lexicul limbii române continua să aibă mare nevoie de împrumuturi pentru a exprima idei abstracte[2]. Prin urmare, avem de-a face cu un fenomen de durată, care s-a prelungit, dincolo de perioada interbelică, pînă în prezent, după unii, intrînd chiar într-un fel de proces de „instituţionalizare", lipsa coerenţei unui lexic noţional bine structurat fiind observabilă şi la sfîrşitul secolului XX: deşi în anii 1970-1980 programele unor mari edituri româneşti se lansaseră cu succes în „cea mai spectaculoasă acţiune [...], cea a traducerii de exegeză literară şi estetică"[3], Gelu Ionescu remarca şi el, cum am văzut, urgenţa necesităţii[4] de a-l îmbogăţi şi rafina[5].

Este şi motivul care m-a îndemnat să urmăresc azi, la început de secol XXI, care este comportamentul traducătorilor, cei care joacă un rol departe de a fi neglijabil în privinţa transcodării terminologiilor

---

1 D. Popovici, *Studii literare*, 1977, p. 156.

2 Pompiliu Eliade, *Influenţa franceză asupra spiritului public în România*, 2000, p. 291.

3 Gelu Ionescu, „Cîteva repere", 1981. Proiectul Heliade „mai are încă o actualitate – în sensul că el nu a fost în întregime realizat", p. 31.

4 *Ibid.*, p. 33.

5 Vezi *supra*, cap. „Despre traducerea conceptelor în discursul ştiinţelor umane".

specializate, a conceptelor, şi a structurării lor în limba română. Pentru aceasta mi-am propus să examinez modul în care este tradus conceptul *ruşine*, precum şi lexicul ce se construieşte în jurul acestuia, pentru a urmări atitudinea traducătorului faţă de termenii specializaţi dintr-o lucrare specializată ce îl aşează chiar în titlu. Este vorba de cartea cunoscutului psihiatru şi psihanalist francez Boris Cyrulnik, cel care a introdus în Franţa conceptul de *rezilienţă*, carte intitulată *Mourir de dire. La Honte*, şi publicată în 2010, la Paris, de Editura Odile Jacob. Versiunea românească, semnată de Valentin Protopopescu, a apărut la scurt timp, în 2012, la Editura Trei, editură specializată în publicarea unor lucrări de psihologie, psihanaliză, psihoterapie etc.

Cartea este un discurs despre ruşinea văzută ca manifestare a unei traume puternice, o afecţiune gravă, pe care terapeutul, psiholog, psihiatru sau psihanalist, care scrie acest discurs, se străduie să o vindece. De la bun început, discursul despre *ruşine* se dovedeşte însă a fi unul dificil de articulat, în măsura în care *ruşinea* nu se lasă spusă, tăcerea fiind, de fapt, o componentă a acestei traume, iar rolul terapeutului, în cazul nostru al naratorului, este să o determine să se exprime în cuvinte; în plus, naratorul nostru nu este un subiect distanţat, cel care asumă îndeobşte un discurs de factură ştiinţifică, ci, pe alocuri, se metamorfozează, la rîndul său, într-un subiect afectat de această traumă. Avem, astfel, de-a face cu un discurs despre *ruşine* asumat de un subiect care vorbeşte în numele celor ruşinaţi pentru că aceştia nu pot vorbi: *ruşinea* refuză să se lase enunţată. Pentru acest tip de text, transpunerea în traducere a cîmpului semantic al noţiunii centrale *ruşine* nu pune, în principiu, probleme, neexistînd riscul diseminării sensurilor respectivului concept în reţele polisemice şi izotopice, deoarece el este dublu delimitat, la nivel micro-textual, de context şi, la nivel macro-textual, de însuşi tipul de text.

Textul apare ca un fel de du-te-vino: specialistul în neuro-psihiatrie vorbeşte[6] despre *ruşinea* celorlalţi, iar cînd vorbeşte despre propria *ruşine*, nu o poate nici el asuma la persoana întîi şi atunci discursul trece la persoana a treia. Teoretician al rezilienţei, al

[6] A se vedea şi emisiunea radiofonică intitulată „Le théâtre intime de la honte", France Culture, 30.09. 2015.

modalităţilor de depăşire a unei traume în reconstruirea personalităţii, autorul constată că există trei factori ce împiedică acest proces. Primii doi, izolarea fizică şi închiderea în non-sensul verbal, acţionează conjugat, iar depăşirea lor nu poate avea loc decît prin mijlocirea cuvîntului, prin efortul celui traumatizat de a construi povestirea traumei sale, singura modalitate de a da coerenţă, de a înzestra cu o ordine, cu un sens faptele întîmplate. Or, al treilea factor, *ruşinea*, îi blochează pe ceilalţi doi, împiedicînd construirea povestirii: *ruşinea* formează o pereche simetrică cu tăcerea[7].

Ruşinea apare, astfel, ca o traumă individuală, însă care capătă formă doar sub privirea celorlalţi: mai mult decît *(im)pudoarea*, care este mai strîns legată de funcţionarea eului în societate şi implică mai puţin direct refuzul / neputinţa rostirii, *ruşinea* rămîne intim legată de dezvoltarea personalităţii, de capacitatea eului de a-i percepe pe ceilalţi, dar şi de modul în care aceştia îl percep. Pentru că acest sentiment, această emoţie „traduce aptitudinea noastră de a percepe lumea mentală a celuilalt", cu alte cuvinte, de „a percepe mental existenţa celuilalt"[8].

Prin urmare, textul este multistratificat: studiu psihologic şi psihanalitic al unei afecţiuni; încercare de popularizare a unei problematici dificile; dar şi, paradoxal, un text al nespusului, *ruşinea* fiind, alături de colorarea pielii, marcată de imposibilitatea, pentru cei traumatizaţi, de a o rosti. „La honte ne peut pas se dire" (p. 38) afirmă autorul, cu ton constatativ, cu neutralitatea practicianului, şi nu cum ni se spune, în transpunere românească, „ruşinea nu poate fi mărturisită" (p. 36): un teribil contrasens se instalează astfel, deoarece problema suferindului este *spunerea, rostirea*, putinţa de a-şi *exprima* suferinţa, distanţat, ca o *stare de fapt*, ca un prim pas spre vindecare, aşa cum şi spune textul francez, şi nu *mărturisirea* ei, ca o *vină* (asumată). Poate că *a mărturisi* „sună" mai bine, mai poetic decît banalul *a spune*, însă, alegîndu-l, traducătorul întredeschide concomitent şi portiţa

---

7 Boris Cyrulnik: „J'ai surmonté la honte, ce poison de l'âme", interviu semnat de Isabelle Vial, în *Pèlerin*, nr. 6673, 16.07.2013.

8 Boris Cyrulnik: „J'ai connu la honte", interviu semnat de Émilie Lanez, în *Le Point*, 02.09.2010.

către trădare: menirea clinicianului nu este cea de a se exprimă într-un variat lexic poetizant, ci de a-şi face meseria în termenii ei. Ca să nu mai vorbim de faptul că propoziţia trimite, cît se poate de direct, la titlul cărţii, ceea ce, versiunea românească, odată ce a trecut în registrul *mărturisirii*, nu mai poate face.

Ce fel de text: perspectiva traductologică

Primul gest al traducătorului ar fi să-şi pună întrebarea legată de ce fel de text are a traduce, pentru a decide genul textual de care aparţine acesta şi a-l încadra apoi într-o tipologie. Însă aceste încadrări nu au nici o relevanţă dacă sînt făcute în afara raportării la o tipologie a textelor *de tradus*: o tipologie care să nu aibă în vedere clasificările tradiţiei literare, ci să opereze ierarhizări strict legate de modurile de a traduce. De altfel, teoriile traducerii, ca şi critica şi evaluarea acestora, acordă tot mai multă atenţie tipului textului de tradus şi intenţionalităţii pe care o exprimă el, elemente determinante în luarea deciziilor privind tehnicile de traducere. Una dintre cele mai flexibile teorii funcţionaliste ale traducerii, teorii ce au jucat un rol considerabil şi în detensionarea binomului fidelitate-trădare în actul traducerii, este cea a *skoposului*, poate nu întîmplător elaborată în spaţiul german, dacă ţinem cont de faptul că în cultura germană asocierea traducerii cu trădarea a fost mult mai sporadică decît în limbile şi culturile romanice, sfera semantică a conceptului de *traducere* construindu-se, prin intermediul traducerii *Bibliei* de către Martin Luther, în jurul ideii de transmitere, transplantare, şi mai puţin de infidelitate.

Deşi împărţite, opiniile privind specificitatea textului filozofic şi, mai general, a discursului ştiinţelor umane, ca necesitînd tehnici şi decizii traductologice distincte, sînt însă consensuale cînd vine vorba de necesitatea depăşirii binarismului tradiţional ce împarte textele de tradus în două categorii, cea a textelor pragmatice şi cea a textelor literare, dicotomie care a valorizat dintotdeauna traducerea literară şi a depreciat traducerea specializată, văzută adesea mai degrabă ca un mecanism rigid de transpunere a unor inventare terminologice dintr-o limbă în alta. Se impune aici o succintă recapitulare a acelei tipologii a textelor abordate în vederea traducerii, tipologie propusă de Katharina Reiss pornind de la sugestiile unor Karl Bühler şi Roman Jakobson, şi

pe care am prezentat-o pe larg într-un capitol anterior[9]. Criteriul departajării acestora ar fi predominanța unei funcții sau alteia a limbajului, de unde rezultă, în final, trei categorii de texte: cele incitative, unde funcția de apel este preponderentă, încît de „re-produs" ar fi intenționalitatea lor, cele expresive, solicitînd funcția expresivă a limbii, cu tot cu arsenalul său de procedee stilistice, estetice, semantice și gramaticale, precum și cele informative, în care predominantă este funcția reprezentativă. Textele așa-numite specializate se încadrează în această ultimă categorie, întrucît scopul lor principal constă în „denotare", în transmiterea cu precădere a unui conținut, pe care traducătorul trebuie să-l redea în integralitate, urmărind să obțină invarianța în acest plan al comunicării[10].

Lucrarea de care ne ocupăm poate fi încadrată fără ezitare în categoria denumită de Reiss a textelor cu *dominantă* informativă[11], alături de disertații, eseuri, monografii, lucrări cu caracter didactic, tratate, reportaje, comentarii de presă, într-un cuvînt, în categoria textelor aparținînd de științele umane. Elementul pe care-l au ele în comun din punctul de vedere al strategiilor traductive este *dominanta*, cu alte cuvinte transmiterea unui conținut, însă cu grija de a nu cădea în capcana unei „concepții pur funcționaliste asupra limbii", pierzînd din vedere faptul că „*modalitatea* în care este exprimată o idee contează cu nimic mai puțin decît *ceea ce se spune*"[12]. Dar maniera în care un autor recurge la un mijloc expresiv sau altul este în acest caz subordonată transmiterii unui conținut. Traducătorul va produce o traducere reușită doar în măsura în care va găsi calea de a transpune, integral, conținutul cognitiv, altfel spus tema și argumentul[13], „semantica, gramatica și stilistica" acestuia[14].

---

9 Vezi *supra*, cap. „Despre traducerea conceptelor în discursul științelor umane".

10 Katharina Reiss, *La critique des traductions, ses possibilités et ses limites*, 2002, p. 56.

11 *Ibid.*, p. 44.

12 *Ibid.*, p. 45.

13 *Ibid.*, p. 46.

14 *Ibid.*, p. 45.

În afară de prezenţa terminologiei specializate, manifestă în proporţii variabile de la un gen la altul, textele informative cu intenţii de popularizare şi / sau de factură eseistică, cu ambiţii literare, se remarcă prin „rigoarea expunerii, exactitatea informaţiilor transmise şi prin aceea că sînt scrise într-o limbă uzuală”[15]. Lucrarea lui Boris Cyrulnik este adresată unui public larg, poate şi de profani, ceea ce ar implica o „atenţie sporită din partea traducătorului pentru instrucţiunile de ordin stilistic”[16]: de îndată ce am „identificat textul ca pe unul informativ, dispunem de o primă instrucţiune, care este decisivă”[17] şi care determină alegerea modului de traducere. Traducătorul trebuie să-şi fixeze, aşadar, drept sarcină prioritară obţinerea „invarianţei în planul conţinutului” şi să o realizeze recurgînd nu doar la o limbă corectă, ci şi uzuală[18], cu atît mai mult cu cît textul în discuţie se dezvoltă pe o structură dublu stratificată, unde se poate deosebi cu uşurinţă naraţiunea, produsul unui narator ce se asumă ca personaj, de argumentarea, în registru impersonal, a unei tematici de factură teoretică.

Titlul şi traducerile sale

Pornind de la aceste elemente, putem schiţa o analiză a modului cum a fost redat titlul şi apoi a modului cum au fost transpuse reţelele ce alcătuiesc cîmpul lexical al *ruşinii* în acest text. Cartea a fost tradusă în limbile germană, spaniolă şi română. Relaţia improbabilă între un discurs – prin esenţa sa spunere – despre ceva – *ruşinea* – care, tot prin esenţa sa, refuză spunerea, se reflectă şi în diversele decizii privind traducerea titlului. Titlul orginal, *Mourir de dire. La honte*, este probabil inspirat dintr-un studiu semnat de psihanalista Rachel Rosenblum, intitulat însă, interogativ, „Peut-on mourir de dire?”[19],

---

15 *Ibid.*, p. 47.
16 *Ibid.*
17 *Ibid.*
18 *Ibid.*, p. 48.
19 Rachel Rosenblum, „Peut-on mourir de dire? Sarah Kofman, Primo Levi”, în *Revue française de psychanalyse*, LXIV, PUF, Paris, 2000, *apud* Boris Cyrulnik, *Mourir de dire. La honte*, p. 8, 84. *Cf.* Rachel Rosenblum, „Peut-

formulă clarificată de autoare încă de la începutul rezumatului, însă tot printr-o întrebare: „Peut-on mourir d'écrire la catastrophe?". Marile catastrofe, spune dînsa, au ceva în comun: *nespusul*, un nespus care poate duce la tăcerea definitivă, la moarte. Însă, se mai întreabă autoarea, scrierea, rostirea, *divulgarea* unei traume nu este oare tot o „decizie cu consecinţe grave"? Nu se poate muri *din cauza* unei spuneri? Mari scriitori, precum Sarah Kofman sau Primo Levi, au dat un răspuns acestei întrebări. Şi nu altfel a răspuns, la un nivel şi mai dramatic, un Paul Celan, cel ce găsise mereu „cuvintele potrivite şi încă în limba asasinilor"[20], în timp ce Jorge Semprun a formulat fără drept de apel imposibilitatea unei ieşiri din alternativa a trăi / a scrie[21].

Am făcut această paranteză pentru a sugera că dificultatea traducerii unui titlu care asociază verbele *a spune* şi *a muri* cu *ruşinea* nu trebuie defel tratată cu uşurinţă. Titlul francez alătură două infinitive, adică, cum spune dicţionarul Larousse, două „forme nominale a căror funcţie esenţială este de a enunţa pur şi simplu procesul exprimat de verb": ca atare ele sînt *impersonale* şi *atemporale*, abstracţiuni ce exprimă *ideea* unei acţiuni sau stări. Din acest punct de vedere, varianta românească, *Mai bine mor decît să spun*, dincolo de tonul ei jucăuş, săltăreţ, care împinge formula într-un registru cu totul diferit de cel al textului ce îi urmează, deschide larg şi porţile unui teribil contrasens: aici avem de-a face cu un *subiect* ce-şi proclamă, într-o formulare personală, sprintenă, parcă voioasă, pentru că aminteşte de sonorităţile cîntecelor de joacă ale copiilor – şase cuvinte scurte, alternînd monosilabismul cu bisilabismul –, capacitatea de a păstra un secret, *dorinţa de a nu vorbi*, într-o formulare comparativă. Iar asocierea cu partea a doua a titlului, *ruşinea*, se citeşte astfel ca o promisiune, un angajament de a tăcea, a cărei transgresare ar putea aduce moartea. Ceea ce nu este totuna cu semantica titlului original, ci recurge la o construcţie menită să atragă atenţia, ca atîtea altele ce

---

on mourir de dire? Sarah Kofman, Primo Levi", în *Revue française de psychanalyse. Devoir de mémoire: entre passion et oubli*, t. LXIV, nr. 64, 2000, p. 113-138.

20 Rachel Rosenblum, *op. cit.*, p. 115.

21 Jorge Semprun, *L'écriture ou la vie*, Gallimard, Paris, 1994, apud *ibid.*

folosesc un limbaj, să spunem, de tip mediatic. Propoziţia circumstanţială comparativă de inegalitate de tipul *mai bine... decît* sau *decît... mai bine* exprimă o opoziţie prin intermediul unei comparaţii[22]: ea aşează în comparaţie două fapte contrarii, ceea ce nu este defel intenţia textului original, dar şi opacifiază trimiterea, care devine contradictorie, către termenul *ruşine*, ce completează în franceză primul segment, singularizînd, precizînd situaţia impersonală exprimată de acesta. *Ruşinea* apare, astfel, ca un fel de sancţionare a rostirii, contrazicînd întreg conţinutul cărţii ce urmează după titlul *Mai bine mor decît să spun. Ruşinea.*

În limba germană titlul a fost transpus prin *Scham. Im Bann des Schweigens – Wenn die Seele vergiftet*[23], titlu ce forţează masiv explicitarea termenului cheie *ruşine*, aşezat în franceză la sfîrşit pentru a preciza generalitatea lui „mourir de dire". Cîmpul lexical al *ruşinii*, în care iese în relief tăcerea, este extins la „otravă a sufletului", formulă, este adevărat, recurentă în textul original, trăsăturile esenţiale ale noţiunii *ruşine* fiind practic de la bun început delimitate prin inversarea traseului general-particular pe care era construit titlul original.

În spaniolă, cartea a fost tradusă sub titlul *Morirse de vergüenza. El miedo a la mirada del otro*[24] (teama de privirea celuilalt). Titlul spaniol particularizează şi el tema *ruşinii*, însă recurge la o expresie paroxistică, „a muri de ruşine", pe care o determină printr-un subtitlu ce o explicitează, îndepărtîndu-se mult de titlul original, pentru că nu mai trimite la impactul tăcerii ce distruge eul, ci situează originea traumei nu în nespus, ci în privirea celuilalt.

Termenul spaniol *vergüenza* a evoluat altfel decît *vergogne*, în franceză, care este astăzi considerat un termen arhaizant şi literar, el rămînînd activ doar în expresia *sans vergogne*, fără ruşine. Fiind

---

22 *Cf.* Al. Graur, *Gramatica azi*, Editura Academiei, Bucureşti, 1973, p. 215.

23 Boris Cyrulnik, *Scham. Im Bann des Schweigens – Wenn die Seele vergiftet*, traducere din limba franceză de Maria Buchwald şi Andrea Alvermann, Präsenz Kunst und Buch Verlag, Hünfelden, 2011.

24 Boris Cyrulnik, *Morirse de vergüenza. El miedo a la mirada del otro*, traducere din limba franceză de Maria Pons Irazazábal, Editura Debate, Barcelona, 2011.

asociat mereu cu un „marcator de negativitate", termenul a sfîrșit prin a trimite la „o dezaprobare binevoitoare vecină cu ironia", subiectul calificat astfel vădind în special o „lipsă de scrupule și de reținere"[25], căreia i se poate asocia o „conotație imorală", în timp ce, în spaniolă, „motivul rușinii [...] ține de sperjur, de violarea unui angajament care aduce atingere demnității" (*un hombre con vergüenza*), și, în consecință, legătura cu socialul, raportul cu colectivitatea se situează în centrul sferei sale semantice: ca și în limba italiană, în spaniolă termenul întreține astfel o strînsă legătură cu stima de sine și cu un sentiment colectiv (*vergüenza ajena*, în traducere literală, *rușinea provocată de comportamentul celorlalți*, în franceză, *la vergogne de l'autre*)[26]. Ca atare, absența sa totală din versiunea franceză demonstrează că el nu poate dezvolta nici o legătura cu sfera psihologică specializată a cărții, fapt ce vine să confirme dominanta acestui tip de text și constituie un semnal în plus pentru traducătorul atent, care ar trebui să urmărească cu precădere în traducerea sa „invarianța conținutului", fără a ceda tentațiilor poetizante.

Cît despre un eventual titlu în limba engleză (limbă în care cartea nu s-a tradus încă după știința mea), versiunea engleză a site-ului Editurii Odile Jacob prezintă cartea sub titlul *Telling and dying of shame*: formularea aceasta, care coordonează într-una și aceeași structură spunerea și sancțiunea nespunerii, mi se pare a fi și cea mai apropiată de titlul original.

Coerența titlului: rolul său în construirea izotopiei principale a textului

Cum se întîmplă adesea, titlul este reluat în oglindă în corpul textului, iar această reflectare repetitivă, pe lîngă funcția sa „didactică", are și menirea de a susține coerența întregului: astfel de redundanțe, niciodată întîmplătoare, contribuie la consolidarea armăturii textuale, creează și alimentează rețelele de sens și, nu de puține ori, însăși simbolica unui text.

---

[25] Barbara Cassin (coord.), *op. cit.*, p. 1338.
[26] *Ibid.*, p. 1339.

Explicarea titlului şi inclusiv trimiterea la textul semnat de Rachel Rosenblum ne este dată chiar de la pagina a doua a cărţii: „Il croit qu'il va mourir de dire" (p. 8) spune autorul, iar traducătorul român transpune în „El este încredinţat că va muri dacă nu o să vorbească" (p. 8), acolo unde, de pildă, versiunea spaniolă reia segmentul din titlu: „Cree que se morirá de vergüenza". Acelaşi segment reapare în textul original, din nou cu trimitere la textul lui Rachel Rosenblum (p. 84), pentru a scoate în evidenţă complexitatea interacţiunii dintre două povestiri, cea a eului despre sine şi cea pe care ceilalţi o construiesc despre acesta. Aceasta din urmă poate, uneori, să destabilizeze eul, adîncindu-i rănile: „Dans une telle enveloppe verbale, on peut très bien «mourir de dire» et souffrir de ne pas dire". În română, citim însă că „Într-un asemenea înveliş verbal se poate foarte uşor «muri pentru o vorbă» şi suferi pentru că nu am spus-o" (p. 78): comprehensiunea este perturbată nu doar de trecerea de la modul impersonal la unul personal, ci şi de distrugerea coerenţei vizavi de titlu, ca să nu mai vorbim, iaraşi, de frivolitatea poetizantă a lui „a muri pentru o vorbă", care este extrem de departe de exprimarea traumei, de putinţa rostirii ei.

*Despre semantica **ruşinii***

Fără doar şi poate că *ruşinea*, care paralizează în cazul traumelor adînci (şi nu doar) capacitatea transpunerii lor în cuvinte, nu se lasă lesne tradusă. Am văzut cîte măsuri de prevedere şi-au luat traducătorii în cazul titlului, versiunea germană remarcîndu-se printr-o excesivă explicitare a cîmpului semantic al *ruşinii*. Faptul are, poate, o dublă explicaţie, una ce ţine de evoluţia termenului în lexicul uzual al limbii germane şi cealaltă de particularităţile elaborării semnificaţiei sale specializate în cadrul psihanalizei şi, mai ales, al lexicului freudian.

Într-un studiu de mari dimensiuni dedicat „teoriei psihanalitice a ruşinii", unde porneşte de la diferenţierea a două niveluri de sens în interiorul conceptului *ruşine*, unul referindu-se la sfera intimităţii, ce trimite la *ruşinea* propriu-zisă, şi celălalt la sfera socială, adică la

pudoare, Claude Janin[27] cita, într-o secțiune consacrată semanticii *rușinii* și traducerii acesteia în engleză și franceză în cazul operelor complete ale lui Freud, opiniile lui Warren Kinston[28]: după acesta din urmă, cele două niveluri sînt mai puțin diferențiate în cazul limbii engleze, care denumește *rușinea* și *pudoarea* cu un singur termen, *shame*, în timp ce franceza și germana, la care am adăuga și cazul limbii române, dispun de doi termeni.

Distincțiile operate atît de celebrul glosar francez[29], elaborat în vederea traducerii operelor complete ale lui Freud, cît și de tabelele de corespondență ale acelei *Standard Edition* engleze, dar și de traducători, între echivalențele lui *Scham* și *Schande* sînt ezitante[30], ceea ce scoate din nou în evidență variația cîmpurilor semantice de la germană la engleză. Autorii francezi consideră că *Schande* corespunde *pudorii*, dar că poate avea și sensul de *rușine*; însă toți constată că ambii termeni se intersectează uneori, în măsura în care intimul, sexualitatea și socialul sînt dificil de separat. Ocurențele termenului *Schande* din *Micul Hans*, de pildă, au fost traduse în versiunea românească tot prin termenul *rușine*[31], ceea ce întărește ideea amestecului dintre sfera intimă și cea socială în cazul celor doi termeni:

---

27 Claude Janin, „Pour une théorie psychanalytique de la honte (honte originaire, honte des origines, origines de la honte)", în *Revue française de psychanalyse*, nr. 5, vol. 67, 2003, p. 1657-1742.

28 Warren Kinston, „A theoretical context of shame", în *International Journal of Psycho-Analysis*, 1983, *apud* Claude Janin, *op. cit.*, p. 1659. Kinston stabilea de altfel echivalența între *Scham* și *pudoare* și, respectiv, *Schande* și *rușine*, pe baza derivatului german *Blutschande* pentru incest.

29 A. Bourguignon, P. Cotet, J. Laplanche, F. Robert, *Traduire Freud*, Paris, PUF, 1989, *apud* Claude Janin, *op. cit.*, p. 1659.

30 90 de ocurențe ale lui *shame* corespund celor 42 din textul german. Claude Janin, *op. cit.*, p. 1658.

31 Sigmund Freud, „Micul Hans. Analiza fobiei unui băiețel de cinci ani", în *Opere esențiale. Nevroza la copil*, vol. 8, traducere din limba germană de Rodica Matei și Ruxandra Hosu, București, Editura Trei, 2010, p. 11-141. Sigmund Freud, „Analyse der Phobie eines fünfjährigen Knaben", în Sigmund Freud, *Studeineausgabe*, vol. 8, Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag, 1909.

cînd *Schande* trimite la contexte cu conotații sexuale, atunci transpunerea s-a făcut constant prin *rușine / honte*[32], iar în *Traumdeutung*, de pildă, unde există, dacă nu mă înșel, o singură ocurență a lui *Schande* (în cap. V) legată de sexualitate, ea a fost transpusă tot prin *rușine*.

Scham se asociază astfel cu *pudoarea*, prin legătura cu anatomicul, dar și cu suferința provocată de dezvăluirea a ceva ce ar trebui să rămînă tăinuit. Janin compară diverse definiții de dicționar ale termenului francez *honte*, de unde reiese că distincția dintre intim și social, dintre caracterul psihic și cel social al rușinii, nu este la fel de tranșantă ca în germană, dar și imposibilitatea de a trasa o linie clară de demarcație între *rușine* și *pudoare*. Pe de altă parte, mai spune Janin, lipsa unei teorii a *rușinii* în opera lui Freud a avut consecințe asupra evoluțiilor teoretice ulterioare, dar și, cred eu, cum vom vedea, asupra traducerii lexicului *rușinii*. Poate că astfel se poate explica amplificarea considerabilă a titlului german, unde *Scham*, devenit cuvînt-pivot al titlului, este dublu determinat prin *Im Bann des Schweigens – Wenn die Seele vergiftet*.

În majoritatea dicționarelor, atît franceze, cît și românești, *rușinea* și *pudoarea* sînt considerate a fi sinonime. Pe site-ul lui *Centre National des Ressources Textuelles et Lexicales* sînt enumerate 46 de sinonime pentru *honte*, iar *pudeur* figurează pe locul 5 ca frecvență, în vreme ce, la rubrica antonime, alcătuită din 8 termeni, toți înregistrați cu o frecvență egală, *impudeur* ocupă locul 6. Printre sinonimele lui *pudeur*, *honte* ocupă locul 6, cu o frecvență mult mai redusă decît, de exemplu, *retenue*, *réserve*, *décence*. *Dex*-ul românesc asociază *rușinii* următoarele sensuri: 1. Sfială, jenă provocată de un insucces sau greșeală; 2. Rezervă, modestie, sfială; 3. Ofensă; 4. Dezonoare, umilință, înjosire; 5. Denumire a organelor genitale. *Pudoarea* este definită

---

[32] Sigmund Freud, *Opere esențiale. Interpretarea viselor*, vol. 2, traducere din limba germană de Roxana Melnicu, București, Editura Trei, 2010, cu precădere cap. V, „Materialul și sursele visului". *Cf.* Sigmund Freud, *Die Traumdeutung*, în *Studienausgabe*, Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag, 1900, cap. V, „Das Traummaterial und die Traumquellen" („Pfui, das ist eine Schande, das darf man nicht" // „Pfui, e rușine, nu e voie").

ca: 1. Sfială, jenă, decenţă şi, în limbaj juridic, cu referire la sexualitate, în expresia *atentat la pudoare*.

Într-un text de factură specializată cu temă psihologică şi psihanalitică *la honte* trebuie, aşadar, redată în toată concretitudinea ei, prin *ruşine*, adică prin termenul capabil să exprime o traumă, şi nu prin *pudoare*, adică o ruşine sfielnică, discretă şi rezervată. În limba română, substantivul *ruşine* nu dispune de un antonim construit pe baza prefixului *ne-* sau *im-*, în timp ce *pudoarea* posedă antonimul *impudoare*: în franceză, de unde s-a şi împrumutat termenul românesc *pudoare*, *la honte* (*ruşinea*), are drept antonim, printre altele, tocmai termenul... *impudeur*. Tot ce se poate ca însăşi etimologia românească a *ruşinii*, legată de latinescul *roseus*, care trimite, concret, la culoarea roşie, să determine o legătură mai strînsă cu perceptibilul în cazul termenului românesc: manifestarea fiziologică, palpabilă, a *ruşinii* este, la nivelul întregii specii umane, înroşirea pielii obrazului, însă în cazul limbii române, ea este astfel inclusă, înglobată în sfera sa semantică. Mai rămîne însă şi ca lexicul acesteia, cîmpul lexical ce o înconjoară, să păstreze într-o traducere coerenţa vizavi de termenul cheie.

Ruşinea se poate cuantifica

În comparaţie cu *pudoarea*, *ruşinea* este aşadar „măsurabilă", are o „greutate" în sensul aproape propriu al termenului: tocmai pentru că *ruşinea* trimite, atît în franceză, cît şi în română, la ceva concret, un subcapitol poartă titlul *Peut-on chiffrer la honte?* (p. 91-94) // *Putem să cuantificăm ruşinea?* (p. 83-86): *ruşinea* se poate „cuantifica", într-o măsură mult mai mare decît *pudoarea*, după cum o dovedeşte funcţionarea morfo-sintactică a celor doi termeni. *Ruşinea* poate fi mică sau mare, ea poate apăsa prin greutatea sa sau poate fi uşoară (nu spunem oare „industrie uşoară", dar şi „o boală uşoară", tot aşa cum moravurile pot fi, şi ele, „uşoare"?). Traducătorul variază însă mult mai mult decît i-o sugerează textul original (iar în cazul de faţă variaţia conotează o ezitare): el preferă, în plus, termeni cu potenţial polisemic, ceea ce subminează implicit traseul denotativ. Astfel, *la petite honte* este cînd *mărunta ruşine*, cînd *o uşoară senzaţie de ruşine*, cînd *un uşor sentiment de ruşine*, iar *grande honte* devine *marea ruşine*, dar şi o *ruşine amplificată*. Cît despre *le moindre sentiment de* honte, unde

moindre se referă la o noţiune abstractă, dar de cele mai multe ori cuantificabilă, el este redat prin *mărunt*, care nu acceptă cuantificarea şi al cărui sens figurat vine să tulbure claritatea textului original.

Chiar la începutul cărţii putem citi, în subcapitolul intitulat *Transparence du honteux* (*Transparenţa celui care suferă de ruşine*), că la *honte lui tombe en pleine tête* (p. 33), iar traducătorul redă în toată amploarea ei lovitura fizică în *ruşinea îl izbeşte frontal* (p. 32): instrucţiunile intra-lingvistice ale textului-sursă sînt clare şi ele trebuiau doar urmate consecvent pe toată durata textului. În franceză, *la honte* are, în sens foarte concret, o greutate, *un poids*, care, din nou, se diluează pînă la contrasens în *apăsarea ruşinii*, pentru că deturnează o însuşire, proiectînd-o în senzaţie a unui subiect, deoarece numai el poate fi *apăsat* de ruşine. Nu altfel se petrec lucrurile în cazul construcţiei *la honte est plus légère* (p. 26), transpusă prin *ruşinea este mai suportabilă* (p. 24), unde intervine din nou o instanţă exterioară care decide gradul de suportabilitate al celui afectat de ruşine. Seriile *grand-petit-moindre-zeste* şi *poids-léger*, menite a susţine caracterul fizic al unei traume, se diluează în serii aproximative, unde o parte din termeni sînt selectaţi în virtutea însuşirilor lor poetizante[33]: *un zeste de honte*, unde *zeste* continuă seria însuşirilor „cuantificabile", cum o spune şi titlul subcapitolului, este redat printr-o *fărîmă*, termen posibil de cuantificat, dar cu uz rar, şi cu aură poetizantă. Perifraza şi preferinţa pentru sinonime mai degrabă poetice devin astfel figurile tutelare, alcătuind norma la care se supune traducerea, adică exact opusul proiectului unui text specializat, în general, şi al acestuia, în special.

---

[33] De observat şi apariţia, în trecutul apropiat, a diminutivului *ruşinică*, folosit la un moment dat de umorişti, cu trimitere peiorativă la diversele abateri ale politicienilor, dar care pare a nu fi intrat totuşi în uz.

Un souvenir d'enfance[34] *// O amintire din copilărie*

Alain... s'est tué... sans jamais avoir éprouvé ***le moindre*** sentiment de honte	Alain... s-a sinucis... fără să fi încercat vreodată ***cel mai mărunt*** sentiment de ruşine
simplement la ***petite*** honte	pur şi simplu e în discuţie doar ***măruntă*** ruşine

Le détracteur intime // Detractorul intim

la honte est plus ***légère***	ruşinea este mai ***suportabilă***
le ***poids*** de la honte	***apăsarea*** ruşinii
c'est ma honte, ma ***grande*** honte	e ruşinea mea, ***marea*** mea ruşine

La honte et son contraire // Ruşinea şi opusul ei

une ***petite*** honte	o ***uşoară senzaţie*** de ruşine

La honte peut durer deux heures ou vingt ans // Ruşinea poate dura două ore sau două decenii

les ***petites*** hontes de la vie quotidienne	***măruntele*** ruşini ale vieţii cotidiene
un ***zeste*** de honte	o ***fărâmă*** de ruşine

Bonheur et pulsions. Honte et morale // Fericire şi pulsiuni. Ruşine şi morală

une ***petite*** honte	un ***uşor sentiment*** de ruşine
une ***grande*** honte	o ruşine ***amplificată***

Traducerea conceptelor

Textul se situează, cum spuneam, cumva la jumătatea drumului dintre tratatul specializat şi eseu. Textul este şi în acelaşi timp nu este o lucrare de popularizare, în măsura în care autorul este şi narator, cu

[34] Pentru fluiditatea lecturii şi ţinînd cont de dimensiunile reduse ale subcapitolelor, am preferat să grupăm exemplele din tabele pe subcapitole, dîndu-le un titlul.

alte cuvinte, în măsura în care, pe alocuri, „vocea" psihiatrului se amestecă cu cea a „pacientului", asumînd-o la persoana întîi.

Reticenţa faţă de neologizare: imposibila substantivare

Substantivarea adjectivului *honteux* în *le honteux* pretinde nu doar în limba franceză, ci şi în română, germană şi spaniolă, un efort de neologizare, substantivarea adjectivului fiind probabil la fel de acceptabilă în cele patru limbi. Fapt este că, odată ce traducătorii au avut curajul de a o impune, menţinînd astfel cu stricteţe coerenţa terminologiei textului original, termenii au fost acceptaţi ca atare, de vreme ce atît *der Beschämte*[35], cît şi *el avergonzado*[36] sînt folosiţi de autorii recenziilor dedicate cărţii.

În limba română însă, din cauza reticenţei traducătorului, s-a ratat o şansă de îmbogăţire a terminologiilor. Aici asistăm la un efort continuu (aş spune chiar trudă) al traducătorului de a numi categoria „celor suferind de ruşine" în diverse feluri: el pare că doreşte să compenseze, astfel, propria reticenţă în a neologiza substantivînd adjectivul *ruşinos*, printr-o întreagă serie de perifraze. Însă scopul textului sursă nu este să dovedească cine ştie ce „măiestrie" lexicală, nici să compenseze teama de repetiţii, ci să construiască şi să definească, ca orice text specializat, o grilă sigură de concepte, printre care un rol central îl ocupă tocmai numirea celui afectat de trauma ruşinii.

Limba română ar fi putut oferi două posibilităţi de substantivare, ambele cu sfere semantice largi, oscilînd între timiditate, sfială, adică înclinînd spre pudoare, şi ruşinea „propriu-zisă": pe de o parte „ruşinosul", care pare însă a fi un termen „slab", în măsura în care conotează mai curînd *sfiala, timiditatea*, sau „ruşinatul", prin derivarea prin afixul *-at*, care trimite la aceleaşi nuanţe de sens, dar şi la „copleşit de ruşine". Decizia este fără doar şi poate dificilă, traducătorii se feresc, în general, de neologizare, care îi expune le diverse critici,

---

[35] Petra Gehring, „Eine Art innere Gefangenschaft", în *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 05.10.2011.

[36] Caludia Almonte, „Comentario de libros: Morirse de verguënza", în *Psiquiatría universitaria*, p. 387-388. Rosa M. Tristán, „Claves para no'morirse de vergüenza", în *El Mundo*, 13.11.2011.

însă, în cazul de faţă esenţială este construirea grilei terminologice, iar dispersarea în nenumărate perifraze nu o poate în nici un caz servi. Termenul ales ar trebui să conoteze cît mai puţin sfiala, rezerva, pentru că tema lucrării priveşte cazurile de mari traumatisme de toate felurile, dezrădăcinarea, violul, sărăcia, dar şi îmbogăţirea excesivă, expulzarea dintr-un grup, supravieţuirea lagărelor etc.: din acest punct de vedere, ar fi preferabil nu substantivul *ruşinosul*, cel care este şi sfios, timid, trăsături de caracter ce nu au nici o legătură cu cazuistica aflată în discuţie, ci substantivul *ruşinatul*: cel care este traumatizat şi, de cele multe ori, îşi conştientizează trauma în confruntarea cu ceilalţi, copilul foarte murdar care, sub privirile înspăimîntate ale unei femei doritoare să-l găzduiască cîteva zile, conştientizează brusc propria stare şi devine *ruşinat*, nu, cum spune versiunea românească, de felul cum arăta, ci de propria imagine, aşa cum i-o trimitea privirea celuilalt şi pe care o percepea pentru prima dată.

La manière d'aimer est un mode de socialisation // Felul în care iubim este o modalitate de socializare

l'enfant eut honte de ce qu'il était sous le regard de cette dame	*copilului i se făcu ruşine de felul cum arăta*

Într-o singură ocurenţă, aflată la începutul lucrării, traducătorul substantivează, *noi, ruşinoşii* (p. 12), însă în rest recurge la tot felul de perifraze, încît această unică ocurenţa apare mai curînd ca o „neglijenţă", corectată apoi de-a lungul întregului text. În aceeaşi frază, apare şi antonimul lui *les honteux*, *l'éhonté*, iar traducătorul ratează din nou grila, deşi ar fi putut folosi derivarea, existentă în limba română, *neruşinat*: el preferă însă să vorbească de un *neobrăzat*, termen ce trimite, din nou prin contrasens, la *obrăznicie, impertinenţă, necuviinţă*, acolo unde era vorba, pur şi simplu, de *lipsa ruşinii* celui care, divorţînd de o soţie ce se va sinucide, nu resimte nici un sentiment de vinovăţie: desigur că nu *neobrăzarea* este, în acest caz, defectul personajului, ci incapacitatea de a simţi *ruşinea*. Dacă nu mă înşel este şi singura ocurenţă a lui *éhonté*: autorul pare că înclină, în alcătuirea grilei sale conceptuale, spre un surplus de transparenţă şi, spre sfîrşitul lucrării, intitulează un subcapitol *Les sans-honte* (p. 236-

243), unde creează un substantiv compus pe baza structurii adverbiale pentru a denumi categoria celor care nu simt (*qui n'éprouvent pas*, p. 219), şi nu, cum se spune în textul românesc, *care nu arată* (problema nu este dacă ei *arată* sau nu) „nici ruşine, nici mîndrie" (p. 219). *Cei fără ruşine*, spune textul românesc: ne putem întreba dacă nu ar fi fost mai potrivit, tot bazîndu-se pe compunerea prin liniuţă, un termen precum *cei-fără-de-ruşine*, care ar fi putut eventual constitui un concept.

Dispersînd-o pe o întreagă gamă de perifraze, versiunea românească renunţă, astfel, să reconstituie grila terminologică de bază, centrată pe *ruşine – cel care suferă de pe urma acestei traume*: perifraza în sine ar putea fi la limită acceptată, ca în cazul de mai sus, dar cu condiţia să se stabilizeze într-o singură formulă şi nu să se distribuie pe o gamă atît de largă de sinonime, care, de cele mai multe ori, introduc nuanţe subiective, contradictorii pentru tipul de context din care fac parte. Ar fi putut recurge, neutru, şi la *suferindul de ruşine*, în lipsa curajului de a utiliza *ruşinatul*, însă fără nici o altă variaţie, evitînd structuri ce introduc sugestii impresioniste, precum *cel apăsat de ruşine*, *omul plin de ruşine*, *omul tulburat de ruşine*, ca să nu mai vorbim de registrul colocvial şi mefient al lui cel care *crede că are probleme cu ruşinea*. Cît priveşte formula, foarte des folosită, *omul* (apăsat, tulburat, care suferă etc. de *ruşine*), ea este cel puţin neîndemînatecă: deşi substantiv colectiv, substantivul nu include lesne ambele sexe.

Introducere[37]

Le honteux	omul căruia îi este ruşine

Un souvenir d'enfance // O amintire din copilărie

nous les honteux	noi, ruşinoşii

[37] Exemplele sînt grupate pe capitole, ale căror titluri le cităm în versiunile franceză şi română, astfel încît să fie uşor de reperat.

Sortir de la honte comme on sort d'un terrier // Să ieșim din rușine ca dintr-o vizuină

le honteux	omul care se rușinează
le honteux préfère	cel apăsat de rușine preferă

Le détracteur intime // Detractorul intim

un honteux	un individ, suferind de rușine
le honteux	omul căruia îi este rușine
le honteux	omul care suferă de rușine
le honteux	individul bolnav de rușine
le honteux	cel apăsat de rușine
le honteux	subiectul suferind de rușine
un honteux	celui căruia îi este rușine
le honteux	cel apăsat de rușine
des honteux	oameni plini de rușine

Transparence du honteux // Transparența celui care suferă de rușine

le honteux	omul care suferă de rușine
le honteux	individul plin de rușine
le honteux	cel suferind de rușine

La réussite, un masque de la honte // Reușita, o mască a rușinii

le honteux	individul care suferă de rușine

Leurre de vérité // Momeala adevărului

le honteux	individul care suferă de rușine
le honteux	cel bolnav de rușine

le honteux	omul tulburat de ruşine
le honteux	omul apăsat de ruşine

Plus le malheur est grand, plus la victoire est glorieuse // Cu cât nefericirea este mai mare, cu-atât victoria este mai glorioasă

chez les honteux	la cei apăsaţi de ruşine
certains honteux	unii [...] cărora le este ruşine

Le „je" n'existe qu'auprès d'un autre // „Eul" nu există decât în raport cu un altul

le honteux	cel care suferă de ruşine
le honteux	cel apăsat de acest sentiment

Un monde où tout fait honte // O lume în care orice stârneşte ruşinea

le honteux	individul plin de ruşine
le honteux	oamenii care suferă de ruşine

Honte ou culpabilité? // Ruşine sau vinovăţie?

un honteux	cineva suferind de ruşine
le honteux	individul care suferă de ruşine

Lilliput, star de la honte // Liliputanul, vedeta ruşinii

le honteux	celui suferind de ruşine
le honteux	cel afectat de ruşine

Tout le monde participe à la honte // Toată lumea ia parte la ruşine

le honteux	indivizii suferind de ruşine
le honteux	cel apăsat de ruşine

On ne s'attache pas au plus gentil ou au plus diplômé, on s'attache à ceux qui nous sécurisent // Nu ne ataşăm de cel mai amabil sau mai diplomat, ne ataşăm de cei care ne securizează

le honteux	cel ruşinos
le petit honteux	micuţul suferind de ruşine
le petit honteux	copilul afectat de ruşine

Effet désocialisant de la souffrance morale // Efectul desocializant al suferinţei morale

du honteux	subiectului apăsat de ruşine
le honteux	cel suferind de ruşine

Qui suis-je pour l'autre? // Cine sunt eu pentru celălalt?

le honteux	cel apăsat de ruşine
le honteux	cel suferind de ruşine

Nègres, zoos et hôpitaux psychiatriques // Negri, grădini zoologice şi spitale psihiatrice

le honteux	individul apăsat de ruşine

Le couple, atome de société//cuplul, atomul societăţii

le honteux se persuade	cel care suferă de ruşine se va convinge
il pense qu'il est honteux	crede că are probleme cu ruşinea
que le honteux donne à celui qui le regarde	pe care individul suferind de ruşine o dăruieşte celui care îl priveşte

Le pouvoir des chaussettes // Puterea ciorapilor

le honteux	individul apăsat de ruşine
le honteux	omul ruşinat

Diseminîndu-se, risipindu-se astfel în traducere, seria semantică *honte – honteux – le honteux – éhonté* ce desemnează, în fond, o traumă, mereu aceeaşi, şi pe cel traumatizat, denumit însă prin diverse formule mai mult sau mai puţin perifrastice, subminează reţeaua semantică de bază, care pare că şchiopătează constant în căutarea propriei denumiri: or, nu aceasta este structura textului original, care nu manifestă nici o clipă vreo nesiguranţă terminologică şi nici nu-şi propune să descrie traseul de elaborare a unor concepte. Dacă în traducerea textului literar această tehnică de traducere poate sfîrşi în distrugerea simbolicii textului sursă, care devine invizibilă, mascată de dispersarea lexicală, sau, în orice caz, ilustrează o estetică străină de a aceluia[38], în cazul textului specializat ea nu induce cititorului în nici un caz admiraţia pentru măiestria lexical-creativă a traducătorului, ci sentimentul că participă la eşecul unui cercetător incapabil de a-şi sprijini discursul pe o armătură conceptuală solidă, bîjbîind nesigur printre peri- şi parafraze.

Cîmpul lexical al ruşinii. a.) Efectele ruşinii

Faptul că traducătorul nu a reflectat suficient asupra dominantei acestui text, cu consecinţa unei neierarhizări a efortului său traductiv, care nu s-a concentrat suficient pe reconstruirea în traducere a grilei terminologice ce înconjoară conceptul *ruşine*, reiese şi din modul în care a ales să transpună cîmpul lexical al acestui concept: parafraza, perifraza, sinonimia au sfîrşit prin a construi un cîmp lexical mult mai larg şi, implicit, mai aproximativ decît în textul original.

În cazul acestui tip de text, cîmpul lexical din jurul termenului cheie, *ruşinea*, are drept menire să construiască şi să susţină întreaga armătură argumentativă. Autorul textului, de astă dată în mod clar în postura specialistului, trece în revistă efectele *ruşinii* asupra celor afectaţi de această traumă în urma unor evenimente ce le-au perturbat grav existenţa. El vorbeşte astfel de: *malaise, flétrissure, fracas* şi, cu o frecvenţă lexicală sporită, de *déchirure*. Traducătorul are, aşadar, de reconstituit această constelaţie de indicii ale unei suferinţe, ele deve-

---

[38] Antoine Berman, *La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain*, Paris, Seuil, 1999, p. 391, p. 393.

nind tot atîtea simptome ale unei patologii. Or, el nu doar practică din nou, masiv, sinonimia, ci și optează adesea pentru termenul marcat, poetizant, care înfrumusețează registrul lexical, însă îl îndepărtează în același timp de funcția sa dominantă, conferindu-i o altă coerență decît cea înscrisă în intenționalitatea textului sursă. În cele ce urmează, ne rezumăm la cîteva exemple.

Malaise, unul dintre termenii „intraductibili" ai lexicului francez, după cum se afirmă în cunoscutul *Vocabulaire européen des philosophies* (subintitulat *Dictionnaire des intraduisibles*), denotă o dublă disfuncție, atît psihică, cît și fizică, sfera sa semantică reverberînd astfel atît spre „rețelele afectului și ale pasiunii", cît și ale tulburărilor fiziologice, așadar atît la nivel individual, cît și la nivel ontologic și chiar „național", legat de „origine"[39]: traducătorului îi revine să opereze, în funcție de context și de tipul de text pe care îl traduce, o selecție printre traseele semantice pe care se poate înscrie termenul, menținînd apoi coerența acestuia în contexte similare, unde sinonimizarea nu ar putea duce decît la perturbarea receptării. În versiunea românească, unde *malaise* trimite la o stare psihologică, și nu la o stare de rău fizic, la o *tulburare*, el este redat cînd prin *suferință*, în sens generic (caz în care combinarea cu *contagioasă* devine improprie), cînd prin *disconfort*, ba chiar și printr-o frivolă *indispoziție* ce distonează cu gravitatea traumei pe care o exprimă: „Le malaise n'est pas toujours provoqué par un effondrement traumatique" (p. 81) devine astfel „Indispoziția nu este totdeauna provocată de un colaps traumatic" (p. 76). Perturbarea gravă pe care o determină *rușinea* generează reacții fizice cît se poate de perceptibile: „Un adolescent rougit, évite le regard et bafouille de malaise" (p. 85), el se *bîlbîie de tulburare*, și nu „flecărește, spre a-și masca disconfortul" (p. 80).

Malaise

malaise, p. 67 // **suferința**, p. 62
malaise contagieux, p. 79 // **suferință** contagioasă, p. 73
malaise conscient, p. 80 // **indispoziție** conștientă, p. 75

---

[39] Barbara Cassin (coord.), *op. cit.*, 2004, p. 750.

malaise, p. 81 // **indispoziţia**, p. 76
bafouille de malaise, p. 85 // flecăreşte, spre a-şi masca **disconfortul**, p. 80

Flétrissure, a cărui sfera semantică trimite indirect şi la însemnul aplicat cu fierul roşu condamnaţilor în perioada Vechiului Regim francez în piaţa publică, este un stigmat, termen definit în DEX ca un semn dezonorant, o urmă „ruşinoasă", posibil de asociat cu o *înfierare*. Declanşată de o traumă intimă, *ruşinea* erupe sub privirea celorlalţi: transpuse fie prin *alterări* (p. 76), fie prin *nefericire* (p. 148), cum ar mai putea aceste *flétrissures*, stigmatele „măruntelor ruşini ale vieţii cotidiene" (p. 76), să constituie „punctul de plecare al moralei", să alimenteze energia de a-l combate pe cel ce ne stigmatizează pentru a ne elibera de *ruşine*?

Flétrissure

flétrissures, p. 81 // **alterări**, p. 76
flétrissure, p. 159 // **nefericirea**, p. 148

Fracas, şocul unei fracturi violente, care trimite, foarte concret, la zgomotul produs de acesta, este transpus prin *tulburare*, *tumult*, *colaps*, *dezastru* sau prin *agresată*, *distrus*, *zdrobit*, *prăpăd*, ocurenţele echivalentului *tulburare*, *tulburat*, fiind numeroase. Or, *tulburarea* nu doar că indică o stare de confuzie destul de departe de comoţia exprimată de semantica termenului sursă, dar şi împinge lexicul spre vag, general (*tulburarea* poate trimite la *convulsie*, la *tumult*, nu însă şi invers). În sinonimiile propuse de dicţionarul *Trésor de la langue française*, *trouble*, termenul echivalent francez pentru *tulburare* nici măcar nu este contabilizat, toate echivalenţele (*bruit*, *tempête*, *ouragan*, *grondement*, *agitation*, *déflagration*, *vacarme* etc.), avînd de-a face cu o intensitate „sonoră" extremă. În concretitudinea sa, termenul francez nu comportă nici o ambiguitate, nici un echivoc.

Fracas

fracas, p. 8, două ocurenţe // **tulburare, tumultului**, p. 8
fracas, p. 72 // **tulburare**, p. 67
fracas, p. 76 // **tumult**, p. 71
fracas, 93 // **tulburărilor**, p. 85

le fracas, p. 111 // **colaps**, p. 102
fracas, p. 112 // **dezastru**, p. 104
fracassés, p. 76 // **tulburați**, p. 71
personne fracassée, p. 117 // persoana **agresată**, p. 109
un fracas, p. 157 // **colaps**, p. 147
blessées, mais non fracassées, p. 158 // rănite, dar nu și **distruse**, p. 147
fracassé, p. 174 // **zdrobiți**, p. 161
le fracas de la guerre, p. 256 // **prăpădul** războiului, p. 235

Cazul cel mai interesant îl constituie termenul *déchirure*, care este transpus și el într-o întreagă gamă de echivalențe: *fărîmițare*, *ruptură*, *sfîșiere*, *suferință*, *traumatism*, *destrămare*, de parcă traducătorul ar căuta cu înfrigurare, fără însă a reuși să-l găsească, termenul cel mai potrivit. *Ruptură*, termen cu o extensie mai mare, deci mai general, revine cu frecvența cea mai mare (deși el este utilizat în lexicul medical mai ales în contexte legate de rupturile unor organe), iar *fractură*, care ar indica, în sens figurat, dar și cu trimitere concretă, o leziune puternică, nu are nici o ocurență; *destrămat* și *sfîșiat* trimit mai degrabă la clișee poetizante, decît la un lexic specializat psihanalitic. Nici *șocul traumatic* nu face parte dintre variantele luate în calcul de traducător, deși pare a fi termenul în uz în lexicul de specialitate.

Déchirure

déchirure invisible, p. 64 // **fărîmițare** invizibilă, p. 59
déchirure, p. 68 // **ruptură**, p. 63
déchiré, p. 69 // **destrămat**, p. 64
déchirure traumatique, p. 72//**sfîșieri** traumatice, p. 67
déchirure affective, p. 79//**ruptură** afectivă, p. 74
déchirures, 80 // **sfîșieri**, p. 75
déchiré, p. 80 // **sfîșiat**, p. 75
déchirure traumatique, p. 87 // **ruptura** traumatică, p. 82
la déchirure traumatique, p. 94 // **ruptura** traumatică, p. 87
ma déchirure, p. 102 // **suferința** mea, p. 94
déchiré, p. 115 // **destrămat**, p. 107
la déchirure, p. 132 // **traumatism**, p. 122
déchirure traumatique, p. 157 // **ruptură** traumatică, p. 147
déchirer le lien, p. 164 // să **distrugă** legătura, p. 151

déchirure, p. 165 // această **ruptură**, p. 152
déchirure, p. 165 // o **ruptură**, p. 152
se déchire, p. 183 // s-a **fărîmiţat**, p. 170

Presiunea aceasta a sinonimizării devine treptat mai importantă decît efortul de construire, în limba ţintă, a cîmpului lexical al conceptului *ruşine*: în loc să sesizeze componenta fizică a traumei *ruşinii*, traducătorul transpune, de pildă, *les filles honteuses* (p. 148) în *fete făcute de rîs* (p. 138), într-un context unde autorul vorbeşte despre suferinţa fizică a femeilor cărora li se induce ruşinea, ruşinea de propriul sex, pentru a putea fi astfel supuse mai uşor: fraza face parte dintr-un subcapitol elocvent, intitulat în textul original *Fonction socialisante de la souffrance **physique*** (p. 147), care devine însă în româneşte *Funcţia socializantă a suferinţei **psihice***...

*Fonction socialisante de la souffrance **physique** // Funcţia socializantă a suferinţei **psihice***[40]

La pensée automatique consiste à dire que, puisque les garçons battus et **les filles honteuses** finissent par prendre la place subalterne qu'on veut leur attribuer, il suffit de supprimer toute douleur et toute honte pour qu'ils s'épanouissent et deviennent heureux. (p. 148)	Gândirea automată constă în a spune că, deoarece băieţii bătuţi şi **fetele făcute de râs** sfârşesc prin a ocupa locul subaltern care li se atribuie, ar fi suficient să suprimăm orice durere şi ruşine pentru ca ei să înflorească şi să devină fericiţi. (p. 138)

Nu aş dori să se înţeleagă că aş susţine necondiţionat o viziune asupra traducerii bazată pe supremaţia semnificantului, însă fărîmiţarea lexicului specializat în traducere, dacă are loc, ar trebui să aibe o justificare, pe care nu am reuşit însă să o descopăr. În cazul acestui lexic, o prea mare şi nejustificată dispersare nu face decît să submineze, am mai spus-o, specificul textului: sinonimizarea nu este şi nu poate fi un principiu traductologic universal. Pe de altă parte, şi acesta este punctul cel mai important, prin diseminarea unui lexic ce vizează a se institui în terminologie, însăşi tematica cărţii, *ruşinea* ca

40 Am menţionat titlurile capitolelor de unde sînt extrase exemplele.

traumă, ca rană fizică şi psihică, tinde să se transforme într-o metaforică ce accentuează latura éseistică, narativă, în detrimentul unui parcurs psihanalitic destabilizat de lipsa unui suport conceptual stabil, care constituie totuşi tema principală a lucrării.

Unii cercetători consideră, astfel, că specificitatea tehnicilor de traducere în cazul discursului ştiinţelor umane constă tocmai în practicarea unor tehnici diferite pentru „limba generală" şi lexicul terminologic, iar dacă pentru transpunerea celei dintîi se poate apela la tehnica echivalenţelor, pentru cel din urmă se impune utilizarea sistematică a corespondenţelor, recurgîndu-se, oriunde este posibil, la corpusuri de termeni înrudiţi prin derivare sau etimologie (cum procedase cîndva Ferdinand de Saussure în denumirea feţelor semnului lingvistic). Traducătorul ar trebui astfel să deosebească terminologia, evantaiul de concepte-cheie din textul de tradus, pe care ar urma apoi să le transpună în limba ţintă, menţinînd cu stricteţe termenul corespunzător pe care l-a decis, fie că este vorba de o traducere literală, fie că a îndrăznit o neologizare. Cu alte cuvinte, dacă lexicul „general" ar trebui redat prin procedee „idiomatice", transpunerea terminologiei s-ar face pe cale literală, „imitativă", caz în care am putea trage concluzia că folosirea traducerii literale şi a tehnicii împrumutului, altfel spus dependenţa vizavi de forma termenilor textului sursă, ar putea reprezenta o particularitate a traducerii discursului ştiinţelor umane. Dacă folosirea acestor procedee s-ar dovedi recurentă, atunci am putea afirma că în acest tip de text dezideratul coeziunii textuale are tendinţa de a fi tratat în mod diferenţiat, lexicul specializat fiind transpus cu respectarea integrală a densităţii din textul sursă, în timp ce lexicul general admite şi, uneori chiar pretinde, traducerea prin echivalenţă.

Cîmpul lexical al ***ruşinii****. b.) Predicaţia* ***ruşinii***

La nivel sintagmatic, *ruşinea* dezvoltă în textul nostru o combinatorie concentrată pe un număr relativ redus de verbe, care, prin recurenţa lor, creează o reţea semantică menită a preciza, a delimita şi a explicita nu doar „tema", ci şi trauma *ruşinii.* Fără a fi excesiv de sărac, lexicul *ruşinii* nu este de o mare bogăţie în textul cărţii lui Cyrulnik, care nici nu manifestă de altfel această intenţie. În

multe cazuri, el dovedeşte însă tendinţa unei dilatări în versiunea tradusă, deşi principalele axe verbale ce determină *ruşinea* se lasă transpuse în limba română prin corespondenţă. De fapt, această fluctuaţie terminologică indică faptul că traducătorul nu a perceput existenţa unui lexic ce vizează a se constitui în terminologie şi l-a tratat ca pe un lexic „uzual", unde variaţia ar putea, la limită, fi justificată doar de refuzul „literalismului". Putem astfel descifra şi „proiectul" său, concepţia sa despre traducerea acestui tip de text, care nu mai coincide însă cu intenţionalitatea textului sursă, în măsura în care traducătorul extinde tehnica „idiomatizării" la ansamblul textului, ca şi cum nu ar percepe ierarhia nivelurilor textuale, text specializat şi eseu, dar în primul rînd text specializat.

Textul urmează cu precădere trei axe verbale, toate bazate pe principiul economiei lexicale. Axa sintagmatică, a combinaţiilor *in praesentia,* alcătuieşte scheletul, armătura din jurul conceptului central, *ruşinea.* Prima axă verbală circumscrie *ruşinea* ca sentiment, apoi ca traumă care este provocată şi care poate sfîrşi prin a-l distruge pe cel afectat de aceasta: verbele legate de percepţia individuală a *ruşinii* sînt următoarele, cîteva dintre ele (*ressentir, eprouver, sentir*) fiind aproape sinonime:

avoir honte – ressentir la honte – éprouver de la honte – se sentir honteux – rendre honteux – faire honte – provoquer la honte – mourir de honte

Consecinţele dramatice ale traumei *ruşinii* se organizează în jurul tăcerii la care îl reduce aceasta pe individ, care nu o poate rosti de teama izolării la care exprimarea ei l-ar condamna:

la honte fait taire – dire la honte – la honte fait fuir

În fine, axa a treia priveşte efortul de eliberare, de ieşire din traumă, al individului care vrea să se salveze: şi aici este utilizat un număr foarte redus de verbe aproape sinonime:

s'affranchir de la honte – se libérer de la honte – sortir de la honte – se sauver de la honte

Pe lîngă situațiile cînd traducerea acestor structuri verbale s-a făcut prin corespondență, se poate observa o tendință supradilatată a traducătorului spre utilizarea unui inventar de sinonimii ce depășesc inventarul redus din textul sursă, a cărui funcție este să consolideze un anumit lexic, concentrîndu-l, și nu să îl disperseze, dezorganizîndu-l. Uneori, efortul traducătorului de a sinonimiza duce la construcții retorizante, improprii sau de-a dreptul contrasensuale: *îmi este rușine că mi-a fost rușine*, cu toată redundanța sa, prezentă de altfel și în textul sursă, nu este același lucru cu *a-ți fi rușine de propria rușine*; faptul că este posibil *să-ți fie rușine că locuiești* într-o locuință extrem de luxoasă nu înseamnă că ai ajuns la concluzia că *faptul ar fi un lucru de rușine*; a spune că *ți-e rușine* nu este totuna cu *a-ți mărturisi rușinea*; *a-ți fi rușine* nu este totuna nici cu *a descoperi ce înseamnă să trăiești cu rușinea în suflet*, formulare potrivită, poate, într-un text de factură literară, nici cu *a ți se face rușine*, nici cu a o *resimți*, a o *trăi* și cu atît mai puțin cu a o *experimenta*. Discutabilă mi se pare, uneori, și asimilarea dintre *a-i fi rușine* și *a se rușina*, iar evitarea repetiției, procedeu specific acestui tip de text, duce la formulări în care „on peut avoir honte sans raison d'avoir honte" (p. 80) se transformă într-o construcție nu doar neelegantă, ci și confuză: „ne poate fi rușine fără să avem motiv **pentru asta**" (p. 75).

Avoir honte

Un souvenir d'enfance // O amintire din copilărie

qu'on pouvait **avoir honte** d'habiter	că **ar fi un lucru de rușine** să locuiesc
j'ai honte d'**avoir eu honte**	mi-e rușine **de rușinea** mea de-atunci

La honte et son contraire // Rușinea și opusul ei

fier d'**avoir honte**	se mândrea cu faptul de a fi **resimțit rușine**
en disant qu'il **avait honte**	**mărturisindu-și rușinea**

Honte sexuelle // Ruşinea sexuală

elle **avait honte**	**descoperise ce înseamnă să trăieşti cu ruşinea în suflet**

Honte ou culpabilité? // Ruşine sau vinovăţie?

alors elle **a honte**	şi-atunci **i se face ruşine**

Lilliput, star de la honte // Liliputanul, vedeta ruşinii

nous **n'avons pas honte**	pe loc nu **resimţim ruşine**

La honte peut durer deux heures ou vingt ans // Ruşinea poate dura două ore sau două decenii

on peut **avoir honte** sans raison d'avoir honte	ne poate fi ruşine **fără să avem motiv pentru asta**
n'ont pas honte	**nu se ruşinează** că
avaient presque **honte**	aproape că au trăit **sentimentul ruşinii**

Le déni, une légitime défense morbide // Negarea, o legitimă apărare morbidă

on **a honte** de ne pas en avoir souffert	îi va fi ruşine din pricină că **această suferinţă nu s-a produs**

Les animaux ont-ils honte? // Animalelor le este ruşine?

avait honte	**se ruşinase**

La manière d'aimer est un mode de socialisation // Felul în care iubim este o modalitate de socializare

l'enfant **eut honte** de ce qu'il était sous le regard de cette dame	copilului **i se făcu ruşine de felul cum arăta**

Bonheur et pulsions. Honte et morale // Fericire şi pulsiuni. Ruşine şi morală

aucune raison d'**avoir honte**	niciun motiv **să experimenteze ruşinea**

Affectivité et performances scolaires // Afectivitate şi performanţe şcolare

on **n'a pas honte** de travailler dans une médina de pauvres	nu e **motiv de ruşine** să lucrezi într-o medina de săraci

Nègres, zoos et hôpitaux psychiatriques // Negri, grădini zoologice şi spitale psihiatrice

la culture **a à son tour honte**	sistemul cultural **ajunge să resimtă ruşine**

Les sans-honte // Cei fără ruşine

n'**ont** jamais **honte**	nu **trăiesc** niciodată **ruşinea**
comment voulez-vous **avoir honte**	cum vă închipuiţi atunci că acesta **va simţi ruşine**

Morale, perversions et pervertis // Morală, perversiuni şi pervertiţi

n'**ont** jamais **honte**	nu **li se face** niciodată ruşine

Faire honte

În mod inexplicabil, *faire honte* pare că determină cea mai mare fluctuaţie în lista echivalenţelor: *a trezi, a produce, a stîrni, a face să, a inculca,* fără vreo altă justificare decît, din nou, cunoscuta rezistenţă a traducătorilor în faţa repetiţiilor ce le-ar putea pune la îndoială propria îndemînare în mînuirea limbii ţintă.

Transparence du honteux // Transparenţa celui care suferă de ruşine

fait honte au nécessiteux	**trezeşte ruşinea** celor nevoiaşi

Le „je" n'existe qu'auprès d'un autre // „Eul" nu există decât în raport cu un altul

pouvoir de me **faire honte**	puterea de a-mi **produce ruşine**

*Un monde où tout **fait honte** // O lume în care orice **stârneşte ruşinea***

faire honte	**a trezi ruşinea**
tout **fait honte**	orice **produce ruşine**

Fonction socialisante de la souffrance physique // Funcţia socializantă a suferinţei psihice

leur **faire honte**	să li se **inculce ruşinea**

Les Noirs et l'étoile jaune // Negrii şi steaua galbenă

c'est la signification qui **fait honte**	semnificaţia este cea care **stârneşte ruşinea**

Quand la servitude renforce // Când supunerea întăreşte

pouvoir de lui **faire honte**	puterea de a o **face să se ruşineze**

La violence au théâtre de l'honneur // Violenţa în teatrul onoarei

il n'a pas le pouvoir de **faire honte**	nu are puterea de a **stârni ruşinea**

Le pouvoir des chaussettes // Puterea ciorapilor

le pouvoir de nous **faire honte**	puterea de a ne **stârni ruşinea**

Mourir de honte

Punctul culminant al acestei axe, care duce la *mourir de honte*, nu a antrenat practic nici o parafrază, cu excepţia totuşi a sintagmei improprii a *ruşinii letale*, de care am mai vorbit, şi care distruge raporturile titlului cu textul însuşi, şi a două ocurenţe, „îmi vine să mor de ruşine" (p. 75) şi, respectiv, „le vine să moară de ruşine" (p. 177) ce atenuează inexplicabil acţiunea împlinită din „je meurs de honte" (p. 80) şi, respectiv, „ils meurent de honte" (p. 190).

Un souvenir d'enfance // O amintire din copilărie

nous serions **morts de honte**	am fi **murit de ruşine**
cette **mort de honte**	această **ruşine letală**
l'enfant **mourait de honte**	copilul **murea de ruşine**

Le détracteur intime // Detractorul intim

je vais **mourir de honte**	voi **muri de ruşine**

La honte et son contraire // Ruşinea şi opusul ei

mourait de honte	**murea de ruşine**

Transparence du honteux // Transparenţa celui care suferă de ruşine

meurt de honte sous son regard	**moare de ruşine** în faţa privirii acesteia
comme d'autres **meurent de honte**	cum alţii **mor de ruşine**

La réussite, un masque de la honte // Reuşita, o mască a ruşinii

le **mort de honte**	cel care **moare de ruşine**

Les maîtres du rêve et le miroir crotté // Maeştrii visului şi oglinda mânjită

mort de honte, encore une fois	mai **moare** încă o dată **de ruşine**

La honte peut durer deux heures ou vingt ans // Ruşinea poate dura două ore sau două decenii

elle **mourrait de honte**	ar **muri de ruşine**
pour un rien, je **meurs de honte**	pentru un nimic îmi ***vine să mor de ruşine***

Le cinéma intérieur de notre abjecteur de conscience // Cinematograful lăuntric al denigratorului de conştiinţă

ils **mourraient de honte**	ar **muri de ruşine**
il serait **mort de honte**	ar fi **murit de ruşine**

Affectivité et performances scolaires // Afectivitate şi performanţe şcolare

était **mort de honte** parce qu'il avait échoué au concours d'entrée dans une grande école	**murea de ruşine** deoarece picase examenul de admitere într-o universitate
quand ils échouent, ils **meurent de honte**	cînd se confruntă cu eşecul, le ***vine să moară de ruşine***

Nègres, zoos et hôpitaux psychiatriques // Negri, grădini zoologice şi spitale psihiatrice

mortes de honte et de désespoir	**moarte de ruşine** şi disperare
meurt de honte et de désespoir	**moare de ruşine** şi disperare

L'hymen est un discours social // Himenul este un discurs social

feraient **mourir de honte**	ar face să **moară de ruşine**

Quand la violence était morale // Când violenţa era morală

un homme **meurt de honte**	un bărbat **moare de ruşine**
plutôt que **mourir de honte**	decât să **moară de ruşine**

Quand la servitude renforce // Când supunerea întăreşte

mourait de honte	**murea de ruşine**

La violence au théâtre de l'honneur // Violenţa în teatrul onoarei

que de **mourir de honte**	decât să **mori de ruşine**

Morale, perversions et pervertis // Morală, perversiuni şi pervertiţi

morts de honte	ar fi **murit de ruşine**

Ressentir – éprouver – provoquer la honte; dire la honte – s'affranchir – se sauver – se libérer de la honte

Această axă îl poate îndemna pe traducător la oarecare variaţie, ea fiind prezentă şi în textul sursă. Însă, din nou, ea o depăşeşte pe cea a textului sursă şi antrenează un anumit număr de construcţii improprii, precum *a nutri ruşine* sau *a vădi ruşine.* Astfel, *provoquer* din *provoquer la honte* este transpus prin: *a stîrni, a declanşa, a genera*; *éprouver* din *éprouver la honte* este transpus prin: *a încerca, a vădi, a fi, a se simţi invadat, a prezenta, a experimenta, a resimţi, a avea, a arăta, a suferi, a simţi, a da dovadă, a fi încercat*; *dire* din *dire la honte*: *a afirma, a mărturisi*; *ressentir* din *ressentir la honte*: *a nutri, a i se face*; *s'affranchir* din *s'affranchir de la honte*: *a se elibera, a obţine*; *se sauver* din *se sauver de la honte*: *a se salva*; *éponger* din *éponger la honte*: a se scutura; *s'en*

sortir: a scăpa; *sortir* din *sortir de la honte*: *a depăşi, a ieşi*; *se libérer*: a se elibera.

Un souvenir d'enfance // O amintire din copilărie

ne **provoquait** pas de honte	nu era de natură **să stârnească** ruşinea
Alain... s'est tué...sans jamais avoir **éprouvé** le moindre sentiment de honte	Alain... s-a sinucis...fără **să fi încercat** vreodată cel mai mărunt sentiment de ruşine

La honte et son contraire // Ruşinea şi opusul ei

en **disant** qu'il était honteux, il exprimait sa fierté	**afirmând** că-i este ruşine, Stanislas îşi exprima mândria
en **disant** qu'il avait honte	**mărturisindu-şi** ruşinea
setiment de honte que je **ressens**	sentiment de ruşine pe care-l ***nutresc***
en **éprouvant** un peu de honte	***vădind*** puţină ruşine
on peut donc **éprouver** une honte à montrer de soi une image	este posibil să ne **fie** ruşine a ne arăta nouă înşine o imagine de sine

Transparence du honteux // Transparenţa celui care suferă de ruşine

s'affranchir de la honte	**elibera** de ruşine
s'affranchir de la honte	**elibera** de ruşine
se **sauvant** ainsi de la honte	**salvându**-se astfel de ruşine

La réussite, un masque de la honte // Reuşita, o mască a ruşinii

s'affranchir de la honte	**a obţine eliberarea** de ruşine
s'affranchir de la honte	**să se elibereze** de ruşinea

Les maîtres du rêve et le miroir crotté // Maeştrii visului şi oglinda mânjită

provoque la honte	**stârneşte** ruşinea

Plus le malheur est grand, plus la victoire est glorieuse // Cu cât nefericirea este mai mare, cu-atât victoria este mai glorioasă

épongent le plus facilement leur honte	se **scutură** cel mai uşor de ruşine
s'affranchir de la honte	**elibereze** de ruşine
s'affranchir de la honte	să se **elibereze** de ruşine
s'en sortir	**a scăpa** de ruşine

Honte ou culpabilité? // Ruşine sau vinovăţie?

le petit garçon avait **ressenti** la honte	băiatului **i se făcuse** ruşine
s'affranchir de la honte	a se **elibera** de ruşine
éprouvent la honte	**se simt invadaţi** de ruşine

Lilliput, star de la honte // Liliputanul, vedeta ruşinii

provoque la honte	**generează** ruşinea

La honte peut durer deux heures ou vingt ans // Ruşinea poate dura două ore sau două decenii

se **libèrent** de la honte, ils ont honte d'avoir eu honte	se **eliberează** de ruşine, li se face ruşine că le-a fost ruşine
nous **éprouvons** notre passé avec honte ou fierté	ne **prezentăm** trecutul cu ruşine sau mândrie

Le déni, une légitime défense morbide // Negarea, o legitimă apărare morbidă

sort de la honte pour entrer dans la fierté	a **depăşit** ruşinea pentru a descoperi mândria

On se libère de la honte en modifiant l'âme des autres // Ne eliberăm de ruşine în măsura în care le schimbăm celorlalţi sufletul

se **libérer** de la honte	**elibera** de ruşine

On se libère de la honte en agissant sur n'importe quel point du système // Ne eliberăm de rușine acționând în oricare punct al sistemului

l'éprouvé qui **prépare à la honte**	situația care **pregătește sentimentul rușinii**
éprouver une autre source de honte	**experimenta** o altă sursă a rușinii

Anomie et mégapoles // Anomie și megalopolisuri

sans **éprouver** de honte	fără a **resimți** un sentiment de rușine

L'immigration, chance ou malchance sociale? // Imigrația, șansă sau neșansă socială?

éprouvent la honte	**încearcă** un sentiment de rușine

Affectivité et performances scolaires // Afectivitate și performanțe școlare

provoque la honte	**declanșează** rușinea

Les Noirs et l'étoie jaune // Negrii și steaua galbenă

éprouvent un sentiment de honte planté au fond d'eux-mêmes	**au** un sentiment de rușine sădit în adâncul sufletului

Quand la servitude renforce // Când supunerea întărește

honte **d'éprouver**	rușinea de a **simți**

Quand le réel est différent du récit de ce réel // Când realitatea este diferită de discursul acestei realități

sortir de la honte	pentru a ne **elibera** de rușine
peut-on dire „**sortir** de la honte"	putem oare să spunem „să **ieșim** din rușine"
difficile de **sortir** de la honte	foarte greu să **depășim** rușinea
sortir de la honte	**depășirea** rușinii

Les sans-honte // Cei fără ruşine

des individus qui n'**éprouvent** ni honte ni fierté	indivizi care nu **arată** nici ruşine, nici mândrie
de ne jamais se **sentir** honteux	să nu se **simtă** nicicând ruşinaţi
la honte „**éprouvée...**"	ruşinea „**resimţită...**"
„...ceux qui **éprouvent** trop de honte..."	„cei care **vădesc** prea multă ruşine..."
on n'**éprouve** la honte que	nu **suferim** de ruşine decât
ces hommes n'**éprouvent** pas de honte	aceşti oameni nu **resimt** ruşine

Morale, perversions et pervertis // Morală, perversiuni şi pervertiţi

éprouver de honte ou de culpabilité	fără a **da dovadă** de ruşine sau vinovăţie

Le pouvoir des chaussettes // Puterea ciorapilor

nous n'**éprouvons** ni honte ni fierté	nu ne **încearcă** nici ruşine nici mândrie

Conceptul *ruşine* se poziţionează astfel, în textul tradus, la intersecţia dintre o axă paradigmatică ce nu mai funcţionează după principiul selecţiei, al unui *sau ... sau,* ci al unui *şi ... şi,* şi o axă sintagmatică, unde combinaţiile vizează bogăţia lexicală. Or, textul specializat, determinat de *dominanta* sa, adică de o anumită ierarhie a funcţiilor mesajului, aşa cum a văzut-o, înaintea Katharinei Reiss, Roman Jakobson[41] în anii '60 ai secolului trecut ca fiind factorul ce determină însuşi profilul mesajului, nu se defineşte prin proiectarea echivalenţei de pe axa selecţiei pe cea a combinărilor, ca în cazul

[41] Roman Jakobson, „Linguistics and Poetics", în Sebeok (ed.), *Style in Language,* New York, Wiley, 1960, p. 353; Roman Jakobson, „Linguistique et poétique", în *Essais de linguistique générale,* traducere din limba engleză de Nicolas Ruwet, Paris, Minuit, 1963.

textului poetic, ci prin combinarea „secvenţială a unor unităţi echivalente"[42]: odată conceptul delimitat, selecţia este mult mai rigidă, iar combinarea funcţionează oarecum după logica ecuaţiilor matematice. Substituirea, definitorie pentru axa paradigmatică, nu funcţionează ca atare într-un text specializat, ea nu vine să înlocuiască termenul „central" al unei grile terminologice, ci să îl completeze.

Astfel se explică, poate, de ce traducerea *ruşinii* în texte cu dominantă expresivă urmează o altă logică, în care echivalenţa poate deveni regula sau, în orice caz, tot cu cuvintele lui Roman Jakobson, „principiul constitutiv al secvenţei"[43]. Doar trei exemple, luate aproape la întîmplare sau, mai exact, la întîmplarea lecturilor mele din ultima vreme pot dovedi acest lucru.

În loc de încheiere: despre falsa libertate a traducătorului

Înregistram, la începutul analizei mele, ezitarea traducătorului în a construi o grilă simetrică de termeni specializaţi cu aceea din textul sursă şi, mai ales, reticenţa faţă de neologizarea adjectivului *ruşinos*, preţul plătit fiind diseminarea grilei terminologice într-o multitudine de structuri para- şi perifrastice, fluctuaţie ce contravine flagrant intenţionalităţii textului sursă. Însă, poate că reticenţa lui are şi o altă explicaţie, culturală, literară şi istorică, aşa cum a dat-o Pompiliu Eliade, invocat de noi la începutul acestui studiu, atunci cînd a descris expulzarea rapidă, în decursul a doar cîteva decenii, a lexicului „franţuzit" din ansamblul lexical al limbii române.

Poate că acelaşi lucru s-a întîmplat cu cuplul *ruşinoasă – a ruşina*, care a capătat în limba română o încărcătură conotativă comică şi peiorativă, de unde şi reticenţele în transpunerea lor. Ne amintim că Veta este *ruşinoasă* şi că nici ea, nici sora ei, „nu trebuiesc *ruşinate*": traducătorii teatrului lui Caragiale în limba franceză (iar numele lor este departe de a fi al unor novici)[44] au evitat *la honte* şi au transpus constant *ruşinea* în *pudeur* sau *gêne*: cuplul adjectiv-verb din aceeaşi

---

[42] *Ibid*, p. 358.
[43] *Ibid.*
[44] Ion Luca Caragiale, *Théâtre*, adaptare din limba română de Eugène Ionesco şi Monica Lovinesco, Paris, L'Arche, 1994.

familie nu este menţinut, traducătorii variind între *gêner*, termen atenuant, şi *ne pas la faire rougir*.

Ca să nu le **ruşinez**, ştii cum e Veta mea... **ruşinoasă**	...histoire de pas les **gêner**. Vous savez comment qu'elle est, ma Véta, elle a de la **pudeur**.
Ca sa nu le **ruşinezi** ...	Pour pas les **gêner**...
Stii cum e Veta mea... **Ruşinoasă**, mie-mi spui?	Vous savez comment qu'elle est, ma Véta... **Pudique**! À qui le dites-vous!
să n-o **ruşinez**	Pour ne pas la **faire rougir**...
Ruşinoasă, mie-mi spui ?	**Pudique**! À qui le dites-vous!
Ruşinoase... mie-mi spui ?	**Pudiques**, à qui le dites-vous?

Mult mai aproape de noi, romanul de succes al scriitorului ieşean Dan Lungu, *Sînt o babă comunistă!*[45], a fost tradus în limba franceză de Laure Hinckel[46]. Am selectat, cred, toate ocurenţele, nu multe, ale termenului *ruşine* şi am avut curiozitatea să văd în ce măsură se regăsesc ele în traducere literală în franceză. Fără mare surprindere, am constatat libertatea pe care şi-o ia traducătoarea: în faţa unui text literar, ierarhia dominantelor se schimbase, şi puteam regăsi printre tehnicile de traducere, acum pe deplin îndreptăţite, deşi uneori discutabile, intenţia, traductivă de astă dată, de a transforma echivalenţa în „procedeu constitutiv"[47] al traducerii. Acolo unde textul românesc spune *neobrăzat*, termen pe care l-am întîlnit, folosit total impropriu, în textul lui Cyrulnik, traducătoarea recurge la o formulare foarte îndepărtată de concreteţea şi registrul originalului:

p. 7, Ba chiar eu am fost mai *neobrăzată*, dacă mă gîndesc bine
p. 9, Je crois bien qu'à l'époque *j'ai fait un choix encore plus radical*

---

45 Dan Lungu, *Sînt o babă comunistă!*, Iaşi, Editura Polirom, 2007.
46 Dan Lungu, *Je suis une vieille coco!*, traducere din limba română de Laure Hinckel, Paris, Jacqueline Chambon, 2008.
47 Roman Jakobson, *op. cit.*, p. 358.

„Lipsa de obraz", exprimată în textul sursă în registru foarte familiar și foarte concret în metaforica sa, trece însă în franceză într-un lexic potrivit unui alt mediu și unui alt context:

p. 145, Auzi, știi ce, ești nesimțit. *N-ai cherestea*, zău!
p. 141, Bon, tu sais, *tu n'as aucun savoir-vivre*. Pas dégauchi pour deux sous, ma parole!

Nerușinarea este transpusă în *insolence*, termen, din nou, mai abstract și aparținînd unui registru mai înalt:

p. 71, Uneori gobăile sînt așa de *nerușinate*, că se bagă în cotețul porcului să-i fure mîncarea.
p. 70, Parfois ces ornies sont d'une *insolence* incroyable. Elles vont jusqu'à entrer dans la soue du cochon pour lui piquer son repas.

Dorința de a evita o traducere directă a lui *face pe rușinata* determină, probabil din neatenția traducătoarei, o neplăcută repetiție, evident neintenționată:

p. 125, Învățătoarea dă ochii peste cap, face pe *rușinata*, spune că își face doar datoria, că nu e nevoie, dar, dacă ei totuși insistă, fiindcă tot se pregătește să meargă la o nuntă, o brățară *modestă* ar fi un cadou potrivit.
p. 122, La maîtresse lève les yeux au ciel, *fait sa modeste*, dit qu'elle ne fait que son devoir, que ce n'est pas nécessaire, mais que si nous insistons il se trouve qu'elle doit se rendre à un mariage et un *modeste* bracelet serait un cadeau approprié.

Restul ocurențelor *rușinii* sînt transpuse direct, prin corespondență:

p. 118, Cu ce obraz călcam eu din nou în ogradă? Ce *rușine*!
p. 115, Ce serait un coup à vouloir entrer dans un trou de souris! La *honte*!

p. 141, În momentele de slăbiciune sînt gata să-mi pun hainele înapoi în dulap, dar știu foarte bine că, de *rușine*, peste cîteva zile o iau de la capăt.
p. 138, Dans des moments de faiblesse, je suis toute prête à replacer mes vêtements dans le placard, mais je sais très bien que, de *honte*, dans quelques jours, je repars de zéro.

p. 157, Țucu a spus că din delicatețe. Fiindcă e prea *rușinoasă* să aducă vorba de alimente [...].
p. 152, Tzucu disait que c'était par délicatesse. Parce qu'elle avait trop *honte* d'amener la conversation sur la nourriture.

p. 213, Tre' să te gîndeşti la măritat, nu-i nici o *ruşine*... Simt că m-am înroşit...
p. 205, Faut penser à te marier, il n'y a pas de *honte*... Je sens que je rougis...

p. 226, Părea un cîine *ruşinos*, se ascundea...
p. 217, On aurait dit que ce chien avait *honte*, il se cachait...

În fine, o versiune românească a *Micului Prinţ*[48] de Antoine de Saint-Exupéry asociază *ruşinea*, *la honte*, particularizînd sfere semantice mai largi şi mai puţin concrete, cu *umilinţa*, cu *timiditatea*, *jena*, *sfiala* şi cu *ridicolul*, aproape ca în cazul *pudorii*, iar celor patru ocurenţe pentru *honte* din textul original le corespunde un număr dublu în versiunea tradusă.

Cap. VIII
p. 35, *Humiliée* de s'être laissé surprendre à préparer un mensonge aussi naïf, elle avait toussé deux ou trois fois, pour mettre le petit prince dans son tort.
p. 11, *Ruşinată* că se dăduse de gol cu o minciună urzită atât de stângaci, a tuşit de câteva ori, ca să arunce vina asupra micului prinţ.

Cap. X
p. 42, Ça *m'intimide*... je ne peux plus... fit le petit prince tout rougissant.
p. 13, – *Mi-e ruşine*... nu mai pot... – rosti micul prinţ roşind.

Cap. XX
p. 76, „Elle serait bien vexée, se dit-il, si elle voyait ça... elle tousserait énormément et ferait semblant de mourir pour *échapper au ridicule*."
p. 24, „Tare s-ar mai socoti jignită – îşi zise el – dacă ar vedea una ca asta... nu s-ar mai opri din tuse, şi s-ar preface chiar că moare, ca *să scape de ruşine*."

---

48 Antoine de Saint-Exupéry, *Le petit prince*, în *Œuvres complètes*, Gallimard, Paris, 1950; Antoine de Saint-Exupéry, *The Little Prince*, traducere din limba franceză de Katherine Woods, Reynal & Hitchcock, New York, 1943 (Heinemann, Londra, 1981); Antoine de Saint-Exupéry, *Micul prinţ*, traducere din limba franceză de Benedict Corlaciu, Editura RAO, Bucureşti, 1998.

Cap. XXI
p. 83, Et les roses étaient bien *gênées.* Vous êtes belles, mais vous êtes vides, leur dit-il encore.
p. 26, Și florile se *rușinară.* – Voi sunteți frumoase, dar sunteți deșarte – le mai spuse el.

În schimb manifestarea fizică a rușinii, *roșeața, înroșirea,* sînt transpuse prin termeni poetizanți: te poți înroși de rușine (nu neapărat de pudoare) sau de plăcere, însă a te *îmbujora de rușine* este mai degrabă impropriu. Iar pentru că textul lui Saint-Exupéry joacă mult pe culori contrastante, batiste cu pătrățele roșii, purpura regelui, un domn care ar trebui să fie roșu (el este însă cînd roșu, cînd roșcovan în versiunea românească), dar și pentru că Micul Prinț roșește mult (mai și pălește cînd se mînie), roșeața ar fi trebuit păstrată în textul românesc, fără alternarea cu poetica îmbujorare, cu riscul comiterii unor contrasensuri de genul:

Cap. VII
p. 30, Il *rougit,* puis reprit [...]
p. 10, Se *îmbujoră-n obraji* [sic!, n.n.], pe urmă spuse mai departe [...]

Cap. XXV
p. 94, Le petit prince *rougit* de nouveau. Il ne répondait jamais aux questions, mais, quand on rougit, ça signifie «oui», n'est-ce pas ?
p. 29, Micul prinț din nou *se-mbujoră.* El niciodată nu răspundea la întrebări, dar dacă te *îmbujorezi* înseamnă *„da”*, nu-i așa?

Toate aceste exemple, extrase după hazardul unor lecturi recente, și nu după un program coerent de alcătuire a unui corpus, nu fac decît să justifice grila elaborată de teoria *skoposului,* dar ele arată, în același timp, și ceea ce numeam „falsa” libertate a traducătorului, care, atunci cînd traduce, are nu doar a transpune un text într-o limbă țintă, ci și a-l încadra corect într-o categorie de texte, a cărei tipologie o va fi construit între timp: libertatea traducătorului este astfel limitată, nu doar istoric, de orizontul de așteptare al epocii în care trăiește, de tradițiile în materie de traduceri, și ele determinate istoric, dar și de imperativul de a reconstrui un același *tip* de text în limba țintă. Traducătorul nu este, așadar, niciodată cu desăvîrșire izolat, singur: întreprinderea lui reușește sau nu *și* în funcție de capacitatea lui de a descifra corect *intenția* textului de tradus.

Despre beneficiile comparatismului în critica traducerilor sau de ce trebuie retradusă opera lui Sigmund Freud în limba română

Prolegomene

Publicat în 1901, un an după[1] apariția volumului intitulat *Die Traumdeutung*, eseul lui Sigmund Freud cu titlul *Über den Traum* este conceput mai curînd ca un rezumat al celui dintîi, care nu se vindea prea bine și a cărui receptare fusese cam rece. Freud a redactat, așadar, textul acesta de mici dimensiuni[2] oarecum pentru a-l susține pe celălalt, pentru a-l clarifica, însă a făcut-o fără mare entuziasm sau pasiune (dar și pentru că era preocupat, în aceeași perioadă, de scrierea unei alte mari lucrări[3]) și, se pare, cu oarecare grabă, după cum o dovedesc, între altele, capitolele cărora nu le-a mai dat titlu[4]. Textul care a rezultat din acest considerabil efort de sinteză poartă totuși amprenta „unui stil alert, care merge direct la ce este esențial, nemaiîncurcîndu-se cu multiple referințe și cu analize uneori inutile [...]”[5].

Coperta a patra a versiunii franceze pe care am ales-o pentru a o analiza aici precizează și principala calitate a scrierii acestui text, „un tur de forță” constînd în a „expune cu claritate și concizie conceptele cu valoare operatorie în elucidarea viselor”. În „Introducerea” la această versiune, Maurice Dayan semnalează și principalele

---

1 Publicată în 1899, cartea a fost postdatată 1900.

2 În *Gesammelte Werke*, *Die Traumdeutung* numără 642 de pagini, iar *Über den Traum*, 56 de pagini ...

3 Sigmund Freud, *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*, 1901.

4 Capitolul XII a fost introdus în carte mult mai tîrziu, în 1911.

5 Maurice Dayan, „Introduction”, în Sigmund Freud, *Sur le rêve*, traducere din limba germană, note, notă terminologică și note biografice de Fernand Cambon, introducere de Maurice Dayan, „Vie et œuvre de Freud” de Jacques Sédat, col. Champs Classiques, Flammarion, Paris, 2010, p. 15.

trăsături ale „scriiturii şi metodei" acestui studiu freudian: „o expunere succintă, cu aspect didactic", „o prezentare sobră şi clasică a unor noţiuni deja consolidate", şi nu un discurs ştiinţific de tipul celor care se constituie progresiv, pe măsura scrierii[6].

Elasticitate a scriiturii, transparenţă şi concizie în definirea şi descrierea conceptelor, discurs cu o construcţie extrem de concisă, iată, aşadar, care sînt particularităţile acestui text; intenţia pedagogică, dorinţa de a se adresa unui public cît mai larg, fără însă a ceda în faţa tentaţiei simplificării, reprezintă tot atîtea trăsături ce nu i-au scăpat nici editorului român, de vreme ce autorul textului introductiv, Vasile Dem. Zamfirescu, care este şi coordonatorul colecţiei consacrate operelor lui Sigmund Freud, subliniază din capul locului spiritul de sinteză al textului, capacitatea autorului de a se concentra pe ceea ce este esenţial[7].

Se pare că Freud nu considera că textul acesta ar fi o lucrare de vulgarizare – în măsura în care termenul implică, prin însăşi natura sa, şi fără nici un fel de intenţie peiorativă, utilizarea unui întreg evantai de simplificări, ci mai degrabă ca pe un *rezumat* adresat unui public foarte larg, „la îndemîna căruia" dorea să pună „descoperirile sale din *Traumdeutung*", şi toate acestea prin mijlocirea unui anumit tip de discurs, elaborat în spiritul „conciziei şi clarităţii, fără însă a încălca în vreun fel rigoarea [...]"[8] ce constituie particularitatea celorlalte lucrări ale sale. Rezumat, deci o scriitură deosebit de concisă, limpezimea unei expuneri ce înfăţişează convingeri deja dobîndite, argumentare lipsită de orice ezitare, o mare precizie în utilizarea unor concepte anterior definite, consolidate şi verificate, iată trăsăturile principale ale acestei lucrări: prin urmare, proiectul oricărui traducător ar trebui să fie concentrat pe traducerea lor adecvată,

---

6 *Ibid.*, p. 18-20.

7 Sigmund Freud, *Despre vis*, traducere din limba germană de Daniela Ştefănescu, col. „Psihologia pentru toţi", Editura Trei, Bucureşti, 2011, p. 9, „formă esenţializată". Ediţia românească cuprinde alte două texte privind tema visului, „Psihanaliză şi telepatie" şi „Vis şi telepatie", însoţite de două texte introductive semnate de Vasile Dem. Zamfirescu.

8 Maurice Dayan, „Introduction", în Sigmund Freud, *Sur le rêve*, p. 20.

recunoscîndu-le drept dominante ale acestui tip de text și acordîndu-le, astfel, atenție prioritară.

Conform anumitor teorii ale traducerii, mai ales cele de inspirație funcționalistă, textele reprezentînd corpusul științelor umane fac parte din ceea ce Katharina Reiss, între alții, numește texte cu „dominantă informativă"[9], altfel spus texte centrate pe conținutul pe care-și propun să-l transmită: metoda de traducere adecvată acestui tip de texte ar trebui, în consecință, să fie axată pe obținerea invarianței în planul conținutului. În plus, traducerea ar trebui să respecte „legitățile limbii țintă", să vină în întîmpinarea cititorului, care se așteaptă să citească „o carte lesne abordabilă în propria limbă", transpusă „într-o limbă corectă și, în plus, uzuală". Criticul unui astfel de text, pe de altă parte, trebuie să urmărească dacă „integralitatea conținutului informațional" se regăsește în traducere și, în același timp, dacă ea a privilegiat „în mod categoric limba țintă": „Ca un corolar, organizarea lingvistică a traducerii trebuie să asculte *fără nici o rezervă de legile limbii țintă*, altfel spus forma lingvistică a traducerii depinde în mod esențial de limba țintă" (sublinierea ne aparține)[10].

Din acest punct de vedere, analiza poate fi făcută, pînă la un anumit punct, fără așezarea în paralel cu textul sursă, mai ales cînd ea examinează „adecvarea opțiunilor lexicale din perspectiva uzului limbii țintă" și se concentrează asupra „contradicțiilor enunțului"[11] sau

---

9 Katharina Reiss, *La critique des traductions, ses possibilités et ses limites: catégories et critères pour une évaluation pertinente des traductions*, traducere din limba germană de Catherine Bocquet, Artois Presses Université, Artois, 2002, p. 48; a se vedea și Katharina Reiss, *Problématiques de la traduction. Les conférences de Vienne*, prefață de Jean-René Ladmiral, traducere din limba germană și note de Catherine A. Bocquet, col. „Bibliothèque de traductologie", Economica/Anthropos, Paris, 2009.

10 Freud însuși considera că psihanaliza și psihologia fac parte din *Naturwissenschaften*, științele naturii, *cf.* Fernand Cambon, „Avant-propos", în „Europe: Freud et la culture", n° 954, octobre 2008, care citează, în acest sens, ediția bilingvă *Sigmund Freud présenté par lui-même/Selbstdarstellung*, traducere din limba germană (Austria) de Fernand Cambon, prefață de J.-B. Pontalis, col. Folio bilingue, Gallimard, Paris, 2003.

11 Katharina Reiss, *op. cit.*, 2002, p. 29.

se pronunță asupra coerenței semantice și stilistice a versiunii traduse. Ținînd cont și de aceste deziderate, urmează să ne pronunțăm asupra versiunii românești pentru *Über den Traum*. Uneori, vom confrunta soluțiile găsite de traducătoarea română cu acelea ale versiunii franceze semnate de regretatul Fernand Cambon. Alegerea acesteia, din „multitudinea"[12] traducerilor franceze ale operelor lui Freud, nu este fructul hazardului: eseist și scriitor[13], elev al lui Paul Celan la École Normale Supérieure, traducător de poezie (a tradus poemele Evei Strittmatter), traducător al lui Hegel și al mai multor lucrări semnate de Sigmund Freud, Fernand Cambon produce traducerea aceasta după ianuarie 2010, dată la care opera freudiană a trecut în domeniul public. Eseul lui Freud mai fusese tradus în limba franceză de Cornélius Heim[14], după care au urmat și alte versiuni, inclusiv cea care avea să declanșeze un val de polemici înflăcărate, publicată în *Œuvres complètes de Freud* (cunoscute sub sigla *OCF/P*), la Editura PUF[15], al cărei proiect de traducere este apăsat literalist, propovăduind o fidelitate ce a dezlănțuit vii dezbateri, și unde poartă titlul *Du rêve*. Versiunea lui Cambon ni se pare că are meritul de a se îndepărta de acel proiect uneori excesiv de literalist, argumentînd și explicitînd, în ample note de traducător, deciziile traductive, inclusiv în raport cu regulile[16] stabilite de echipa *OCF/P*, printr-o voință explicit asumată de

---

12 Fernand Cambon, „Avant-propos", în „Europe", 2008.

13 A coordonat un număr din revista „Europe" consacrat lui Paul Celan – nr. 861-862 – apărut în 2001 – și una altul, nr. 954, apărut în 2008, cu tema „Freud et la culture".

14 Sigmund Freud, *Sur le rêve*, traducere din limba germană de Cornélius Heim, prefață de Didier Anzieu, Gallimard, Paris, 1988; versiunea lui Cambon va fi urmată de Sigmund Freud, *Sur le rêve*, traducere din limba germană de Jean-Pierre Lefebvre, prezentare și note de Fabien Lamouche, Éd. Points, Paris, 2011.

15 Sigmund Freud, *Du rêve*, în volumul V din *Œuvres complètes de Freud*, traducere din limba germană de Janine Altounian, Pierre Cotet, Alain Rauzy, col. „Psychanalyse", PUF, Paris, 2012.

16 André Bourguignon, Pierre Cotet, Jean Laplanche et François Robert, *Traduire Freud*, PUF, Paris, 1989.

flexibilitate, de lizibilitate și adaptare a opțiunilor traductive la contextul din care fac parte.

Două istorii diferite ale traducerii aceluiași text sursă: în limba română și în limba franceză:

Nu este mai puțin adevărat că istoria traducerii operelor lui Sigmund Freud în limba franceză este, pare-se, „unică în lume”[17] datorită „istoriei, foarte speciale, a Franței freudiene și [a] rolului suveran acordat statutului limbii [franceze]”, ceea ce a alimentat, și, de altfel, continuă să o facă, „bătălii conceptuale și polemici privind arta și modalitățile traducerii”[18]: între timp, operele lui Freud au fost traduse integral și ele există astăzi în mai multe versiuni, datorate unor numeroși traducători. Primele traduceri se remarcă prin dezinteresul pentru unificarea conceptelor, „traduse în diverse feluri” de la un traducător la altul, și, mai ales, prin privilegierea unei transpuneri elegante. Influența lui Jacques Lacan a marcat o nouă etapă, inclusiv în privința traducerii conceptelor freudiene, ale cărei urme se regăsesc în *Vocabulaire de la psychanalyse* de Jean Laplanche și Jean-Bertrand Pontalis[19]. Din cauza unor profunde dezacorduri, proiectul Editurii Gallimard de a publica *Œuvres complètes* a eșuat, însă editura a publicat traduceri (retraduceri și revizuiri) ale unor numeroase opere freudiene, iar Editura PUF a reluat respectivul proiect. Așa se face că operele complete ale lui Sigmund Freud au început să fie publicate sub coordonarea lui Jean Laplanche, André Bourguignon și Pierre Cotet începînd din 1989, însă după apariția lucrării intitulate *Traduire Freud*,

---

17 Élisabeth Roudinesco, „Freud, une passion publique”, în *Le Monde des Livres*, 7.01.2010.

18 Articolul „Traduction (des œuvres de Sigmund Freud)”, în Élisabeth Roudinesco și Michel Plon, *Dictionnaire de la psychanalyse*, ediția a 3-a, Fayard, Paris, 2006. Ediția a 2-a a acestei lucrări a fost tradusă în limba română de aceeași editură, sub un titlu ușor diferit: Élisabeth Roudinesco și Michel Plon, *Dicționar de psihanaliză*, traducere din limba franceză de Matei Georgescu, Daniela Luca, Valentin Protopopescu, Genoveva Teleki, Editura Trei, București, 2002.

19 Jean-Bertrand Pontalis, Jean Laplanche, *Vocabulaire de la psychanalyse*, PUF, Paris, 1967.

unde echipa traducătorilor prezenta cititorilor regulile terminologice adoptate, justificînd în acelaşi timp decizia de a practica o fidelitate extremă faţă de textul sursă. Dacă informaţiile noastre sînt exacte, au mai rămas două volume în curs de publicare din *OCF/P.* Echipele de traducători au fost „pilotate" de Jean Laplanche (decedat în 2012), psihanalist şi medic-psihanalist, Pierre Cotet (direcţia editorială), François Robert (specialist în terminologie, profesor de traductologie), Janine Altounian (responsabilă pentru armonizarea textelor, „memoria vigilentă a echipei", dar şi autoarea unei cărţi centrate pe limba lui Freud, examinată din perspectiva traducerii ei în limba franceză[20]) şi Alain Rauzy (medic psihiatru, responsabil pentru aparatul critic şi revizorul notelor de subsol). Ani de-a rîndul, comitetul acesta s-a întîlnit „de două ori pe săptămînă" pentru a citi şi „prelucra" traducerile, veghind la unificarea, nu doar a echivalenţelor conceptuale, dar şi a lexicului general. Proiectul acesta foarte metodic, elaborat şi pus în practică în echipă (metodă de lucru acuzată uneori că ar determina o dezumanizare „în mînuirea cuvintelor")[21], a declanşat un val de proteste: i s-a reproşat, între altele, crezul în existenţa unei limbi sursă care nu era germana, ci o aşa-zisă limbă „freudiană", credinţă ce ar fi dus la respectarea unei fidelităţi foarte riguroase vizavi de textul sursă, cu consecinţa unei neologizări[22] lipsite de orice măsură, mai ales acolo unde Freud utiliza termeni uzuali şi, în consecinţă, înlocuirea anumitor concepte care se impuseseră deja în Franţa cu noi denu-

---

[20] Janine Altounian, *L'écriture de Freud: traversée traumatique et traduction*, PUF, Paris, 2003.

[21] Élisabeth Roudinesco, Michel Plon, *op. cit.*

[22] *Animique* pentru *seelisch*; *désaide* pentru *hilflos*; *refusement* pentru *Versagung*; *désirance* pentru *Sehnsucht*; *significativité* pentru *Bedeutung*; *frustrané* pentru *frustran*, etc. sînt printre termenii care au declanşat protestele cele mai vii în mediile lingvistice, care, tradiţional, erau puţin înclinate să accepte neologizările, *cf.* Élisabeth Roudinesco, Michel Plon, *op. cit.* Contestatarii au obiectat, invocînd faptul că termenii sursă nu erau aproape niciodată nişte neologisme, ci dovedeau de fapt capacitatea, talentul lui Freud de a utiliza termeni uzuali în contexte surprinzătoare.

miri[23]. Pe scurt, cele mai aspre critici aduse proiectului *OCF/P* acuzau echipele de lucru că ar fi sfîrşit prin a inventa „o limbă imaginară, care nu mai este franceza, ci un idiom al freudologilor considerat a fi capabil să reprezinte"[24] limba „freudiană": acuzaţii la care respectivele echipe au replicat neîntîrziat, denunţînd o tradiţională înclinaţie specific franceză pentru o eleganţă „à la française" (o îndelungată şi foarte tenace tradiţie, ale cărei rădăcini se pot regăsi în ceea ce s-a numit fenomenul „Belles Infidèles"), dar şi spre o anumită concepţie, uneori rigidă, privind lizibilitatea traducerii.

În 2006, se putea totuşi constata că „stabilirea sistematică a unei opere integrale, organizată în mod coerent şi în ordine cronologică nu fusese efectuată decît în patru limbi: engleză, spaniolă, italiană şi japoneză" şi că „traducerea critică integrală, coerentă şi unificată cea mai reuşită"[25] continua să fie cea propusă de *Standard Edition* engleză, elaborată sub conducerea lui James Strachey. Totuşi, proiectul acestei versiuni nu urmăreşte fidelitatea „absolută" faţă de textul sursă, ci, într-un spirit „avant la lettre" al teoriilor funcţionaliste, respectarea „dominantei" textului sursă, odată ce acesta a fost „decodat" ca aparţinînd categoriei textelor specializate: în consecinţă, eterogenitatea originală a textului sursă, „stilul literar al lui Freud" au fost oarecum sacrificate, obţinîndu-se un text coerent în raport cu proiectul traducerii, care aşeza accentul pe „vocabularul tehnic şi ştiinţific"[26].

Aceeaşi ediţie din 2006 a lui *Dictionnaire de la psychanalyse* menţiona faptul că operele lui Freud fuseseră traduse „pe jumătate" în limba română: de atunci încoace au apărut şi alte titluri, toate la Editura Trei din Bucureşti, care începuse publicarea operei freudiene în 1994 (într-o primă etapă, editura reeditase cîteva traduceri făcute

---

23 *Wunsch* redat de acum înainte prin *souhait* în loc de *désir*, *Phantasie* prin *fantaisie* şi nu, ca pînă atunci, prin *fanstasme*; *Witz* prin *trait d'esprit* în loc de *mot d'esprit* etc. *Cf.* Élisabeth Roudinesco, Michel Plon, *op. cit.*

24 Élisabeth Roudinesco, Michel Plon, *op. cit.*

25 *Traduction (des œuvres de Sigmund Freud)*, în Élisabeth Roudinesco, Michel Plon, *op. cit.*

26 *Ibid.*

înainte de 1990)[27]. Nu este totuşi vorba despre o ediție a operele complete (în sensul filologic al termenului), pentru că le lipseşte o structurare cronologică şi un aparat critic demn de acest nume: chiar dacă Vasile Dem. Zamfirescu, întemeietorul Editurii Trei şi autorul acestui proiect, editor al versiunilor româneşti şi traducător[28], între altele, a cel puțin cinci volume (dintre care două în colaborare) utilizează în diverse interviuri formula „opere complete", volumele apar totuşi într-o colecție denumită „opere esențiale". Ritmul de publicare este destul de alert, poate chiar prea grăbit; volumele sînt însoțite de *Prefețe*, de *Introduceri* şi, foarte rar, de indicații şi comentarii privitoare la traducerea propriu-zisă (este vorba de volumele 5, 6, 7, unde putem citi foarte concise considerații despre traducerea anumitor termeni conceptuali, care, din păcate, explică arareori şi în mod destul de superficial opțiunile traducătorilor).

Pe de altă parte, este adevărat că opera de întemeietor a lui Sigmund Freud pare a nu fi declanşat în cultura română aceeaşi „pasiune publică"[29] precum în spațiul francofon, fapt ce se poate explica în multiple feluri. Dacă reticențele epocii comuniste sînt de înțeles (nu ne vom opri asupra lor aici), mai deconcertantă este răceala cu care inteligherția din perioada interbelică a întîmpinat ideile freudiene, deşi ele au interesat, situație care a jucat şi ea un rol în netraducerea lor în limba română înainte de 1980[30]. Marii gînditori români ai vremii, cît şi cei din perioada postbelică, precum un Constantin Noica sau Mircea Eliade, ar fi fost influențați din acest punct de vedere de Nae Ionescu, a cărui reținere vizavi de psihanaliză era binecunoscută, ceea ce ar contribui la a explica „statutul incert"[31]

---

27 Vasile Dem. Zamfirescu, „Povestea unei ediții: Freud, Opere complete", în *Observator cultural*, n° 332, august 2006.

28 Vasile Dem. Zamfirescu l-a mai tradus şi pe Carl Gustav Jung şi, în colaborare, alte două lucrări semnate de Jung şi Immanuel Kant, precum şi *Vocabulaire de la psychanalyse* de Jean Laplanche şi Jean-Bertrand Pontalis.

29 Élisabeth Roudinesco, „Freud, une passion publique".

30 Vasile Dem. Zamfirescu, *Povestea unei ediții: Freud, Opere complete.*

31 Ioana Scoruş, interviu cu Vasile Dem. Zamfirescu, în *Atelier LiterNet*, 14.03.2003.

al psihanalizei în spațiul cultural românesc[32]; situația aceasta pare a se prelungi oarecum și în zilele noastre din cauza unei atmosfere prea puțin înclinată la dezbatere și la controversa benefică, care ar fi putut contribui la îmbogățirea reflecției, inclusiv traductologice, privind transpunerea operelor lui Sigmund Freud în limba română. Intrarea operelor sale în spațiul public nu a antrenat, cel puțin deocamdată, un interes (similar celui din Franța) al altor edituri pentru o întreprindere de retraducere a operelor freudiene în limba română.

O critică descumpănită a traducerii...

Chiar dacă publicarea operelor lui Freud în limba română nu a trecut cu desăvîrșire neobservată de critica de întîmpinare, totuși aceasta nu s-a arătat foarte preocupată nici de traducerea ca atare, nici de proiectul care a inspirat-o, ratînd astfel ocazia de a declanșa o dezbatere ce s-ar fi putut dovedi benefică. Astfel, în 2000, Dorin-Liviu Bîtfoi salută în *România literară*, într-un text intitulat „Eveniment editorial", întreprinderea de traducere a operelor lui Freud, apreciind ritmul aparițiilor („într-un interval relativ scurt și bine ritmat") și considerînd că intenția editorilor de a publica două volume pe an ar fi „și productivă, și realistă" (sic)! Criticul apreciază atît interesul traducătorilor pentru coeziunea terminologică, cît și intenția lor declarată de a confrunta propriile versiuni cu alte traduceri, în special cu cele franceze (intenție ce a rămas, cum vom arăta, în stadiu de proiect). După alți doi ani, același critic anunța publicarea celui de-al șaptelea volum din operele lui Freud, însă, de data aceasta, se mulțumea doar cu prezentarea evenimentului, fără vreo referință, chiar și în treacăt, la traducerea propriu-zisă: mai mult, de data aceasta, el nu considera util nici măcar să pomenească numele traducătorilor în cronica sa. Urmînd

---

[32] A se vedea și „«Psihanaliza e oglinda în care îți vezi spatele»", interviu al Svetlanei Cârstean cu Vasile Dem. Zamfirescu, în *Observator cultural*, n° 68, 2001, unde intervievatul declara că filozoful Constantin Noica, cel ce fusese reprezentantul generației interbelice de intelectuali destul de reticenți vizavi de psihanaliză (și care a reprezentat, în plan simbolic, și o anumită rezistență față de regimul comunist), îi citise pe Freud și pe Jung, însă nu agrea psihanaliza, în care vedea, de altfel, o pierdere de timp.

ritmul grăbit al publicării volumelor, în acelaşi an, el prezintă, sub titlul „Freud reeditat", traducerea celor *Trei eseuri privind teoria sexualităţii*, dintre care unul a fost, după toate aparenţele, tradus după versiunea franceză. Versiunea (a treia în ordine cronologică) publicată de Editura Trei i se pare, subliniază el, fără a dezvolta în vreun fel afirmaţia, foarte interesantă, pentru că traducătoarea ei practica în acelaşi timp şi psihanaliza. Este vorba despre Rodica Matei, care asumă, în ansamblul proiectului, traducerea unui volum a cărui traducere a fost revizuită de Vasile Dem. Zamfirescu şi a încă unuia, tradus în colaborare. În acelaşi an, Dorin-Liviu Bîtfoi comenta pe scurt, în două paragrafe, sub forma unei mici semnalări, apariţia, în versiune românească, a volumului al cincilea din operele lui Sigmund Freud[33].

... faţă cu un proiect de traducere confuz

Proiectul, în ansamblul său, este supervizat de o singură persoană, Vasile Dem. Zamfirescu, care semnează şi majoritatea *Prefeţelor* şi care îşi asumă revizuirile, verificările şi corectura unor traduceri, cît şi unificarea lor terminologică. Echipele de traducători (17, dintre care unii traduc un singur volum sau lucrează în colaborare cu doi, trei sau patru alţi traducători pentru traducerea unui singur volum) par uneori a fi fost selecţionaţi la întîmplare şi nu fără dificultate. O întreprindere de reflecţie prealabilă traducerii propriu-zise nu pare să fi avut loc. Vasile Dem. Zamfirescu compară, de altfel, aventura acestei traduceri cu o cursă cu obstacole de neînvins[34], printre care el scoate în evidenţă că dificultatea de a găsi traducători pentru limba germană[35] pare a fi jucat un rol de prim-plan. Dificultatea aceasta trebuie să fi fost uneori aproape de nerezolvat, un

---

[33] Dorin-Liviu Bîtfoi, „Eveniment editorial", în *România literară*, nr. 38, 27.09.-03.10.2000; Dorin-Liviu Bîtfoi, „Despre nevroze, paranoia şi perversiuni", în *România literară*, nr. 30, 31.07.-06.08.2002; Dorin-Liviu Bîtfoi, „Freud reeditat", *România literară*, nr. 16, 24.04.-30.04.2002. Dorin-Liviu Bîtfoi, „Psihanaliza aplicată (la Bucureşti), *România literară*, nr. 3, 23.01.-29.01.2002.

[34] Vasile Dem. Zamfirescu, *Povestea unei ediţii: Freud, Opere complete.*

[35] *Ibid.*

adevărat impas, de vreme ce, chiar pe site-ul Editurii, putem citi, în prezentarea celui de-al 17-lea volum din Operele *lui Freud*, volum apărut în 2007, o *Descriere*, semnată de același Vasile Dem. Zamfirescu, unde editorul vorbea despre „obstacolele de diferite tipuri [care] nu au reușit să ne demobilizeze", invocînd apăsat „generala penurie a traducătorilor de limbă germană". Reluăm fragmentul în întregime, pentru că el nu doar descrie „profilul" traducătorului potrivit pentru o asemenea întreprindere, dar și pentru că, printre dificultăți, enumeră, arătînd astfel că este pe deplin conștient de o lacună esențială, specifică culturii române actuale (care, de fapt, constituie și tema prezentei cărți), în ce privește terminologiile de specialitate: „Generala penurie a traducătorilor de limbă germană, care pentru noi s-a concretizat în dificultatea de a găsi persoane cunoscătoare de psihanaliză / psihologie și filologie germană, lipsa unei terminologii de specialitate consolidate, la a cărei creare prezenta serie a trebuit să contribuie, și nu în ultimul rînd dificultățile financiare au constituit principalele probleme"[36].

În mod paradoxal, putem deduce în același timp din afirmațiile sale și un anumit dezinteres pentru însăși meseria de traducător, de vreme ce editorul o omite atunci cînd enumeră însușirile necesare traducătorilor selecționați pentru a duce proiectul la bun sfîrșit. Iată profilul traducătorului căutat, urmînd exact ierarhia, variabilă, a calităților enumerate de editor în diverse luări de poziție: „persoane cunoscătoare de psihanaliză / psihologie și filologie germană"[37] sau cunoscători ai limbii germane interesați de psihanaliză, cu o specializare în psihologie[38]. În schimb, el nu vorbește nici o clipă despre o necesară formare, pregătire traductologică, nici despre nevoia unei reflecții terminologice, deși tot dînsul, cum am vazut, admite lipsa

---

36 Prezentare semnată de Vasile Dem. Zamfirescu, pe site-ul Editurii, la volumului al 17-lea, Sigmund Freud, *Opere. Proiect de psihologie*, traducere din limba germană de Daniela Ștefănescu, Editura Trei, București, 2007 (http://www.edituratrei.ro/carte/sigmund-freud-proiect-de-psihologie-opere-vol-17/2060/).

37 *Ibid.*

38 Vasile Dem. Zamfirescu, *Povestea unei ediții: Freud, Opere complete.*

unei „terminologii de specialitate consolidate" în cultura română[39]. Acest „punct mort" privind reflecția asupra tehnicilor de traducere, asupra deciziilor preliminare lucrului propriu-zis nu are cum să nu își fi lăsat amprenta asupra întregului proiect editorial.

Profilul proiectului de traducere se conturează astfel și prin următoarea afirmație (cel puțin derutantă) pe care o putem citi în *Notă asupra ediției* la volumului al 5-lea[40], unde cititorul este avertizat că unificarea terminologică s-a făcut și ținînd cont de „variantele actuale ale unor termeni": de pildă, ne spune în continuare editorul, *Liebesleben* a fost tradus prin *viață erotică*. Varianta folosită în traducerile franceze, *vie amoureuse*, „în românește, pare învechită" și, oricum ar sta lucrurile, ea este „inadecvată pentru un limbaj științific"[41]. Sau *seelisch*, care a provocat nenumărate polemici în Franța, atunci cînd echipa *OCF/P* a resuscitat vechiul termen francez „animique", utilizîndu-l în locul lui „de l'âme", și care va fi transpus aici, iarăși fără prea mari procese de conștiință, prin... *psihic*. Cum vom vedea, a fi psihanalist (psiholog) și cunoscător al unei limbi străine nu sînt (totuși) ingrediente suficiente pentru a „obține" un bun traducător...

Am mai avut ocazia să invoc perplexitatea cititorului în confruntarea cu diferitele transpuneri utilizate de traducători pentru unul și același concept[42], atunci cînd am analizat transpunerea termenului german *Trieb*, termen ce a declanșat și el un întreg lanț de dezbateri în Franța, determinînd în cele din urmă inventarea neologismului francez *pulsion* (cu posibilitatea adjectivării în *pulsionnel*) pentru a reda atît conceptul freudian, cît și compușii săi, inclusiv adjectivul *triebhaft*. *Pulsion* a fost astfel preferat termenului francez *instinct*, deoarece traducătorii francezi își propuseseră să construiască o terminologie

---

[39] Prezentare semnată de Vasile Dem. Zamfirescu la volumul al 17-lea, *loc. cit.*

[40] *Notă asupra ediției*, în Sigmund Freud, *Studii despre sexualitate*, vol. 5, traducere din limba germană de Rodica Matei, traducere revăzută de Vasile Dem. Zamfirescu, col. „Opere esențiale", Editura Trei, București, 2010.

[41] *Ibid.*, p. 10.

[42] Magda Jeanrenaud, *Traducerea filozofiei, filozofia traducerii*, prefață la Paul Ricœur, *Despre traducere*, 2005; Magda Jeanrenaud, „Traduire Paul Ricœur", *Revue roumaine de philosophie*, vol. 58, nr. 2, 2014, p. 151-170.

coerentă, riguroasă, capabilă să îi „disimileze" pe cei doi termeni ai cuplului morfosemantic german *Trieb / Instinkt*: cel din urmă s-ar fi caracterizat, susţine Jean-René Ladmiral, prin „lipsă de elasticitate, prin asocierea cu ereditatea şi este înţeles prin raportare la teoriile instinctului animalier («instinctul» aşezîndu-se în opoziţie mai ales cu *tendinţele*, prin definiţie dobîndite, din psihologia «clasică»)"[43]. A utiliza, în acest caz particular, un neologism părea, astfel, o decizie pe deplin justificată[44].

Termenul francez *pulsion* nu este un neologism, de vreme ce el reactivează, de fapt, un cuvînt vechi[45]; vechi termen german ce posedă totuşi o sferă semantică mai largă, *Trieb* este însă de uz curent, iar dubletul său savant este tocmai *Instinkt.* Valenţele conceptuale ale celui dintîi s-au coagulat treptat, el fiind utilizat într-o primă fază în paralel cu *Instinkt,* şi s-a fixat abia în scrierile lui Sigmund Freud de după 1915, acumulînd, dacă este să ne luăm după reconstituirea din dicţionarul „intraductibililor" elaborat de echipa coordonată de Barbara Cassin, o bogată gamă de nuanţe: dimensiunii biologice, trimiţînd la necesităţile trupeşti şi, ca atare, la natura biologică a „pulsiunii", posibil de transpus în limba franceză, prin explicitare, în *instinct sexuel,* i s-a asociat o conotaţie datînd de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, cînd *Trieb* dobîndeşte sensul de „forţă internă naturală ce acţionează asupra sufletului şi corpului" şi devine astfel un termen cheie în romantismul german. Pe aceste straturi s-a grefat treptat o

---

43 Jean-René Ladmiral, *Traduire: théorèmes pour la traduction*, 1994, p. 254.

44 Chiar dacă Jean-René Ladmiral afirma că, şi în acest caz, menţinerea riguroasă, biunivocă a terminologiei nu este posibilă: după el, *sozialer Trieb* trebuia tradus în franceză prin *instinct social* pentru a evita contra-sensul din sintagma *pulsion sociale.* La urma urmelor, conchidea el, problema pusă de traducerea lui *Trieb* nu era atît de importantă pe cît i se va fi părut unui Jacques Lacan, în măsura în care, pe de o parte, contextul elimina ambiguităţile şi, pe de alta, evitarea polisemiei în cazul terminologiilor ştiinţifice rămînea mai degrabă un deziderat decît o realitate. *Cf.* Jean-René Ladmiral, *op. cit.*, 1994, p. 253.

45 Format pe baza latinescului *pulsus* sau *pulsio,* termenul nu este practic atestat înainte de secolul al XX-lea, deşi este întîlnit încă din 1625 şi, ulterior, în scrierile lui Voltaire, cu acelaşi sens precum *poussée.*

dimensiune psiho-fizică, ce nu expulza biologicul, însă determinismul asocierii nu a mai apăsat asupra sferei sale semantice. În traducerile franceze, abundenţa aceasta semantică a determinat oscilarea între *instinct*, *force*, *tendance* şi, uneori, chiar omisiuni voluntare. Datorită acelui *Vocabulaire de la psychanalyse*, uzul termenului *pulsion* a fost practic impus în traducerea operelor complete ale lui Freud, cu convingerea că orice confuzie cu termenul *Instinkt*, care trimite la un „comportament fixat ereditar şi apărînd într-o formă aproape identică la toţi indivizii aceleiaşi specii"[46], nu ar face decît „să estompeze originalitatea concepţiei freudiene, mai ales teza caracterului relativ nedeterminat al impulsului motivant [...]"[47].

Nebeneficiind încă de un glosar psihanalitic care să codifice uzul (versiunea românească a *Vocabularului* lui Jean Laplanche şi Jean-Bertrand Pontalis apare abia în 1994), traducătorii români[48] ai operelor lui Sigmund Freud se lasă purtaţi de un val de echivalenţe terminologice ce nu fac altceva decît să distrugă rigoarea conceptuală a textului sursă. Ruxandra Hosu utilizează *pulsiune*, probabil preluat din franceză, Vasile Dem. Zamfirescu *instinct*, iar Leonard Gavriliu reactivează un termen de uz foarte rar, *impulsia*. Termenul francez *pulsion* (care se referă, totuşi, la o forţă biopsihică constantă şi, de cele mai multe ori, inconştientă) face pereche cu *impulsion* (cu observaţia că acesta dispune de o sferă semantică mai cuprinzătoare).

---

[46] *Cf.* Jean Laplanche şi Jean-Bertrand Pontalis, sub direcţia lui Daniel Lagache, *Vocabularul psihanalizei*, coord. Vasile Dem. Zamfirescu, coord. lexicografică Alexandru Skultéty, traducere din limba franceză de Radu Clit, Alfred Dumitrescu, Vera Şandor, Vasile Dem. Zamfirescu, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 322.

[47] Jean Laplanche şi Jean-Bertrand Pontalis, *Vocabularul psihanalizei*, p.195.

[48] Sigmund Freud, *Dincolo de principiul plăcerii. 1. Caiete de psihanaliză*, Ed. Jurnalul Literar, Bucureşti, 1992, traducere din limba germană de George Purdea şi Vasile Dem. Zamfirescu; Sigmund Freud, *Autobiografie*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1993, traducere din limba germană de Leonard Gavriliu; Sigmund Freud, *Două psihanalize. Omul cu lupi. Cazul preşedintelui*, traducere din limba germană de Ruxandra Hosu, Editura Trei, Bucureşti, 1995.

În limba română, *pulsiunea* nu întreţine însă aceleaşi afinităţi, nici la nivelul semnificantului, nici la cel al etimologiei, cu *impuls*: aflăm, consultînd *Dicţionarul explicativ al limbii române*, că substantivul neutru *impuls* provine din latinescul *impulsus* şi înseamnă *îndemn*, *stimulent*, iar în fiziologie, o mişcare bruscă şi momentană, determinată de stimulii nervoşi şi orientată spre executarea unui anumit act. Substantivul feminin *impulsie* trimite la o tendinţă spontană, involuntară, provocată de un factor psihologic, emoţional. Poate că *impulsul* şi *impulsia* formează un cuplu eufonic, dar nu şi unul funcţional la nivel conceptual, întrucît sensul fixat al termenului *impulsie* este inadecvat în raport cu *Trieb* şi, în plus, el provine din termenul francez *impulsion*, exact cel de care ar fi trebuit, terminologic vorbind, să se îndepărteze. Vasile Dem. Zamfirescu şi George Purdea par totuşi că iau măsura riscurilor implicate de alegerea termenului *instinct*, de vreme ce ei simt nevoia să îşi apere decizia traductivă[49] invocînd faptul că termenul *pulsiune* nu ar face decît să submineze însuşi proiectul psihologiei freudiene, a cărei desprindere de biologic nu ar fi constituit niciodată un scop pentru Sigmund Freud, mult mai preocupat de investigarea „prelucrării culturale" a instinctelor[50].

O altă contribuţie la „dispersarea" aparatului conceptual freudian priveşte încă trei concepte, nu mai puţin esenţiale. Uzul românesc a consacrat de multă vreme echivalenţele, probabil de influenţă franceză, ale celor trei concepte (*das Ich*, *das Über-Ich* şi *das Es*), care denumesc nivelurile structurii psihice: *Eu*, *Supra-Eu* şi *Sine* (chiar dacă cel din urmă poate fi oarecum discutabil, el a intrat totuşi de mult timp în uz). După 1989, cînd influenţa limbii engleze a explodat necontrolat în limba română, s-a introdus triada *Ego*, *Superego* şi *Id*, vădit împrumutată din *Standard Edition* şi, odată cu ea, decizia, mult criticată, a lui Strachey de a latiniza conceptele freudiene

---

49 George Purdea şi Vasile Dem. Zamfirescu, *Notă asupra traducerii*, în Sigmund Freud, *Dincolo de principiul plăcerii. 1. Caiete de psihanaliză*, p. 11-12.

50 Pe de altă parte, mai afirmă cei doi traducători, invocînd de astă dată argumente de tip istorico-lingvistic, însăşi evoluţia conceptului *instinct* atestă deschiderea biologicului spre cultural, cum dovedesc cercetările ulterioare ale lui Jung şi ale specialiştilor în biologia instinctelor.

în încercarea de a le da, astfel, o „coloratură" științifică, în ciuda faptului că Freud nu a utilizat decît termeni germani pentru a-și construi instrumentarul de concepte[51]. În realitate, fapt semnalat de mult de Bruno Bettelheim, „adevărata" traducere engleză a acestor concepte este *I, it, over-I* (sau *upper-I*)[52]. Însă *super*-ul din engleză, devenit interjecție cu valoare superlativă (cu sensul *excelent, formidabil*) în limba română vorbită, tot mai marcată de pătrunderea anglicismelor, nu este defel echivalentul lui *supra* românesc! A nu traduce prin calc, ceea ce ar fi dat măcar *supra-Ego*, sfîrșește într-un contrasens considerabil, ce transformă *supraeul* într-un fel de *Superman*, care nu are nimic în comun cu instanța regulatoare a complexului lui Oedip. Iar complexul lui Oedip, care devine acum în românește *complexul Oedip* (înainte se spunea *complexul* ***lui*** *Oedip*), probabil tot sub influență engleză, dobîndește astfel sonoritățile unui slogan publicitar, unde numele devine marca generică a unui produs... Totuși, în germană, construcția *Ödipuskomplex* marchează și posesia, complexul îi „aparține" lui Oedip: din fericire, nimeni nu s-a crezut obligat să transpună, în limba franceză, construcția germană *Herculesmythos* prin *mythe Hercule*!

Lucrurile nu se opresc însă aici și, începînd cu volumul al treilea al operelor complete, ediția alcătuită de Editura Trei va încerca să impună o a treia formulare pentru instanțele personalității, foarte dezechilibrată, de vreme ce amestecă latinizarea și românizarea: *Eul*, *Supraeul* și ***Se-ul*** (echivalentul latinesc pentru *Sinele*)[53]. Această

---

[51] Latinizarea la care recurge Strachey provine dintr-o decizie discutabilă, dar care are, totuși, meritul de a susține coerența proiectului său de traducere (privilegierea „dominantei" științifice): în plus, el latinizează, probabil dintr-o dorință de omogeneizare (ratată), și alte concepte freudiene (*cathexis* pentru *Besetzung*, transpus în franceză prin *investissement*, sau *parapraxis* pentru *Fehlleistung*, în franceză, *acte manqué* etc.).

[52] Bruno Bettelheim, *Freud and Man's Soul*, Knopf, New York, 1983.

[53] Însă prezentarea volumului pe site-ul Editurii continuă să vorbească despre *Sine...*, iar același traducător, care a publicat jurnalul propriei autoanalize sub titlul *În căutarea sinelui. De la filosofie la psihanaliză în comunism* (Editura Cartea Românească, București, 1994), a avut fericita idee de a nu modifica vreodată titlul cărții sale (ne putem lesne imagina cum ar

continuă fluctuaţie terminologică are de ce să perturbe receptarea, iar cititorii specializaţi – studenţi, psihiatri, psihanalişti, psihologi etc. –, necunoscători ai limbii germane şi totuşi doritori să îşi însuşească opera lui Sigmund Freud, îşi vor pune pe bună dreptate întrebări privind evoluţia gîndirii sale, întrebări întru totul legitime, însă cu condiţia să îi şi poată urmări traiectoria...

Dacă editorii ar fi decis că au nevoie de un timp mai îndelungat de reflecţie înainte de a începe întreprinderea traducerii, poate că ar fi avut şansa de a-şi însuşi şi fructifica rezultatele acelor abundente dezbateri din Franţa, ce s-au extins pe mai bine de două decenii, şi ar fi putut, astfel, evita destule capcane. Serge Moscovici se indigna, încă din 1981, declarîndu-se „copleşit de un sentiment de disconfort şi de mînie", „provocat de proasta calitate a traducerii semnate de S. Jankélévitch pentru *Massenpsychologie und Ich-Analyse*", de cantitatea „contrasensurilor" comise de Freud în limba franceză (pentru că autorului textului tradus şi nu traducătorului i se vor imputa ele de către marea masă a cititorilor), de „contradicţiile logice" presărate într-un discurs devenit „nebulos". Pentru că, în versiunea franceză, nu mai era vorba despre psihologia maselor [*Massenpsychologie*], ca în textul sursă, ci de o psihologie „collective" [colectivă], nici de „formation de masse" [*Massenbildung*][54], ci de o formare „collective" [colectivă]. Or, cum remarca cel ce avea să devină întemeietorul psihologiei sociale a maselor, formula „psihologie a maselor" nu este „în nici un caz" echivalentă cu „psihologie colectivă", care, de altfel, nu a „existat niciodată" şi nici nu avea cum să existe. Astfel „travestit", mai arăta Serge Moscovici, titlul „pierde din vedere însuşi scopul său esenţial: aplicarea psihanalizei la o ramură existentă a psihologiei, psihologia mulţimilor sau a maselor"[55]. Dacă ediţia românească, elaborată mult mai tîrziu, evită expresia „psihologie a maselor", în schimb, ea nu

---

sunat dacă ar fi spus... *în căutarea lui* Se), în nici una din cele trei ediţii ale cărţii sale (ultima datînd din 2014).

54 Freud, Sigmund, *Massenpsychologie und Ich-Analyse*, Internationaler Psychoanalytischer Verlag G.m.b.H., Leipzig Viena Zürich, 1921.

55 Serge Moscovici, „Quand traduira-t-on Freud en français?", în *Le Monde*, 12.01.1981.

ratează formula *formațiuni colective*[56]: dar dacă, odată operată alegerea cu pricina, traducerea incriminată de Serge Moscovici procedează totuşi la unificarea terminologică a tuturor conceptelor, versiunea românească, în schimb, tinde să distrugă, prin opțiunile sale disparate, coerența argumentării în favoarea unei eterogenități generalizate: cînd *formațiune de masă*, cînd *formațiune colectivă*[57], de parcă ar fi fost vorba despre două concepte diferite. Carența aceasta în reflecția terminologică şi în luarea deciziilor se reflectă masiv în ediția românească şi ea nu poate decît să tulbure pistele de lectură.

Über den Traum* *și versiunea sa românească. Lexic. Sintaxă. Stil. Idiotisme. Concepte. „Intraductibili". Aparat critic

Ca şi celelalte volume ale acestei ediții, *Despre vis* nu pune la dispoziția cititorului un aparat critic în sensul propriu al termenului: notele explicative sînt fie haotice, fie insuficiente, fie inutile (de pildă, inutila notă cu informație de tip enciclopedic, privitoare la *heller*, care nu explică, de fapt, nimic, de vreme ce ni se spune că este vorba despre o monedă de mică valoare, *bănuț*, ceea ce se deduce de altfel cu uşurință din context). Unele note de traducător sînt inserate în textul însuşi, altele sînt aşezate în subsolul paginii. Nu există un aparat de *Anexe*, unde traducătoarea să aibă posibilitatea de a explica opțiunile ei traductive şi să elaboreze o listă a termenilor problematici din

---

56 Sigmund Freud, *Opere esențiale. Studii despre societate și religie*, vol. 9, traducere din limba germană de Roxana Melnicu, George Purdea, Vasile Dem. Zamfirescu, Editura Trei, București, 2010.

57 De exemplu: cap. 3, [...] *wichtigste Phänomen der Massenbildung* [...] // [...] *cel mai important al unei* ***formațiuni de masă***; cap. 5, [...] *eine relativ einfache Massenbildung... //... o* ***formațiune colectivă*** *simplă*; cap. 10, [...] *das noch Unverstandene, Geheimnisvolle an der Massenbildung näher bringen // [...] ceea ce este încă neînțeles, misterios în* ***formațiunea colectivă***; cap. 11, [...] *Die Kirche fordert also an beiden Stellen die Ergänzung der durch die Massenbildung gegebenen Libidoposition* [...] // *biserica cere ca situația libidinală creată în respectiva* ***formațiune colectivă*** [...]; [...] *Wo sie überstark werden, zersetzen sie jede Massenbildung. // Acolo însă unde devin prea puternice, ele pot distruge orice* ***formațiune de masă*** etc.

perspectiva traducerii lor. Versiunea lui Fernand Cambon, în schimb, este însoţită de un generos aparat de note de subsol: traducătorul nu consideră necesar să îi explice cititorului francez ce este un *heller*, monedă scoasă din uz în spaţiul austriac la începutul secolului al XX-lea şi din cel german după al Doilea Război Mondial, însă, în schimb, explică sensurile ce se împletesc în cuvintele ce alcătuiesc denumirea masivului muntos *Dachstein*, ceea ce are o legătură, şi nu una neînsemnată, cu interpretarea şi înţelegerea visului unui mic pacient. Glosarul termenilor analizaţi de Cambon cuprinde, între altele, *Wunsch, Sehnsucht, Phantasie, Zwang, darstellen, vorstellen, vertreten, versagen* etc., ale căror semantisme în limba germană şi în opera lui Sigmund Freud sînt amplu examinate de traducător, iar, înainte de a pleda în favoarea propriilor opţiuni traductive, el analizează versiunile altor traducători.

Dacă polemica declanşată de aşa-zisa existenţă a unui „limbaj freudian", care ar trebui în consecinţă reconstruit în limba ţintă printr-o „germanizare" a ei, plecînd de la convingerea cvasi-religioasă[58], pentru că imposibil de demonstrat, a existenţei unui „idiom freudian" ce nu s-ar putea transpune decît într-o „franceză freudiană"[59], a alimentat polemici aprige în spaţiul francez, în schimb, în ce priveşte limba utilizată de Freud, consensul pare a fi fost total. Încă din 1988, cînd proiectul operelor complete abia fusese schiţat, şi pînă în prezent, nenumăraţi sînt cercetătorii, traducătorii, specialişti ai operei lui Freud şi ai limbii germane, ce l-au citit în original şi susţin unanim că acesta utiliza un registru standard de limbă. Bernard Lortholary, de pildă, descrie nişte texte „care, în germană, erau limpezi, relativ elegante. [...] era pur şi simplu limba burgheziei cultivate din Europa occidentală de la sfîrşitul secolului trecut"[60]. Specialist reputat al modernităţii vieneze, dar şi traducător al ei, Jacques Le Rider se mira că versiunea *OCF/P* „[...] dispreţuieşte, în limba franceză, cuvintele

58 Pierre Cotet, *Cinquièmes Assises de la traduction littéraire (Arles 1988). Traduire Freud: la langue, le style, la pensée*, Atlas, Actes Sud, Paris, p. 82.

59 *Cf.* Jean Laplanche, *apud* Bernard Lortholary, *op. cit.*, p. 146. Pierre Cotet foloseşte aceeaşi expresie, *op. cit.*, p. 87.

60 *Ibid.*

obişnuite presărate în textul german"[61], subliniind, în acelaşi timp, că „Sigmund Freud vorbea limba fraţilor Grimm. Toţi *burghezii de cultură* educaţi la liceu *(Gymnasium)* vorbeau o germană al cărei vocabular şi a cărei sintaxă fuseseră fixate în epoca lui Goethe"[62]; şi el demonstrează, cu argumente solide, că termenii folosiţi de Sigmund Freud „[...] erau cei pe care-i utiliza o întreagă societate, termeni frecventaţi de o întreagă tradiţie literară şi filozofică"[63], înainte de a conchide că „[...] germana lui Freud [...] era de o mare simplitate, de o perfectă limpezime şi deosebit de economică în privinţa neologismelor şi a termenilor ce se îndepărtau de uzul curent"[64].

Scriitor şi traducător bilingv, Georges-Arthur Goldschmidt, ale cărui traduceri din Benjamin, Nietzsche, Kafka, Handke au fost recompensate cu premii renumite şi autor a două lucrări despre Freud, în care examinează în profunzime raporturile lui Sigmund Freud cu limba germană, observă că textul german al lui Freud „[...] este totdeauna fluid, uşor de citit şi clar, în aparenţă, desigur, însă aparenţa aceasta face ca textul să fie atrăgător, iar din acest punct de vedere Freud ştia cum să procedeze, era un maestru al limbii germane, de vreme ce utiliza, în propriul profit, un vocabular de o extremă simplitate, ale cărui sensuri le deplasa uneori puţin, în văzul şi cu ştiinţa tuturor"[65]. Precum un Henri Bergson, mai adaugă el, Freud „despătureşte" limba „după o retorică armonioasă, foarte clasică": „textul german nu este nici o clipă obscur, nici o clipă greu de urmărit, se citeşte cu aceeaşi uşurinţă cu care îl citim pe Bergson în franceză!"[66]. Şi insistă: „Freud scrie totuşi în limba tuturor, nu inventează nici un

---

61 Jacques Le Rider, „Les traducteurs de Freud à l'épreuve de l'étranger", în *Essaim*, nr. 9, 2002/1, p. 13.

62 *Ibid.*, p. 7. A se vedea şi Jacques Le Rider, „L'interprétation de rêve dans la nouvelle traduction des *OCP*. Ce n'est pas le rêve", în *Essaim*, nr. 11, 2003, p. 243-247.

63 Jacques Le Rider, „Les traducteurs de Freud à l'épreuve de l'étranger", p. 10.

64 *Ibid.*, p. 12.

65 Georges-Arthur Goldschmidt, „Freud se traduit-il mal?", în *Che vuoi?*, nr. 21, 2004/1, p. 25-26.

66 *Ibid.*, p. 26.

vocabular, în ansamblul lucrărilor sale nici un cuvînt nu perturbă uzul sau limba"[67], opinie pe care o mai exprimase și în urmă cu șaisprezece ani, cînd spunea: „[...] el scrie [...] pur și simplu în limba uzuală a vremii sale"[68]. O bună ocazie pentru a aminti că pînă și un Thomas Mann, care pronunțase un discurs cu ocazia împlinirii vîrstei de optzeci de ani de către Freud, invoca „[...] limba atît de simplă și de directă a lui Freud [...]"[69]. Scriitura lui Freud se desfășoară într-o „[...] germană clasică, aproape banală"[70]: el „scrie pur și simplu bine, luîndu-se după ritmul condeiului, cum se spune, iar stilul scrisului său nu se deosebește prin nimic de cel al unui foarte bun jurnalist"[71].

Prin urmare, nu uzul cotidian al limbii germane îi destabilizează pe traducători, ci, poate, un fel de incredulitate în capacitatea unui registru uzual de limbă de a exprima ceva radical nou: „Freud scriitorul exprimă ceva exorbitant cu ajutorul unei limbi foarte uzuale, ai cărei termeni sînt în cea mai mare parte utilizați curent sau imediat comprehensibili, iar meritul creațiilor sale verbale constă în plauzibilitatea și claritatea lor"[72]. Prin urmare, nu scriitura, ci gîndirea lui era „absolut nouă, fără precedent, de o extraordinară îndrăzneală și de o mare subtilitate"[73]. Geniul lui Freud „[...] constă în aceea că a știut cum să exprime o materie ce nu fusese încă «investită» de cuvînt, de a o fi făcut într-atît de evidentă în limba germană încît să pară însăși natura limbii"[74]. Convingerea că această noutate radicală avea nevoie, pentru a fi concepută și exprimată, de o limbă nouă a subminat întreprinderea multor traducători; or, „ceea ce este extraordinar și absolut nou este

---

67 *Ibid.*, p. 27.

68 Georges-Arthur Goldschmidt, *Cinquièmes Assises de la traduction littéraire (Arles 1988). Traduire Freud: la langue, le style, la pensée*, p. 77.

69 *Ibid.*, p. 76.

70 Georges-Arthur Goldschmidt, „Freud se traduit-il mal?", 2004, p. 27.

71 Idem, *Cinquièmes Assises de la traduction littéraire (Arles 1988). Traduire Freud: la langue, le style, la pensée*, p. 77.

72 *Ibid.*

73 Idem, „Freud se traduit-il mal?", p. 25.

74 *Ibid.*, p. 26.

ceea ce spune Freud şi nu modul în care o spune. Un conţinut extraordinar şi iniţiator nu are defel nevoie de o limbă încă nescrisă"[75].

Iată cum este percepută scriitura lui Freud de către numeroşi traducători şi germanişti francezi: doar lipsa de spaţiu ne-a făcut să-i invocăm numai pe trei dintre ei. Şi totuşi, în limba română, Freud se „complace" într-un lexic deosebit de eterogen, unde termenii uzuali intră în coliziune frontală cu arhaisme vizînd obţinerea unui efect „poetic" şi cu termeni şi construcţii provenind dintr-un registru (cam prea) familiar. Şi acelaşi Freud (sau deja nu mai este acelaşi?) produce astfel, în limba română, un discurs stîngaci, dezechilibrat, care oscilează, incapabil să se hotărască, între registrul uzual şi un registru pretenţios, presărat cu contrasensuri. Citit ca o traducere, textul oscilează vizibil între fidelitatea absolută, care devine uneori traducere cuvînt cu cuvînt, reproducînd pînă şi sintaxa germană, şi o libertate care nu-l salvează nici o clipă. Foarte adesea, acest Freud din limba română se împleticeşte asupra sensurilor, iar stîngăcia exprimării sale, neputinţa de a stăpîni proprietatea termenilor sar în ochi.

Tonalitatea textului şi, implicit, proiectul traducătoarei Daniela Ştefănescu[76] se întrezăresc chiar de la primele fraze, a căror transpunere sintetizează (din păcate, în registru ironic) toate punctele „moarte" ale proiectului traducerii operelor complete ale lui Sigmund Freud în limba română, despre care am vorbit deja: traducătoarea recurge la un literalism ce stînjeneşte limba română, care încearcă, în zadar, să mascheze o întreagă gamă de opţiuni lexicale arhaizante sau poetizante, acolo unde textul sursă urmăreşte doar claritatea. Versiunea românească începe, aşadar, printr-o formulare confuză, din care aflăm, printr-o construcţie improprie, că odinioară

---

75 *Ibid.*, p. 27.

76 Daniela Ştefănescu a semnat probabil traducerea celor mai multe volume (6 şi alte două, în colaborare) din această ediţie. În plus, începînd cel puţin din anul 2004, cînd directorul proiectului declara că şi-a pierdut treptat disponibilitatea pentru această întreprindere, ei îi revine sarcina de a-l înlocui, *cf.* Vasile Dem. Zamfirescu, *Povestea unei ediţii: Freud, Opere complete*.

Oamenii se ***simţeau în încurcătură în legătură cu găsirea explicaţiei*** *unui vis* (p. 13)

şi că, atunci cînd îşi aminteau visul, şi-l explicau ca pe o

o ***vestire****, fie* ***milostivă****, fie ostilă* (p. 13).

Ultimii doi termeni, tipăriţi cu aldine, dezvoltă un semantism greoi, cu conotaţie religioasă foarte apăsată (acolo unde versiunea lui Cambon propune pur şi simplu *manifestation favorable* pentru *gnädige Kundgebung*). Poate că formularea traducătoarei este „poetică", însă ea trădează întreaga logică a incipitului: ceea ce vrea Freud să spună (iar în franceză chiar o spune) este că oamenii explică visul ca pe manifestarea a ceva, a unui lucru care nu este o *vestire* (cu toată încărcătura sa religioasă) şi că manifestarea aceasta are, pentru ei, un sens fie favorabil, fie ostil („favorable ou hostile", *cf.* versiunea Cambon), prin antonimie (*gnädige oder feindselige*), ori antonimul lui *milostiv* (registru foarte elevat) nu este *ostil*...

Întreg textul ilustrează acest demers de mascare a unui literalism greoi, materializat în structuri improprii, printr-o excesivă şi nepotrivită poetizare (Antoine Berman ar fi spus „retorizare"[77]) şi, uneori, invers, prin uzul unui registru familiar, foarte puţin îngrijit. Exemplele sînt nenumărate, iată doar cîteva (inadvertenţele sînt subliniate cu aldine):

o metodă [...] care îmi fusese de ***bun*** *ajutor* (p. 15)

Un *ajutor* este implicit *bun* (Cambon transpune *gute Dienste geleistet hatte* în *m'avait rendu des services remarquablement bons*). Nu mai puţin pleonastice sînt *dorinţele nutrite* (p. 26) (*souhaits suscités*, la Cambon), unde *nutrite* (*ressenti*) sună preţios, afectat, poate chiar impropriu.

Tot astfel, discursurile conţinutului visului nu pot fi *înnădite* (p. 52) cu alte discursuri (utilizat într-o formă tranzitivă, verbul sugerează o anexare, o adăugare a ceva unui obiect; poate fi şi reflexiv, dar atunci înseamnă a prinde poftă de ceva, a se nărăvi, a-şi lua nasul la

[77] Antoine Berman, *La traduction et la lettre ou l'Auberge du lointain*, Éditions du Seuil, Paris, 1999, p. 57.

purtare). Fragmentele acestea aparent disparate sînt, dimpotrivă, *zusammengestückelt*, discursul provenit din conţinutul visului rezultă din aglutinarea fragmentelor altor discursuri într-un nou discurs, al cărui sens, rigoare şi logică trebuie decodate de psihanalist, plecînd de la un *puzzle* de discursuri disparate ale vieţii diurne: este vorba de un nou conglomerat, nu de un discurs incoerent, *înnădit*.

Un alt exemplu:

> *Doamna E.L. [...] **se îndreaptă cu totul** spre mine* (p. 17) – pentru *se răsuceşte* (*wendet sich ganz mir, se tourne complètement vers moi,* la Cambon).

Este greu de imaginat un ton mai afectat, mai artificial – nu trebuie să uităm nici o clipă că Freud este un redutabil povestitor şi, în consecinţă, un inegalabil narator – decît cel al unei mame care vrea doar să-şi convingă copilul să mănînce spanac: ***îi strigase** mama **micului amator de mîncăruri gustoase*** (p. 20) – de ce nu *mîncăcios, pofticios*? –, acolo unde Fernand Cambon spune: *elle avait lancé au petit gourmet.*

Traducerile prin calc joacă constant feste versiunii româneşti: *Goetheschen Worte, les mots de Goethe,* la Cambon, devin acum *cuvintele goetheene* (p. 21). Cînd nu joacă feste, slăbiciunea pentru calcuri produce construcţii aproape de neînţeles: *ea **nici nu** oferă **nimic altceva decât** o eclatantă înţelegere greşită a gândurilor visului* (p. 49), formulare unde se acumulează nu mai puţin de patru termeni cu sens restrictiv. Cambon spune, simplu, că *elle ne livre d'ailleurs rien de plus qu'un malentendu éclatant sur les pensées du rêve.*

Este greu să ni-l imaginăm pe Freud declarînd că o „realizare a travaliului visului" este *bătătoare la ochi* (p. 30), iar cel ce visează ar dori să se bucure de ceva *fără a avea costuri* (p. 33) sau recurgînd la construcţii pleonastice de tipul *el este un nebun, un dement* (p. 47): în germană, Freud spune *er ist ein Verrückter, ein Narr,* iar Cambon îl urmează: *c'est un dément, un bouffon.*

Tot aşa cum este greu să punem la îndoială erudiţia lui Sigmund Freud, cînd acesta observă, într-o notă de subsol, care este de altfel şi singura din acest text, că, după unii lingvişti renumiţi, cele mai vechi limbi exprimau prin unul şi acelaşi cuvînt opuşii contradictori,

invocînd, între ghilimele, „Gegensinn der Urworte". În realitate, este vorba despre o aluzie la o lucrare a lingvistului Carl Abel[78], preocupat de cuvintele celor mai vechi limbi, cuvinte „originare" (*primal words*, în engleză); traducător informat, Cambon explică, într-o notă de subsol, că Freud, impresionat de cartea lui Abel, avea să îi consacre un întreg studiu, publicat în 1910. Acele *Urworte*, în românește *cuvinte originare*, au devenit, în traducere, *cuvinte străvechi* (p. 44), adică niște cuvinte „arhaice", deoarece *străvechi* are și o puternică conotație poetică, decizie traductologică ce împinge observațiile lui Freud și, prin ricoșeu, gîndirea lui Abel, spre un apăsat contrasens.

Acolo unde nu întîlnim contrasensuri, dăm în schimb peste asocieri ilare, ce nu au nimic în comun cu intenționalitatea textului sursă: *spanacul* este o legumă ce nu poate fi asimilată în limba română cu *zarzavatul* (p. 20), termen ce înglobează toate legumele comestibile cultivate în grădini, tot așa cum este greu de imaginat cum ar putea să se ridice respectivul *zarzavat la rangul de mîncare favorită*, dat fiind că locutorul român nu consumă *zarzavatul*, ci îl utilizează în pregătirea diverselor ciorbe și supe:

> *am detestat mult timp spanacul, până ce gustul* ***mi*** *s-a schimbat mai târziu și acest* ***zarzavat a fost ridicat la rangul de mâncare favorită*** (p. 20).

A traduce literal, prin calc, *Augenarzt* (*oculiste*, la Cambon) prin *medic de ochi* (p. 20), produce o formulare populară, care probabil că nu ar fi utilizată de cel ce a consultat măcar o dată în viață un oftalmolog, cu atît mai puțin de cineva obișnuit cu lumea medicală. A-l face pe Sigmund Freud să vorbească, în limba română, despre *autori medicali* (p. 14), chiar dacă, în germană, el spune *ärztliche Autoren*, și despre *cercetători medicali* (p. 15), pentru *ärztliche Forscher*, conotează un registru de limbă foarte puțin îngrijit și, la limită, practicat doar de un profan.

Iată doar o selecție de exemple unde se îngrămădesc combinații de termeni improprii și de conectori impropriu utilizați:

> p. 13, ***stimuli care se înghesuie să fie percepuți*** (verbul folosit aici nu se poate combina cu un substantiv abstract, efectul obținut este comic, de

---

[78] Carl Abel, *Über den Gegensinn der Urworte*, Wilhelm Friedrich, Leipzig, 1884.

parcă stimulii s-ar putea îngrămădi). Versiunea franceză spune că *les stimuli [...] sollicitent la perception.*

p. 14, *visul este o eliberare a spiritului **din** forţa naturii*

p. 14, ***nepriceput în** muzică*

p. 15, ***părerea** populară pare să-şi menţină ferm credinţa* (*părerea* este un substantiv concret, ea îi aparţine totdeauna cuiva, şi, ca atare, trebuie determinat, în timp ce alte sinonime, precum *opinie,* nu impun această condiţie)

p. 18, *să avem **unele** mai cordiale* (este vorba de **relaţii**)

p. 20, *gustul **mi** s-a schimbat*

p. 20, ***anii fragezi** ai copilului meu* (anii, vîrsta nu pot fi *fragezi*)
p. 20, *o ocazie **ca** să mă achit*

p. 20, ***mîncare** favorită* (*mâncare* este un termen generic, desemnînd alimentaţia, aici este vorba despre un *fel de mîncare*)

p. 20, *oamenii **v-au făcut întotdeauna toate** cu drag* (pentru *de dragul dvs.)*

p. 23, *care este motivul sau sunt motivele **ce au cerut** o asemenea transpunere*

p. 25-26, *În noaptea de după această zi de **foamete, este auzită spunându-**şi numele în vis şi **adăugînd*** (termenul ***foamete*** este cît se poate de exagerat pentru descrierea unei zile de restricţii alimentare; iar înlănţuirea unui participiu trecut şi a două gerunzii este deosebit rebarbativă)

p. 26, *muntele dorit **nu se făcuse văzut*** (ceea ce îl contraria pe băieţel nu era faptul că muntele ar fi trebuit să devină vizibil, iar nuanţele, amănuntele sînt deosebit de importante în interpretarea viselor, ci, cum spune versiunea franceză, „qu'il n'avait pas vu venir la montagne", că el nu îl văzuse, subiectul este băieţelul, nu muntele)

p. 33, ***spanacul servit** în vis*

p. 30, ***grozava** muncă de compresiune (comprimare) sau condensare* pentru *grandiose, eine grossartige Zusammendrängung oder Verdichtung*

p. 31, ***măruntа întîmplare*** (adjectivul *măruntă* se asociază, în general, cu substantive concrete, frunzişul unui copac, pietrele, paşii cuiva, literele etc.). În franceză *das kleine Erlebnis* este transpus în *petite expérience.*
p. 34, *şi evidenţiază, într-o prescurtare* ***adecvată****, o trăsătură comună a obiectelor astfel combinate* (*und in* ***treffender Abkürzung*** *einen gemeinsamen Charakter der so kombinierten Objekte hervorheben*; în franceză *et mettent en relief en un* ***raccourci saisissant*** *un caractère commun des objets ainsi combinés*). *Prescurtarea* nu este, desigur, termenul adecvat, nu chestiunea adecvării este problema...

p. 44, *scurta serie de observaţii generale nu* ***ajunge spre*** *a aprecia*

p. 44, *Diferitele vise* ***în parte*** *sunt lucrate în această privinţă mai fin sau mai neglijent* (contrasens, diversele vise nu pot fi luate *în parte...*)
p. 47, *Eul din vis* ***realmente nu stă numai pentru prietenul meu****, ci şi pentru mine însumi.* (În textul sursă: *Das Ich im Traum steht wirklich nicht bloß für meinen Freund, sondern auch für mich selbst.)*

p. 47, *Aş putea afirma că niciun vis nu este inspirat de altfel de mişcări decît* ***unele*** *egoiste.*
p. 47, *o întîmpin* ***deja de pe-acum***

p. 48, Freud invocă un personaj, descris în versiunea franceză, ca fiind „débile", „devenu un fossile", şi care este chiar şeful lui, „son patron" (Cambon nu-şi asumă riscul de a asimila ierarhia medicală austriacă din vremea lui Freud cu cea franceză şi traduce prin perifrază), sub conducerea căruia a „servit" ani de-a rîndul într-un spital, pentru că acela era încă „autorisé à assurer ses fonctions" (*sein verantwortungsvolles Amt weiterführen durfte*), avea, prin urmare, acest drept: în limba română, traducătoarea îşi asumă riscul de a şterge orice diferenţă culturală, şeful lui Freud (*einem Primarius*) devine în limba română un *medic primar*, dar el, care, în franceză, *il avait la permission d'exercer*, devine acum *avea voie*, cu o cu totul altă nuanţă. Cît despre acest *Primarius*, Freud invocă un proverb, a cărui echivalenţă în traducerea românească o vom examina mai tîrziu.

p. 49, *...această ultimă* ***bucată din travaliul*** *visului*: nu putem vorbi despre *bucăţile* unui travaliu (*Stück*), deoarece concretitudinea substantivului *bucată* îl face impropriu pentru combinarea cu *travaliul visului.* Este evident vorba despre o parte, o porţiune, un segment sau, ca în versiunea lui Cambon, de un *pan du travail du rêve.* Sfera semantică a termenului german *Stück* este mult mai amplă decît cea a românescului

bucată: datorită modalităţilor de compunere specifice limbii germane, termenul poate trimite şi la o piesă de teatru, la o piesă muzicală etc.

Or, la p. 37, putem citi şi că:

*O bună **bucată** din dispreţuirea viselor derivă din această preferinţă astfel arătată în conţinut pentru ceea ce este indiferent şi trivial.*

Sau, la p. 44:

*...o **bucată** din conţinutul intelectual al gândurilor visului*

cu un punct culminant la p. 50:

*la care se mai adaugă ultima **bucăţică inconstantă** de prelucrare interpretativă* (*das inkonstante letzte Stückchen deutender Bearbeitung hinzukommt*). Cambon utilizează *bribe*, ceea ce ne-ar putea duce cu gîndul la *frîntură*, de ce nu?

p. 50, *În primul caz **ne scutim oarecum efortul** de a distruge din nou finisarea conţinutului visului.* (*Wir ersparen uns im ersteren Falle etwa die Mühe, die Überarbeitung des Trauminhaltes wieder zu zerstören*, transpus în franceză în *Dans le premier cas, nous nous épargnons éventuellement la peine de détruire à nouveau le travail de retouche du contenu du rêve.*)

p. 52, Iată şi o culme a traducerii literale (traducerea aceasta se dezvoltă pe multe astfel de culmi!): [...] *dacă ne amintim că **timpul este bani*** (De fapt, Freud traduce un foarte cunoscut proverb, pe care-l citează în propoziţia următoare în engleză: [...] *wenn man sich erinnert, daß Zeit Geld ist. **Time is money**.*) În româneşte, toţi ştim însă că *Timpul înseamnă bani.*

p. 58, ***Mintea poporului** procedează aici aşa cum este obişnuită şi altminteri [...].* (Versiunea originală şi cea franceză: *Die Volksseele verfährt hier, wie sie es auch sonst gewohnt ist [...]; L'âme populaire procède ici selon son habitude [...].*)

p. 66, *...stări de lucruri nepostulate teoretic* (versiunea franceză: *...état de faits qui ne répond pas à un postulat théorique*; oricum, este greu de imaginat o *stare de lucruri* care nu sînt postulate...)

p. 68, *...există simboluri de răspîndire universală*

Numărul secvenţelor calchiate după textul sursă, respectînd pînă şi ordinea cuvintelor, cu consecinţa unor inversiuni în urma cărora fraza românească devine de neînţeles, este considerabil:

p. 35, *Elementul oniric este în sensul* ***corect reprezentarea*** *în conţinutul visului a acestui întreg material disparat.* (*Das Traumelement ist im* ***richtigen*** *Sinne die Vertretung im Trauminhalt für all dies disparate Material.*) În plus, un sens *corect* nu poate să însemne absolut nimic, corectitudinea nefiind o chestiune de sens: este vorba, desigur, de un sens *exact*, cum spune, de altfel, şi versiunea franceză.

p. 55, *Vreau* ***să fac proba asupra exemplului de vis*** *ales pentru analiză şi să mă întreb care este oare gândul care* ***îşi croieşte drum în acest vis în mod deformat, în timp ce, dacă*** *ar apărea nedeformat, mi-ar* ***stârni opoziţia*** *cea mai puternică.* Foarte greoaie, aproape de neînţeles, fraza românească ar fi trebuit să găsească calea de a exprima (dincolo de construcţiile *a-şi croi drum, a stîrni opoziţia*), aşa cum reuşeşte versiunea franceză, că autorul va „en faire l'épreuve" (***să fac proba asupra*** este o structură agramaticală) după „l'exemple de rêve" pe care el a ales să îl analizeze, şi să-şi pună astfel întrebări cu privire la „pensée du rêve" care, „déformée par le rêve, se fait valoir ici, alors que, non déformée, elle provoquerait ma contradiction la plus tranchée" (*Ich will an dem zur Analyse ausgesuchten Traumbeispiel die Probe machen und mich fragen, welches denn der Gedanke ist, der sich in diesem Traum entstellt zur Geltung bringt, während er unentstellt meinen schärfsten Widerspruch herausfordern würde.*)

p. 58, *Se poate dovedi fără prea mare greutate* ***că acel conţinut de idei care ne face acum în vis să ne temem era odinioară*** *o dorinţă şi de atunci este supus refulării.*
(*[...] daß derjenige Vorstellungsinhalt, der uns jetzt im Traume Angst bereitet, einstmals ein Wunsch war und seither der Verdrängung unterlegen ist.*)

p. 64, ***Deosebit de clară devine o atare funcţie*** *a visului, dacă asupra simţurilor celui care doarme acţionează un imbold exterior.* (*Besonders deutlich wird eine solche Funktion des Traumes [...]*). O *funcţie* nu poate fi *clară*, ea este, cum spune Cambon, *particulièrement nette, deosebit de bine delimitată, foarte explicită.*

p. 67, *Dacă* ***îi poate izbuti visului*** *care exprimă dorinţe erotice să apară asexual, inofensiv în conţinutul lui manifest, aceasta se poate întâmpla într-un singur fel.* Or, visul nu este, totuşi, o fiinţă însufleţită: el poate însă, cum spune Cambon, *réussir à avoir allures innocemment asexuelles...*

p. 68, *Pentru ambele tipuri de simboluri pe care le-am distins mai sus forţa* ***de a construi simboluri nu s-a epuizat*** *pînă în prezent.* (*Die symbolbildende Kraft ist [...] nicht erlöschen* devine la Cambon *La force formatrice de symboles n'est pas éteinte [...].*)

Spre sfîrşitul textului românesc, Freud, care pare că se grăbeşte din ce în ce mai mult, acumulează numărul frazelor improprii, expresia este din ce în ce mai confuză şi el pare că simte nevoia de a se justifica în proprii ochi! El recunoaşte, astfel, că a acordat o *apreciere* modului de exprimare al visului, ideile, mai spune el, făcînd parte dintre lucruri, şi chiar doreşte să *îşi* justifice (sic) această *neglijare* (sic):

p. 69, *Dacă* ***aprecierea*** *pe care am acordat-o în această scurtă prezentare modului de exprimare simbolic al visului a fost atât de incompletă,* ***îmi pot justifica această neglijare*** *atrăgînd atenţia asupra unei* ***idei care face parte dintre lucrurile*** *cele mai importante pe care le putem* ***spune pe acest subiect.*** (*Wenn die Würdigung der symbolischen Ausdrucksweise des Traumes in dieser kurzen Darstellung so unvollständig ausgefallen ist, so rechtfertigt sich diese Vernachlässigung durch den Hinweis auf eine Einsicht, die zu dem Wichtigsten gehört, was wir über diesen Gegenstand aussagen können.*) Iată ce spune Freud, atunci cînd se exprimă în limba franceză, unde regăseşte, ca prin minune, simţul proprietăţii termenilor şi al clarităţii expunerii şi nu mai simte defel nevoia de a se autojustifica pentru nu se ştie ce încălcări deontologice: *Si l'évaluation du mode d'expression symbolique du rêve a donné quelque chose d'aussi incomplet dans cette brève présentation, on peut justifier cette négligence en renvoyant à une aperception qui fait partie des choses les plus importantes que nous puissions énoncer sur cet objet.*

Şi continuă:

p. 70, *Nu pretind că* ***am aruncat lumină aici*** *asupra tuturor problemelor onirice, nici că am rezolvat în mod convingător* ***cele*** *dezbătute acum.* (Nu cred însă că s-ar putea *arunca vreo lumină asupra unor* probleme, fie ele şi de ordin psihanalitic...)

Figura tutelară a acestei versiuni, „metoda" de traducere, este astfel transcodarea, dimpreună cu corolarul ei, impropríetatea termenilor. Țesutul textual explodează sub presiuni contradictorii: un registru uneori excesiv de familiar, chiar popular, care contrastează puternic cu calcurile sintactice din germană; un lexic uneori inutil arhaizant, care sugerează o poetică străină de textul sursă, ai cărei termeni nemarcați sînt metodic transpuși în termeni marcați; o claritate care are dificultăți în a se instala, pentru că prea multe nuanțe sînt prost redate și / sau prost înțelese. Acumularea aceasta de elemente disparate încalcă în fiece clipă „cea mai importantă dintre toate regulile": „La drept vorbind, proprietatea termenilor este unica și universala regula a stilului: cea care rezumă totul și care conține totul"[79].

Philippe Forget a dat o strălucitoare lecție privind modul în care trebuie tratați în traducere termenii împrumutați de limba sursă chiar din limba țintă: aceștia se comportă aproape întotdeauna *altfel* decît în limba sursă, iar traducerea nu îi poate „reinstala" ca atare în limba țintă, adică printr-o simplă transcodare. Fapt în mod special verificabil în limba română, limbă care a suportat multă vreme influența limbii franceze: or, se știe, aceste împrumuturi, a căror „aură de noblețe", valoare simbolică euforică a început să se piardă în procesul de „românizare" de la finele secolului al XIX-lea, vor sfîrși, prost asimilate, distorsionate, prin a se degrada și prin a conota de cele mai multe ori dezordinea stilului, confuzia gramaticală și snobismul, cu consecința că multe dintre ele aveau să devină pentru totdeauna intraductibile prin simple corespondențe[80]. Este și cazul, de pildă, al lui *eklatantes Missverständniss*, care se lasă transpus fără probleme în limba franceză în *malentendu éclatant*, nu însă și în limba română, unde se metamorfozează de îndată într-un barbarism, formulare demnă de limbajul personajelor lui Caragiale și pentru că termenul conotează pozitiv și produce, astfel, un oximoron ilar: *o eclatantă*

---

79 Gustave Lanson, *Conseils sur l'art d'écrire: principes de composition et de style à l'usage des élèves de lycée et collèges et de l'enseignement primaire supérieur*, ediția a 3-a, Hachette, Paris, 1896 (1890), p. 219.

80 Philippe Forget, *Il faut bien traduire. Marches et démarches de la traduction*, Masson, Paris, 1994, p. 54-55.

înţelegere greşită (p. 49). Alte construcţii frastice recurg la inutile împrumuturi din franceză, ce vin să dubleze termeni deja existenţi, în construcţii improprii, precum *simboluri sexuale universal **uzitate*** (p. 69), *îmi pot justifica această **neglijare*** (p. 69).

Expresia franceză *table d'hôte* este folosită de Freud în textul original şi ea joacă un rol important în înţelegerea celui dintîi vis analizat de autor: aparţinînd unei alte limbi decît cea a textului sursă, termenul nu este tradus, ci preluat ca atare, şi aşa a procedat şi traducătoarea. Însă este nu mai puţin adevărat că împrumutul acesta nu a intrat în uzul limbii române (ca în engleză, de pildă), unde este practic înlocuit cu un alt împrumut din franceză, care ar fi trebuit, poate, să-l înlocuiască şi aici: *menu à prix fixe*. Astfel, „l'étrange inquiétude" a visătorului de a nu primi „la portion congrue" (*primesc prea puţin* este amfibologic: de ce nu *porţia cea mai mică*?) ar fi putut fi înţeleasă mai bine.

Lucru şi mai straniu, în unele situaţii, traducătoarea recurge la împrumuturi din franceză care redau aproximativ sau impropriu sensul termenului sursă, acolo unde ar fi putut utiliza termeni româneşti împrumutaţi din germană, salvînd astfel, printr-un unic „gest" traductologic atît sensul, cît şi ceea ce poartă numele de transpunere a „culturalului": fetiţa care fusese obligată să postească visa că mănîncă *Eier(s)peis*, în limba română, *omletă* (p. 26), termen împrumutat din franţuzescul *omelette*. Or, austricianismul acesta, echivalent al termenului german *Rühreì*, nu denumeşte o *omletă*, care aduce cu o clătită, ci exact ceea ce poartă, în limba română, numele de *scrob* (în franceză, *œufs brouillés*, ouă bătute şi amestecate constant în timpul procesului de coacere). Tot astfel, nu vedem nici o altă explicaţie în afară de nesocotirea componentei culturale în traducere, pentru decizia de a transpune *Zylinderhut* (de astă dată însoţită de o notă de traducător, ce trimite la sensul literal, pălărie în formă de cilindru) prin *joben* (derivat, prin metonimie, de la numele unui reputat pălărier, trăitor în Bucureştiul de la mijlocul secolului al XIX-lea): este păcat că traducătoarei nu i-a venit ideea să recurgă la binecunoscutul *ţilindru*, des întîlnit în dramaturgia lui I. L. Caragiale, termen de altfel calchiat pe *Zylinderhut*.

În fine, poate că am fi putut regăsi atmosfera vieneză a epocii în versiunea românească (dar și franceză) dacă *Gassenhauers* ar fi fost transpus în *lied vienez* (*lied viennois*) și nu prin banalul *cântec la modă pe atunci* (*la rengaine alors en vogue*, incrementează și versiunea franceză). Freud îi citează refrenul, pe care versiunea românească, spre deosebire de cea franceză (unde este tradus), îl transcrie în germană – ceea ce este inutil pentru cititorul român și, în plus, tulbură fluiditatea textului – dînd între croșete traducerea cuvînt cu cuvînt: *Das hat kein Goethe g'schrieben, das hat kein Schiller g'dicht* [*Asta nu un Goethe a scris-o, nu un Schiller a compus-o*] (p. 48). Versiunea franceză spune, într-un registru mai elegant, bazat pe repetiția ce conferă o notă de muzicalitate capabilă să sugereze refrenul unui lied: *Ce n'est pas un Goethe qui l'a écrit, ce n'est pas un Schiller qui l'a rimé.*

Traducerea proverbelor

Proverbele citate de Freud nu ar trebui, desigur, traduse prin echivalență, pentru că ele nu sînt niciodată utilizate de autor cu scopul de a „servi" narațiunea și stilul, sensul lor referindu-se de fiecare dată la argumentarea registrului științific, specializat. Însă, în același timp, traducătoarea ar fi trebuit să încerce să-l facă pe cititor să înțeleagă că este vorba despre un proverb, așadar despre o structură apropiată de idiotism, căutînd o formă în stare să „conoteze" structura tipică unui proverb: *Träume sind Schäume*, spune textul sursă, iar dînsa traduce aproape cuvînt cu cuvînt, ratînd astfel orice posibil efect aliterativ, orice asonanță, care i-ar fi putut transmite cititorului ideea că are de-a face cu o formă fixă: *Visele sunt baloane de săpun*, acolo unde Cambon spune, suprimînd articolul (suprimare ce sugerează un adevăr universal de transmis) și găsind asonanța potrivită, *Rêves sont bulles qui crèvent.*

Un al doilea proverb invocat de Freud, a cărui formă rimată trimite imediat la o structură fixă, *Mit dem Hute in der Hand kommt man durchs ganze Land*, transmite ideea, după traducătorul francez, „que courtoise et modestie sont le meilleur passeport": din nou, el nu recurge la o traducere cuvînt cu cuvînt, ci îl transpune într-o structură ritmată, deosebit de reușită, *le chapeau à la main, tu feras ton chemin.* Cititorul înțelege, astfel, imediat că este vorba de o sentință *și*, ceea ce

este esenţial pentru urmărirea argumentaţiei freudiene, el îi înţelege şi sensul. În româneşte, traducătoarea pare a decide de astă dată că proverbul este intraductibil, îl lasă ca atare, aşezînd între croşete o traducere literală care nu prea îl ajută pe cititor în strădania lui de a înţelege: *Cu pălăria în mînă străbaţi întreaga ţară.*

În schimb, traducătoarea crede că poate transpune în româneşte proverbul despre care am mai vorbit, *Alter schützt nämlich vor Torheit nicht*, proverb invocat pentru a ilustra starea mentală fragilă a bătrînului profesor, dar care continua să predea, pentru că nu exista o limită de vîrstă pentru retragerea din activitate a profesorilor universitari: *Căci prostii se fac şi la bătrîneţe.* Ea tulbură astfel cu desăvîrşire coerenţa textului, dat fiind că problema nu era limita de vîrstă pentru a face *prostii*, ci faptul, cum spune versiunea franceză, că *L'âge ne protège pas de la déraison.*

Terminologia

În Franţa, polemica din jurul modului cum trebuie tratată terminologia a fost, cum am arătat deja, uriaşă, iar vocile care s-au ridicat împotriva neologizării abuzive a vocabularului lui Laplanche, foarte numeroase: „Tote conceptele fundamentale utilizate de Freud se găsesc în limba cotidiană [...]", observa Georges-Arthur Goldschmidt, „orice copil de zece ani foloseşte cuvintele acestea şi înţelege *Hilflösigkeit* sau *Vergänglichkeit* din capul locului, chiar dacă nu le-a utilizat încă"[81]. Bernard Lortholary, la rîndul lui, se arăta revoltat de inventarea termenului francez *désaide* pentru a reda *hilflos*: „De ce să traducem prin *désaide*? Primul motiv, prima eroare: termenul german despre care este vorba este un termen extraordinar de banal, uzual, pe care un copil de şapte ani, cum spunea şi Georges-Arthur Goldschmidt, poate, nu doar să-l înţeleagă, ci să-l şi utilizeze. Dumneavoastră îl traduceţi printr-un neologism obscur. Introduceţi în text un efect de ştiinţificitate, ca să mă exprim politicos, sau de afectare, sau de jargon, căruia nimic din textul lui Freud nu-i corespunde. Mi se pare că este o traducere proastă, tocmai din acest prim

---

[81] Georges-Arthur Goldschmidt, „Freud se traduit-il mal?", p. 28.

motiv"[82]. Jacques Le Rider insista la rîndul său asupra acestui aspect, mirîndu-se: „este paradoxal că, potrivit traducătorilor lui Hegel, dar şi ai lui Freud, conceptele cel mai greu de tradus sînt termenii de uz curent, pe care o simplă nuanţă îi smulge din limba de zi cu zi (de pildă, în limba germană, *aufheben* este un verb cît se poate de simplu, cu un uz multiplu şi continuu; însă substantivul *Aufhebung* nu aparţine registrului limbii curente) sau termenii «simţului comun», pe care traducerea îi înalţă la un nivel de abstracţiune, chiar de obscuritate, fără nici o legătură cu termenul german"[83].

Dacă, aşa cum am văzut, ediţia lui Strachey sacrifică „stilul", însă, în schimb, respectă cu mare acribie transpunerea terminologiei, versiunea românească o tratează cu aceeaşi dezinvoltură, acumulînd sinonimele şi omisiunile pînă la a-i dilua aproape cu desăvîrşire încărcătura semantică: rezultatul este că, în limba română, Freud pare că abia începe să construiască, nesigur, însă într-un eseu ce sintetizează o lucrare deja încheiată, o terminologie încă inexistentă, pe care o mînuieşte cu toate ezitările gînditorului ce se află la începutul întreprinderii sale. Şi totuşi, limba română se află, poate, într-o situaţie mai avantajoasă decît limba franceză, de vreme ce nu aşează pe umerii traducătorului apăsătoarea misiune care a declanşat atîtea disensiuni printre traducătorii francezi, a alegerii, de exemplu, între *souhait* şi *desir* pentru a reda *Wunsch*, şi, în plus, posedă un adjectiv pentru *seelisch*, tot aşa cum nu are a tranşa spinoasa chestiune a lui „Je" şi „moi", care rămîn, ca şi în cazul lui *Ich* german, inseparabile.

Mai trebuie spus şi că versiunea franceză elaborată de Cambon recurge la o metodă adesea criticată: conceptele fundamentale sînt mereu însoţite de menţionarea termenului sursă, aşezat între croşete, tehnică, desigur, utilă specialiştilor, dar care îngreunează masiv lectura în cazul publicului larg. Cu atît mai mult cu cît majoritatea cercetătorilor recunosc în terminologia freudiană termeni uzuali, geniul lui Freud constînd şi în capacitatea de a-i „purifica", smulgîndu-i din

---

[82] Bernard Lortholary, *Cinquièmes Assises de la traduction littéraire (Arles 1988). Traduire Freud: la langue, le style, la pensée*, p. 147.

[83] Jacques Le Rider, „Les traducteurs de Freud à l'épreuve de l'étranger", p. 6.

ambiguitatea limbajului uzual pentru a păstra nucleul de sens, ridicîndu-i astfel la rangul de concepte.

Fapt este că Fernand Cambon, care nu este totuşi un adept incondiţional al proiectului rigorist al Editurii PUF, utilizează pentru cele 13 ocurenţe din textul sursă ale substantivului *Einfall / Einfälle* formula *idées incidentes*: 11 ocurenţe, cu, probabil, două omisiuni (*meine Einfälle zum Träume // les idées qui me viennent*; *seinen Einfällen zum Träume // les idées qui lui viennent à propos du rêve*). Majoritatea ocurenţelor se găsesc în subcapitolul al doilea (9 ocurenţe), unde conceptul se construieşte progresiv plecînd de la analiza visului cu *table d'hôte*; spre sfîrşitul textului, după ce a fost invocat o dată în subcapitolul al patrulea, termenul, care a dobîndit între timp întreaga sa încărcătură conceptuală, revine în trei rînduri în subcapitolul al doisprezecelea, acum perfect comprehensibil pentru cititor.

În limba română, aceleaşi *Einfälle* se diseminează într-o întreagă gamă de termeni mai mult sau mai puţin sinonimi. Totuşi, traducătoarea are conştiinţa că este vorba despre un concept, de vreme ce, la prima ocurenţă, pe care o transpune în *idei spontane* (p. 16) – probabil cea mai bună variantă –, ea inserează o notă în textul însuşi, unde dă o explicaţie inutilă, ce parafrazează practic propria traducere: *în germană: Einfälle; sunt idei care ne trec prin minte (în mod spontan)*. După care urmează: *idei* (p. 16); *ideile* (p. 17); *idei spontane* (p. 17); *ideile care rezultă* (p. 18); *asocierile care se leagă* (p. 18); *idee asociativă* (p. 19); *ideile care-mi vin* (p. 19); *ideile care-mi trec prin minte* (p. 19); *serii de asociaţii* (p. 32); *ideile asociative* (p. 67); *asociaţiile* (s-ar fi cuvenit să se facă diferenţierea între *asociaţie*, grupare de persoane..., şi *asociere*, acţiunea de a se asocia şi rezultatul ei, p. 69); *ideile spontane* (p. 69). Asediat cînd de *idei*, cînd de *idei spontane*, de *idei care rezultă*, de *idei asociative*, de *asociaţii*, cititorul nu poate să nu rateze cu desăvîrşire şansa de a urmări argumentaţia şi coagularea încărcăturii conceptuale a termenului.

Polemicile şi chiar certurile din jurul traducerii verbelor *darstellen*, *vorstellen* şi *vertreten*, ca şi a derivaţilor lor au făcut şi ele să curgă multă cerneală în lumea francofonă: în *Notice terminologique du traducteur* care-i însoţeşte versiunea, Cambon face o analiză foarte amănunţită a sferei semantice a celor două concepte, căreia i-a

consacrat de altminteri o mare parte a lucrărilor sale[84], unde examinează diferenţele dintre lexicul (re)prezentării în germană şi în franceză. Consensul pare a se fi stabilit progresiv[85] şi s-a acceptat aproape unanim să fie redate prin cuplul *reprezentare* şi *prezentare.* Tot astfel procedează şi Fernand Cambon, cu o excepţie (cînd transpune *Darstellbarkeit* prin *figurabilité*), pentru toate ocurenţele celor doi termeni.

În versiunea românească, termenii aceştia, precum şi derivaţii lor, sînt redaţi într-un unic spirit, şi anume prin ceea ce traducătoarea consideră că ar fi un text „frumos", fără a face nici un fel de diferenţiere între *reprezentare şi présentation*, utilizînd cînd *reprezentare*, cînd *prezentare*, dar, mai ales, îndepărtîndu-se uneori cu desăvîrşire de sensul de bază al celor trei concepte: *vorstellen* (*eine Person visuell vorstellen*; *représenter une personne visuellement*) devine astfel ***îmi pot imagina*** o persoană (p. 33); *zwei Vorstellungen in den Traumgedanken* (*deux représentations*) devine ***două idei*** (p. 35); *aşa cum este* ***înfăţişat*** *îngerul* (p. 35) pentru *der Engel [...]dargestellt wird* (*l'ange est figuré*); *Vorstellungsmaterial, matériel de représentations* este transpus în ***materialul de idei*** (p. 36, 39); dar şi ***o imagine plastică*** (pentru *anschauliche Vorstellung*), p. 59; sau încă ***materialul ideatic*** (p. 68) pentru *Vorstellungsmaterial*; pentru *vertreten, se fait représenter,* ***stă la baza*** (p. 39); *Vorstellungsinhalt, contenu de représentation* este tradus cînd prin ***conţinut de reprezentări*** (p. 16), cînd prin ***conţinut de idei*** (p. 58).

Recunoscut de mult timp de către comunitatea psihanaliştilor ca un concept autonom, *der Witz*, care a fost transpus în franceză prin

---

84 Fernand Cambon, *De quoi est fait l'inconscient*, Epel, Paris, 2008.

85 Cu excepţia, între alţii, a lui Jacques Le Rider, care vede o „exagerare" în modul în care au fost trataţi cei doi termeni: „Se exagerează pînă la absurd problema intraductibililor şi cea a dubletelor (*Darstellung* şi *Vorstellung* traduşi prin «représentation», ar fi fost inimaginabil!)", *cf.* Jacques Le Rider, „Les traducteurs de Freud à l'épreuve de l'étranger", în *Essaim*, nr. 9, 2002/1, p. 26. Totuşi, analiza semantică a lui Fernand Cambon privind funcţionarea sintactică a celor trei termeni şi a echivalenţelor lor în limba franceză nu poate fi trecută cu vederea.

trait d'esprit (Jacques Lacan şi *OCF/P*) sau prin *mot d'esprit*[86], este aici total depreciat în *glume* (p. 69); iar gîndurile intermediare, adesea foarte *witzig* (*spirituelles*) sînt nici mai mult, nici mai puţin decît... *foarte* **ingenioase** (p. 32). Astfel încît cititorul român nu va mai avea posibilitatea de a asocia acel *Witz* invocat aici cu monumentala lucrare intitulată *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, al cărei titlu românesc vorbeşte, pe drept cuvînt, despre *cuvîntul de spirit*[87], versiune publicată un an înaintea textului pe care-l analizăm aici.

Conceptul de *Sehnsucht* pune şi el serioase probleme în faţa traducerii, strălucit sintetizate în dicţionarul intraductibililor elaborat de echipa coordonată de Barbara Cassin[88]: ar fi fost totuşi deosebit de important să nu se creeze confuzia cu *Wunsch* (care nu poate declanşa o dezbatere semantică în română, pentru că, cum am mai avut prilejul să o spunem, nu are un alt echivalent decît *dorinţă*). Fernand Cambon refuză neologismul propus de *OCF/P* (de altminteri, nu puţini au fost cei scandalizaţi de respectiva decizie) şi procedează prin perifrază, transpunîndu-l, „în conformitate cu *ersehnt*, prin *désir ardent*", intensificare care îl diferenţiază de *Wunsch*: *la montagne tant désirée* (*ersehnten Berg*); *elle désire ardemment cette rencontre* (*Sie sehnt sich nun nach dieser Begegnung*); *dissimuler ce désir ardent* (*Um ihr aber diese Sehnsucht zu verbergen*), *le revoir longtemps ardemment désiré* (*dem lange ersehnten Wiedersehen*).

În limba română pare însă cît se poate de improbabil ca cititorul să poată lua măsura coerenţei unei gîndiri şi, cu atît mai mult, să descopere un concept plecînd de la seria *muntele* ***dorit***; ***tânjeşte*** *mult acum după această întâlnire*; *pentru a-i ascunde acest* ***dor***; *revederea*

---

[86] A se vedea Charles Baladier, articol intitulat *Witz* în *Dictionnaires Le Robert*, Paris, Seuil, 2003. Este surprinzător că James Strachey a preferat *joke* în loc de *wit* (termen utilizat de Abraham A. Bill), deşi recunoscuse că *joke* are o sferă semantică prea extinsă, care trimite la o gamă de nuanţe comice ce debordează dincolo de semantica lui *Witz*.

[87] Sigmund Freud, *Cuvântul de spirit şi raportul său cu inconştientul*, traducere din limba germană şi note de Vasile Dem. Zamfirescu, Editura Trei, Bucureşti, 2010.

[88] Barbara Cassin (ed.), *op. cit.*, 2004, p. 326-327.

mult dorită. Putem, eventual, aprecia dexteritatea traducătoarei în a mînui sinonimele, caz în care ar mai trebui însă să ne întrebăm dacă aceasta este miza, ținta urmărită de textul sursă...

Regăsim aceeași agilitate sinonimică a traducătoarei în tratamentul pe care-l impune termenului *Übersetzung*. Toate cele trei ocurențe ale termenului german sînt redate în franceză prin *traduction*: care este procesul psihic care determină *traducerea,* trecerea conținutului latent al visului în amintirea ce rămîne după el (*welches das Motiv oder die Motive sind, die solche Übersetzung erfordert haben*)? În limba română ni se spun următoarele: *Care este motivul sau sunt motivele ce au cerut o asemenea* ***transpunere*** (p. 23). Freud vorbește apoi despre *dem populären Ideal einer Traumübersetzung*, în franceză despre *l'idéal populaire d'une traduction du rêve*, iar în română despre *idealul popular al unei* ***tălmăciri*** *de vise* (p. 67); în fine, *die Kenntnis der Traumsymbolik wird uns immer nur die Übersetzung einzelner Bestandteile des Trauminhaltes...*, adică, în franceză, la *connaissance de la symbolique du rêve ne vous fournira jamais que la traduction de parties constitutives isolées du contenu du rêve...*, ceea ce devine în limba română ***traducerea*** *unor componente izolate ale conținutului visului* (p. 69). Subliniem, o dată mai mult, că intenționalitatea acestui tip de text nu privește eventuala abilitate sinonimică a autorului, ci coerența terminologică: nu există nici o justificare discursivă în a alinia o întreagă gamă de sinonime, ci, dimpotrivă, ar fi trebuit urmărită ancorarea conceptului într-unul și același semnificant. Ceea ce arată că efortul de reflecție privind coerența textului de tradus și modalitățile transpunerii sale în limba română nu a fost făcut sau, în orice caz, nu a fost dus pînă la capăt. Ceea ce amintește, în registru ironic, o constatare făcută de Freud, într-o scrisoare adresată lui Fliess, unde vorbea despre psihonevroze cînd invoca inevitabilul „defect al traducerii": or, după Antoine Berman, „defectul" acesta ar fi chiar unul „constitutiv" oricărui act de traducere. „Spațiul traducerii", mai spune el, „este cel al inevitabilei deficiențe. *Defectul traducerii este inerent traducerii*"[89] și, pornind de la această axiomă, am putea, întrebîndu-ne care este „temeiul" ei, construi chiar o „analitică a subiectului care traduce".

---

[89] Antoine Berman, *La traduction et la lettre ou l'Auberge du lointain,* cap.

Tot astfel, nu sînt sigură că putem asimila termenul *das Versprechen* (termenul face parte dintr-o lungă serie de concepte construite pe baza prefixului *Ver-*[90]), care face pereche, între altele, cu *das Verschreiben* ca banală greșeală de exprimare (*greșeală de vorbire*, p. 54)[91], cînd, de fapt, este vorba despre înlocuirea unui semnificant cu altul, subiectul exprimînd altceva decît ce ar fi vrut să spună, simptom al unei dorințe refulate: practic toate versiunile franceze propun *lapsus linguae, lapsus calami. OCF/P* merg și mai departe și renunță la *lapsus* pentru a unifica întreaga serie de derivate pe baza prefixului *Ver-*: *la méprise de parole (lecture, écriture, geste)*[92].

Ceea ce traducătorii nu traduc...

Este totdeauna interesant de urmărit ceea ce un traducător nu a tradus, tot așa cum pasionantă este și întrebarea privind explicațiile unor astfel de decizii, dacă nu existau posibile echivalențe sau dacă nu cumva el a dorit să transmită un mesaj privind valoarea simbolică a deciziei sale. Între cele două versiuni, românească și franceză, există diferențe considerabile privind acești „intraductibili" individuali. Ceea ce frapează la lectura textului francez este faptul că termenii pronunțați în vis de o fetiță care împlinise un an și șapte luni și, la trezire, de un băiețel de un an și zece luni, o enumerare și, respectiv, o propoziție foarte simplă, copilărească, nu au fost traduse în franceză, în timp ce în versiunea românească ele sînt traduse. Problema o constituie enumerarea pronunțată de fetiță, care spune: *„Er(d)beer,*

„L'analytique de la traduction et la systématique de la déformation", nota 1, p. 49.

[90] *Das Vergessen* (*l'oubli*), *das Versprechen* (*lapsus linguae*), *das Verlesen* (*erreur de lecture*), *das Verschreiben* (*lapsus calami*), *das Vergreifen* (*méprise de l'action*), *das Verlieren* (*fait d'égarer un objet*). Ediția lui Strachey propune *slips of tongue.*

[91] Varianta aceasta de găsește și în Sigmund Freud, *Psihopatologia vieții cotidiene. Despre uitare, greșeli de vorbire, superstiție și eroare,* traducere din limba germană de Herta Spuhn și Daniela Ștefănescu, prefață de Vasile Dem. Zamfirescu, Editura Trei, București, 2010.

[92] *Méprise* trimite la sensul de greșeală, eroare, dar conotează și echivocul, confuzia, înțelegerea eronată.

Hochbeer, Eier(s)peis, Papp. Ceea ce a fost transpus în limba română, nu fără o considerabilă dezinvoltură, prin: *„Că(p)șune, f(r)ăguțe, omletă, papă”*! Traducătoarea probabil nu a vrut să se complice și a transpus (oarecum în același mod în care procedase cu *Eierspeis*) termenul *Hochbeer*, care pur și simplu nu există în limba germană și face fără îndoială parte dintr-un idiolect copilăresc (ce asociază *Erdbeer*, în sens literal „boabă ce crește la nivelul pămîntului” cu *Hochbeer*, literal „boabă ce crește deasupra pămîntului, la înălțime”), prin *frăguță*, în timp ce traducătorul francez nu a cedat tentației unei asimilări ce distruge ceva esențial din desfășurarea visului și din interpretarea lui. Ceea a determinat probabil, pentru a echilibra modul de traducere a celor două visuri, netraducerea propoziției pronunțate la trezire de micul Hermann.

Mult mai discutabilă este decizia traducătoarei românce de a lăsa netraduse cele două versuri din Goethe (*Ihr führt ins Leben uns hinein, / Ihr laßt den Armen* ***schuldig*** *werden*), al căror sens (*unul* dintre sensuri) este esențial pentru înțelegerea interpretării pe care o dă Freud visului cu *la table d'hôte*. Dînsa propune o traducere literală, într-o notă de subsol, menită să explice dublul sens pentru *der Arme* și pentru *schuldig* (p. 19). Versurile cu pricina apar în două rînduri în textul sursă, iar prima dată *schuldig* este subliniat, ceea ce dă o indicație de traducere foarte clară privind dublul sens al cuvîntului, pentru care ar trebui reținut, în contextul acesta, doar sensul de *datorie*, în franceză, *dette* (*schuldig* poate trimite la *datorie*, dar și la *vinovăție, culpabilitate*, contextul fiind cel care decide sensul). Or, aici nu este vorba despre un dublu sens, două sensuri la fel de active, ci de unul singur, care are de-a face cu datoria, singurul coerent în raport cu contextul, adică interpretarea visului privind *la table d'hôte*: acesta este și motivul care l-a determinat pe Fernand Cambon să decidă activarea sa în lipsa oricărei posibile ambiguități (*Vous nous introduisez à la vie, / Vous laissez le* ***pauvre s'endetter***), privilegiind astfel definitiv coeziunea textului sursă (el adaugă totuși o lungă notă de traducător, unde dă referința bibliografică completă, referință ce lipsește din versiunea românească, citînd și versurile următoare și recunoscînd explicit că întrețeserea celor două sensuri, sens, *datorie* și *culpabilitate*, este imposibil de deznodat).

Cum traducea Freud?

Fără a sugera explicit că traducătorii lui Freud ar trebui să se inspire din modul în care Freud însuși practica traducerea, Jacques Le Rider atrăgea totuși atenția asupra faptului că „o cercetare foarte interesantă (și care, după știința mea nu a fost niciodată întreprinsă) ar consta în a examina îndeaproape modul de lucru al lui Freud traducător al lui Mill, Charcot, Hippolyte Bernheim etc., pentru a vedea ce echivalente a considerat Freud însuși că ar fi acceptabile”[93].

Analiza aceasta a fost totuși inițiată de Michèle Cornillot încă din 1988[94]. Freud a tradus, arăta dînsa, cinci „lucrări importante”: un volum de John Stuart Mill, tradus din engleză[95], două lucrări de Jean-Martin Charcot[96] și alte două de Bernheim[97], un articol de James J. Putnam și, împreună cu fiica lui Anna, o carte de Maria Bonaparte[98]. Este, așadar, evident că Freud a putut acumula o experiență considerabilă în materie de traducere. Ar trebui oare să îl traducem, astăzi, pe Freud așa cum proceda el însuși cînd traducea? Răspunsul la o astfel de întrebare este, fără nici o îndoială, greu de dat, însă sugestia lui Jacques Le Rider este că merită să i se acorde un timp de reflecție.

De fapt, cum traducea Sigmund Freud? Se pare că Freud era un adept a ceea ce numim astăzi „teoria interpretativă a traducerii”. Michèle Cornillot este categorică asupra acestui aspect: „El interpreta

---

93 Jacques Le Rider, „Les traducteurs de Freud à l'épreuve de l'étranger”, p. 10.

94 Michèle Cornillot, *Cinquièmes Assises de la traduction littéraire (Arles 1988). Traduire Freud: la langue, le style, la pensée,* p. 106.

95 John Stuart Mill, *Vermischte Schriften. Über Frauenemancipation. Plato. Arbeiterfrage. Socialismus,* Fues, Leipzig, 1880.

96 Jean-Martin Charcot, *Neue Vorlesungen über die Krankheiten des Nervensystems insbesondere über Hysterie,* Toeplitz & Deuticke, Leipzig / Vienne, 1886; Jean-Martin Charcot, *Poliklinische Vorträge,* Deuticke, Leipzig / Viena, 1892.

97 Hippolyte Bernheim, *Die Suggestion und ihre Heilwirkung,* Deuticke, Leipzig / Viena, 1888; Hippolyte Bernheim, *Neue Studien über Hypnotismus, Suggestion und Psychotherapie,* Deuticke, Leipzig / Viena, 1892.

98 Marie Bonaparte, *Topsy. Der goldhaarige Chow,* Allert de Lange, Amsterdam, 1939.

înainte de a traduce și încerca în mod evident să reproducă asupra cititorului efectul pe care textul original îl produsese asupra lui"[99]. După ce analizează, dînd o sumă de exemple, modul de procedare al lui Freud în traducere, autoarea insistă: „Pentru el, a traduce însemna în primul rînd a interpreta"[100] și îl citează și pe Ernest Jones, care descria, în celebra sa lucrare consacrată vieții și operei lui Sigmund Freud[101], „tehnica lui de traducere": „În loc să reproducă cu meticulozitate idiotismele limbii străine, el citea un pasaj, închidea cartea și reflecta la modul în care un scriitor german ar fi exprimat aceleași idei"; „Metoda aceasta, astfel formulată de Jones", continuă dînsa, „scoate în relief ce reprezenta pentru Freud obiectul traducerii: reexprimarea ideilor. Este corect să amintim, din acest punct de vedere, reputația lui Freud că ar fi avut o memorie fenomenală: cînd închidea cartea, după ce citise pasajul pe care trebuia să-l traducă, el lăsa pur și simplu deoparte formele verbale și sintactice ale originalului. [...] ar fi însă simplist să încercăm să-l situăm între literaritate și literalitate, modul său de traducere nefiind altceva decît o oscilație între cei doi poli: uneori este foarte literal, alteori deloc, însă textul său este totdeauna viu, dinamic"[102].

Concluzie

Dacă, printr-o ironie a sorții și, în același timp, printr-un paradox traductologic, excesul de rigoare, „disciplina aceea uneori absurdă pe care traducătorii și-au impus-o"[103], face că *OCF/P* „nu vor putea fi considerate drept ediția definitivă"[104], ediția românească, în schimb, nu va putea, nici ea, să fie considerată drept definitivă, însă din considerente simetric inverse. Dar și pentru că, pentru a-l traduce (bine) pe Freud, nu ar mai trebui să-i cerem traducătorului să cunoască

---

99 Michèle Cornillot, *op. cit.*, p. 112.

100 *Ibid.*, p. 106.

101 Ernest Jones, *Life and Work of Sigmund Freud*, 3 vol., Hogarth Press, Londra, 1953, 1955, 1957.

102 *Ibid.*

103 Jacques Le Rider, „Les traducteurs de Freud à l'épreuve de l'étranger", p. 13.

104 *Ibid.*

mai întîi abecedarul prsihanalizei şi apoi să fie un germanist: poate că îi cerem astfel prea multe şi el ar trebui în primul rînd (şi poate chiar în ultimul rînd) să fie (pur şi simplu) traducător profesionist, dar şi să stăpînească subtilităţile propriei limbi materne. El ar trebui să fie capabil să procedeze la recrearea textului sursă, îndeplinind nu două, ci „trei condiţii", pe care Freud-traducătorul pare a le fi îndeplinit în mod strălucit: „cunoaşterea tematicii textelor ce urmează să le traducă, cunoaşterea limbii franceze şi o excelentă stăpînire a limbii ţintă"[105]. Ca nimeni să nu poată vreodată spune că „Freud is better in German"[106], trebuie să retraducem operele lui Sigmund Freud în româneşte.

---

[105] Michèle Cornillot, *op. cit.*, p. 109.

[106] Frank Kermode, „Freud is better in German", în *New York Times*, 6 februarie, 1983. În recenzia la lucrarea lui Bruno Bettelheim, despre care am mai vorbit, Frank Kermode îl citează pe Bettelheim care acuza tradiţia engleză (inaugurată de Strachey) de a se afla practic la originea neînţelegerii ideilor freudiene în America şi de a fi convertit psihanaliza într-o specializare medicală, *cf.* Bruno Bettelheim, *op. cit.*, p. 41.

În loc de încheiere: despre morala traducerii

Discuţiile pe marginea circulaţiei şi, implicit, a traducerii textului biblic nu pot decît să amintească celor care se ocupă de teoria traducerii că aceasta, ca şi practica propriu-zisa, se înscriu – sînt înscrise – atît pe axa temporală, cît şi pe cea spaţială (vezi „localizarea", concept elaborat de Jean-René Ladmiral[1]). În fond, lunga tradiţie a diferenţierii – nu o dată în registru dramatic – dintre traducerea literală (fidelă, în codul deontologic) şi cea liberă începe odată cu traducerea (*Vulgata*) Sfîntului Ieronim – consacrat astfel şi ca patron al traducătorilor – şi se prelungeşte de-a lungul secolelor, trecînd prin fenomenul *Frumoaselor Infidele* şi tranşanta distincţie a celor două – şi numai două – moduri de traducere descrise de Schleiermacher[2], apoi prin echivalenţa dinamică a lui Eugene Nida şi, pînă în zilele noastre, cînd doar aşa-numitele teorii funcţionaliste tind sa o relativizeze cu preţul ştiut. Or, cuplul paradigmatic constituit de cele două axe, timpul şi spaţiul, este necesar reflecţiei asupra traducerii (nu traduci, cum spunea Jean-René Ladmiral, tot aşa cum nu elaborezi teorii, „în vid sau în absolut"[3]). După acelaşi Ladmiral, timpul constituie cel mai la îndemînă mod de a aşeza reperele: pe de o parte, istoria traducerii, în interiorul căreia putem deosebi o axă „spirituală" sau religioasă, care instituie cele două moduri de a traduce despre care vorbeam mai înainte, pe de alta, un „arc profan", odată cu dezvoltarea traducerilor comerciale şi juridice, la care se adaugă traducerile literare, în a căror alcătuire libertatea este, în diverse forme, acceptabilă. Orizontul temporal lasă astfel loc

---

[1] *Cf.* „De la localisation à la délocalisation – le facteur local en traduction", număr coordonat de Jean-René Ladmiral, Nicolas Froeliger, *Meta: Journal des traducteurs*, vol. 55, nr. 4, decembrie 2010.

[2] Friedrich Schleiermacher, *Über die verschiedenen Methoden des Übersezens*, conferinţă ţinută la Academia Regală de Ştiinţe din Berlin, 24 iunie 1813.

[3] Nicolas Froeliger, Jean-René Ladmiral, „De la localisation à la délocalisation – le facteur local en traduction", p. 615.

unor întrebări privitoare la calitatea şi acceptabilitatea traducerilor: de ce anumite moduri de a traduce sînt acceptate în anumite epoci şi nu în altele (*cf.* celebra traducere, pe care azi am numi-o cu totul altfel, a monologului lui Hamlet de către Voltaire[4])? A proiecta asupra traducerilor grila istorică nu poate decît să sporească bogăţia, complexitatea şi, desigur, şi contradicţiile actului, procesului traducerii.

Aş dori să povestesc trei istorii între care, aparent, nu există vreo legatură, în orice caz nu una directă: toate trei au însă de-a face, într-un fel sau altul, cu morala, în orice caz cu o morală traductologică, şi toate trei cuprind învăţăminte la care, cred, merită reflectat.

Mai bine de o jumătate de secol a fost necesar pentru ca o eroare, considerată fundamentală, să fie rectificată în versiunea franceză a rugăciunii „Tatăl nostru", rugăciunea centrală a Evangheliilor. Mai exact, este vorba despre a şasea poruncă – *Et ne nos inducas in tentationem* –, care a fost transpusă în franceză, pînă la finele anului 2013, în *Ne nous soumets pas à la tentation*: de acum înainte, ea devine *Et ne nous laisse pas entrer en tentation.* În octombrie 2013, presa franceză anunţa că, începînd cu data de 22 noiembrie a aceluiaşi an, Editura Mame urma să publice o nouă trducere liturgică a *Bibliei*, „singura Biblie integrală, aprobată oficial de Roma şi de toţi episcopii francofoni" (textul de prezentare de pe site-ul Editurii). Pe acelaşi site se putea citi că noua versiune cuprinde modificări importante şi că ea constituie rezultatul a şaptesprezece ani de cercetare efectuată de o echipă alcătuită din şaptezeci de traducători ce aveau drept misiune elaborarea „unei adevărate traduceri ştiinţifice, înzestrată cu un aparat

---

4 În *Lettre XVIII*. „Sur la tragédie", Voltaire propunea, pentru celebrul „To be, or not to be: that is the question", care deschide monologul lui Hamlet din actul al treilea, următoarea „traducere", nu fără a-şi ruga cititorii să nu uite, ori de cîte ori citesc o traducere, că au în faţa ochilor „copia" unui original, o „modestă stampă a unui splendid tablou": „Demeure; il faut choisir, et passer à l'instant / De la vie à la mort, et de l'être au néant", în Voltaire, *Lettres philosophiques*, E. Lucas, au Livre d'or, Amsterdam, 1734, p. 216.

de note", o „traducere inedită", cuprinzînd „noi lămuriri privind textele esențiale".

Anunțată printr-un comunicat comun al catolicilor, protestanților și ortodocșilor și reprezentînd o concesie ecumenică a celor dintîi, modificarea privea, așadar, formula anterioară – *Et ne nous soumets pas à la tentation* – ce data din 1966 și constituise fructul celui de-al XX-lea Conciliu ecumenic al Bisericii Catolice, cunoscut sub denumirea „Conciliul Vatican II". Faptul că, în entuziasmul ecumenic provocat de Conciliul ce își propunea obținerea unui text „comun", unanim acceptat, al acestei rugăciuni, toate confesiunile creștine puteau, astfel, să rostească în franceză „Notre Père", pronunțînd aceleași cuvinte, în urma unui compromis al catolicilor cu ortodocșii și protestanții reformați, avea, fără nici o îndoială, o puternică semnificație simbolică, cu consecințe considerabile inclusiv asupra evoluției mentalităților.

Formularea aceasta a pus însă foarte curînd o problemă de conștiință catolicilor, deoarece ea le-a părut inacceptabilă, prea apăsat unilaterală, îndemnîndu-i să se întrebe dacă Dumnezeu îi putea supune ispitei, cu alte cuvinte, dacă Dumnezeu îi putea duce deliberat pe credincioși în ispită. Or, traducerea lăsa să se înțeleagă că Dumnezeu ar putea avea intenția de a determina pierzania omului, incitîndu-l să se lase ispitit și călăuzindu-l astfel spre păcat.

Din punct de vedere teologic, nu putea fi vorba decît de un contrasens izbitor, vehiculat de un enunț amfibologic, rostit în toate Bisericile lumii francofone, care insinua ideea unui fel de perversitate din partea unei divinități care solicita o rugăciune pentru a interveni și salva de la un rău pe care tot ea l-ar fi îngăduit și chiar provocat. Dar mai trebuia și ca Biserica franceză să recunoască public că se putea înșela, că era failibilă și că acceptase ca o traducere problematică să fie recitată decenii de-a rîndul de credincioși...

Versiunea anterioară deciziei ecumenice din 1966 privitoarea la cea de-a șasea poruncă – *Ne nous laisse pas succomber à la tentation* – fusese apărată de o argumentație ce amintea că versiuni franceze mai vechi recurseseră la o traducere literală din greacă și latină, – *Ne nous induis pas en tentation* – , dar că sensul verbului francez *induire* nu mai

era uzual, că devenise confuz şi, în plus, avea tendinţa tot mai marcată de a deveni arhaic.

Controversa din jurul versiunii ecumenice s-a declanşat încă din 1969, cînd abatele Jean Carmignac şi-a publicat teza de doctorat, intitulată *Recherches sur le „Notre Père"*[5], care constituie, şi astăzi, o referinţă majoră: analiza pe care o făcea asupra celei de-a şasea porunci sugera caracterul blasfematoriu al traducerii ecumenice din 1966. Varianta *Et ne nous soumets pas à la tentation*, lăsa să se înţeleagă, spunea el, că Dumnezeu ne poate supune ispitei, altfel spus că el ne poate predestina Răului, chiar solicitîndu-l pentru a ne pune la încercare. Supunerea omului la ispită ar fi însemnat astfel, după abatele Carmignac, că omul a fost deja împins să cadă în ispită, ceea ce nu putea fi în spiritul învăţămintelor lui Isus[6]. Argumentele lui Jean Carmignac, care şi-a consacrat întreaga viaţă studierii textelor evanghelice, au determinat modificarea opiniilor episcopatului francez privitoare la *Et ne nos inducas in tentationem*: tradusă literal, formula devenea astfel, în franceză, *Et ne nous induisez pas en tentation.*

Dintr-un punct de vedere strict filologic, era vorba, după el, de o neînţelegere privind o formulă cauzativă, specifică ebraicii (tocmai descoperise în acea perioadă caracterul puternic ebraizant al sintaxei evanghelice), amplificat în greacă pînă la a provoca o confuzie: abatele putea astfel invoca argumente filologice solide pentru a justifica necesitatea şi legitimitatea unei îndepărtări de o traducere excesiv de literală a textului grec, traducere care, spunea el, nu putea decît să alimenteze o confuzie. Astfel încît, Carmignac a propus pur şi simplu deplasarea negaţiei: *Fais que nous n'entrions pas dans la tentation.*

---

5 Jean Carmignac, *Recherches sur le „Notre Père"*, Éditions Letouzey & Ané, Paris, 1969. Ideile dezvoltate în teză vor fi reluate, într-o variantă mai concisă, în Jean Carmignac, *À l'écoute du „Notre Père"*, Éditions De Paris, 1971. A se vedea şi recenzia lui J. E. Ménard în *Revue de l'histoire des religions*, vol. 178, nr. 2, 1970, p. 193-197.

6 Cam prin 1969, abatele Carmignac, ferm convins de inadvertenţa pe care o exprima versiunea franceză, a cerut şi a obţinut acordul autorităţilor ecleziastice de a recita *Pater Noster* în limba latină.

Mai mult, Jean Carmignac demonstra și că textul original al rugăciunii nu ar fi putut fi formulat decît în limba liturgică a vremii, și anume ebraica: or, în ebraică, formula corespundea unui mod factitiv sau cauzativ: *fais en sorte que nous n'entrions pas dans la tentation* (*fais que nous n'entrions pas dans la tentation*), ceea ce ducea la o traducere franceză și mai veche, *Ne nous laissez pas succomber à la tentation*, versiune ce exprima în primul rînd consecința unei tentații, în vreme ce sensul verbului latinesc *inducere* și a echivalentului său grec sugerau intrarea sau refuzul de a intra în periculoasa zonă a ispitei. Ținînd cont de această nuanță, noua versiune – *Ne nous laisse pas entrer en tentation* – pare a fi mai corectă și mai justă.

Cam în aceeași epocă, Jean Delorme, cel care fusese un strălucitor profesor de exegeza Evangheliilor și care a inaugurat analiza structurală a textelor biblice[7], mare admirator al semanticianului și semioticianului Algirdas Julien Greimas și întemeietor al revistei „Sémiotique et Bible", însuflețit de dorința de a ajunge la un consens, a observat că limba franceză avea o expresie capabilă să redea formula din greacă respectînd diversele interpretări pe care aceasta le putea genera: *Ne nous laisse pas entrer en tentation.* Ceea ce nu implica conversia unui imperativ, *ne nous introduis pas*, într-o formulare permisivă, *ne permets pas*, pentru că, dacă în franceză *laisser faire* însemna *ne pas empêcher*, în schimb, *ne pas laisser faire* avea sensul pozitiv al lui *empêcher.* Cu alte cuvinte, îl solicităm pe Dumnezeu să intervină în favoarea noastră pentru a îndepărta din calea noastră un pericol atît de mare. Iar formularea aceasta mai avea și meritul că lăsa loc și pentru interpretarea mai strictă a abatelui Carmignac sau pentru formularea tradițională *Ne nous laissez pas succomber à la tentation.*

Adevărata cauză a problemei provine din dificultatea de a reda în întreaga lor bogăție subtilele nuanțe ale solicitării: abatele

---

[7] *Cf.* Daniel Marguerat (éd.), *La Bible en récits. L'exégèse biblique à l'heure du lecteur. Colloque international d'analyse narrative des textes de la Bible, Lausanne (mars 2002)*, Éditions Labor & Fides, Genève, 2003; Jean Delorme, articolul „Sémiotique" în *Dictionnaire de la Bible Supplément*, tome XII, Éditions Letouzey & Ané, Paris, 1992.

Carmignac, dar şi exegetul Jean Delorme sau, mai tîrziu, teologul Raymond Jacques Tournay au arătat că era vorba, de fapt, de o capcană gramaticală provenind din aramaică, pe care apoi ebraica a accentuat-o, privind sensul verbului *soumettre*, care, după contextul şi epoca în care a fost utilizat, putea trimite la trei accepţiuni diferite: *soumettre, mettre à l'épreuve* sau *tenter, éprouver*, cu sensul de a împinge pe cineva spre ceva rău. Raymond Jacques Tournay publica în 1995 un articol[8] unde susţinea traducerea aceasta, arătînd că, din punctul lui de vedere, originea aramaică a rugăciunii autoriza renunţarea la forma factitivă (*faire faire*) din greacă şi adoptarea unei forme permisive (*laisser faire*), mai uzuală în textul aramaic.

Din punct de vedere traductologic, traducerea franceză cea mai strict literală a sfîrşit prin a se dovedi falsă, Dumnezeu neputînd fi cauza Răului. Deşi mai puţin apropiată de litera originalului, noua traducere *Ne nous laisse pas entrer en tentation* se dovedeşte astfel a fi mai corectă pe fond, deoarece sugerează că Dumnezeu tolerează „ispita", însă numai pentru a întări libertatea omului de a putea să decidă să i se împotrivească, de vreme ce Dumnezeu nu ispiteşte pe nimeni, afirmaţie pe care o găsim explicit formulată în versiunea franceză a *Lettre de saint Jacques Apôtre* (chap. 1, 13):

> *Dans l'épreuve de la tentation, que personne ne dise: «Ma tentation vient de Dieu». Dieu, en effet, ne peut être tenté de faire le mal, et lui-même ne tente personne.*
>
> *Scrisoarea Sfintului Apostol Iacob* (I, 13):
>
> *Nimeni să nu spună când este ispitit: „De la Dumnezeu sunt ispitit» pentru că Dumnezeu nu poate fi ispitit la rău şi nici nu ispiteşte pe nimeni".*

În consecinţă, Dumnezeu nu ne poate „supune", în sens literal, ispitei: însă, pe de altă parte, *mettre à l'épreuve* nu vrea să însemne neapărat *tenter, éprouver*, chiar dacă greaca veche foloseşte aceeaşi rădăcină.

Acordul dat de protestanţii şi ortodocşii francezi acestei noi traduceri a fost cerut şi obţinut încă din 2009, ca şi cel al protestanţilor

---

[8] Raymond Jacques Tournay, „Que signifie la sixième demande de Notre-Père?", în *Revue théologique de Louvain*, volume 26, n° 3, 1995, p. 299-306.

reformați; demersuri similare s-au făcut în unele țări francofone și s-a obținut deja, de exemplu, acordul Federației Bisericilor protestante din Elveția.

Însă renunțarea la o formulă intrată în uz comportă, fără doar și poate, riscuri ce nu pot fi trecute cu vederea, iar ezitarea privitoare la utilizarea *de facto* a acestei versiuni a fost suficient de mare pentru a-i determina pe responsabilii Bisericii să declare că nu va fi rostită imediat: unele voci s-au ridicat chiar pentru a propune ca utilizarea ei să fie amînată pînă la finele anului 2016, ca să nu se dea impresia că una sau mai multe confesiuni ar putea modifica unilateral un text unanim acceptat cu peste patruzeci de ani în urmă.

Alte voci, căci dezbaterile și polemicile din jurul noii traduceri sînt departe de a se fi stins întru totul, semnalează că versetul cu pricina este unul dintre cele mai greu de tradus, dar că noua versiune pare a corespunde mai bine din punctul de vedere al interpretării sensului, confirmînd astfel o imagine despre divinitate fără îndoială mai eficientă din punctul de vedere al misiunii contemporane de evanghelizare.

Este greu de spus dacă noua traducere va dobîndi un caracter ecumenic[9]; Conferința episcopilor catolici din Canada a luat cunoștință de modificarea din limba franceză și a anunțat că *Et ne nous laisse pas entrer en tentation* (*Let us not be led into temptation*) urmează să înlocuiască *Ne nous soumets pas à la tentation* (*Submit us not to temptation*); mai mult, într-un comunicat oficial se subliniază că vechea traducere a fost modificată nu pentru că ar fi fost incorectă, ci pentru că putea foarte lesne fi „misunderstood", înțeleasă greșit, provocînd astfel confuzie și nelămurire.

Istoria acestei traduceri arată cît de dificilă este tentativă de a propune o nouă versiune, și aceasta nu doar din punctul de vedere al filologiei și al hermeneuticii sau traductologiei, nu doar din cauza diverselor straturi de sens ce s-au acumulat treptat în procesul trecerii de la o versiune la alta, ci și pentru că însăși existența ei materială depinde, la urma urmelor, de interpretarea teologică, singura care are

---

[9] Conferința Episcopilor din Franța a anunțat în primăvara aceasta că noua formulă va fi consfințită în toate formele de liturghie publică începînd din 3 decembrie, data primei duminici de Advent.

dreptul să o recunoască în ultimă instanță, dîndu-i astfel dreptul la existență. Fie că am socoti că versiunea aceasta reprezintă o victorie a literei sau o victorie a sensului, în măsura în care ea confirmă reușita în obținerea unei armonizări a interpretării filologice cu interpretarea teologică (este adevărat, cu o punere, deocamdată, între paranteze a problemei ecumenice), ea demonstrează în același timp și cît de complicată și de delicată poate fi întreprinderea de traducere a acestui tip de text, a cărei reușită depinde de concilierea unor factori adesea eterogeni, cînd nu sînt de-a dreptul contradictorii.

Morala „traductologică" a acestei istorii vine în întîmpinarea adepților a ceea ce poartă, în spațiul german, unde a și luat ființă, numele de *skopostheorie*: nici o traducere nu este mai improbabilă și nici mai dificil de analizat (deci și de evaluat și criticat) decît atunci cînd avem de-a face cu un tip de text în descifrarea căruia intervin serii de argumente care au intrat, și nu o dată, în conflict deschis de-a lungul istoriei.

Un dublu epilog cu conotații moralizatoare

Sărim acum – sau poate că nu? – în alt registru. În cotidianul francez *Le Figaro* din 27 mai 2013, sub titlul „Elevii învață limba Bibliei la liceu"[10], aflăm că vreo 20 de elevi de la Liceul „Jean-Jacques Rousseau" din Sarcelles, orășel din suburbia de nord a Parisului (ceea ce se numește, în traducere literală din franceză, un oraș-ciupercă, care a crescut de la 8 000 de locuitori în 1950 la aproape 60 000 de locuitori în prezent), învață la școala, în afara orelor de curs... aramaica, o limbă veche de 3 000 de ani, astăzi amenințată cu dispariția, cunoscută ca fiind limba *Bibliei* (și pe care nu o vorbesc mai mult de 500 000 de persoane în lume). Cursul este facultativ, iar elevii îl frecventează din pură plăcere, deși învățarea alfabetului aramaic nu e lucru ușor. Este însă nu mai puțin adevărat că la Sarcelles locuiește, de mai bine de 30 de ani, o importantă comunitate asiro-caldeană, originară din sud-estul Turciei și din nord-vestul Irakului, iar pentru mulți dintre membrii ei limba a fost cîndva limba familiei lor; cîțiva

---

[10] Lucile Quillet, „Ils apprennent la langue de la Bible au lycée", în *Le Figaro*, 27 mai 2013.

dintre ei o mai vorbesc, fragmentar, uneori acasă, fără a-i fi învățat vreodată nici scrierea, nici gramatica. Ea reprezintă însă, într-un anume fel, patrimoniul lor, și de aceea vor să o și păstreze.

*

În altă ordine de idei (însă poate că nu este chiar cu totul alta): pe 13 martie 2013, canalul de televiziune francez TF1 le propunea telespectatorilor o ediție specială, pentru a asculta prima alocuțiune adresată de Suveranul Pontif Francisc întregii lumi catolice, imediat după ce fusese ales papă. Fiind vorba de o transmisiune în direct, alocuțiunea papală a fost tradusă de o traducătoare, interpretă de conferință, care s-a descurcat foarte bine, pînă în clipa în care papa a pronunțat două rugăciuni, dintre cele mai cunoscute credincioșilor din întreaga lume: „Tatăl nostru" și „Je vous salue Marie". Descumpăniți, telespectatorii, credincioși și nu numai, nu au mai putut recunoaște cele două rugăciuni, cu care erau totuși obișnuiți din copilărie: fapt este că interpreta, care nu se pregătise pentru eventualitatea de a trebui să transpună în franceză niște rugăciuni (deși ar fi putut-o anticipa cu ușurință), le-a oferit o versiune întru totul inedită, pentru că a început să traducă literal – și nu neapărat incorect – cele două rugăciuni... direct din italiană, limbă în care proaspătul papă hotărîse să se adreseze mulțimii strînse în piața San Marco[11].

Ei au putut astfel auzi, în loc de:

> *„Notre père qui es au cieux, que ton nom soit sanctifié, que ton règne vienne, que ta volonté soit faite, sur la Terre comme au Ciel. Donne-nous aujourd'hui notre pain de ce jour. Pardonne-nous nos offenses, comme nous pardonnons aussi à ceux qui nous ont offensés. Et ne nous soumets pas à la tentation, mais délivre-nous du Mal",*

următoarea versiune:

> *„Notre Père qui est au* ***Ciel****, que ton nom soit sanctifié, que ton règne* ***arrive****, que ta volonté soit faite* ***au Ciel comme sur la Terre. Donnes-nous notre***

---

[11] http://www.programme-tv.net/news/tv/38585-pape-tf1-s-excuse-pour-la-traduction-catastrophique-des-prieres-video/

> ***pain quotidien, et permets-nous de ne pas être induits dans la tentation mais libère-nous du mal".***

Aceeași „metodă" de traducere consecutivă a generat, în loc de:

> *„Je vous salue, Marie, pleine de grâce, le Seigneur est avec vous. Vous êtes bénie entre toutes les femmes et Jésus, le fruit de vos entrailles, est béni. Sainte Marie, Mère de Dieu, priez pour nous, pauvres pécheurs, maintenant et à l'heure de notre mort",*

varianta următoare:

> ***„Ave Maria*** *pleine de Grâce* ***soit bénie et accueille dans ton sein Jésus.*** *Sainte Marie, mère de Dieu, prie pour nous, et protège-nous jusqu'à notre mort.* ***Gloire*** *au Père, au Fils au Saint Esprit* ***et que cela se fasse de siècle en siècles".***

Departe de mine să mă erijez în apărătoarea traducerii prin limbi intermediare, desigur total inacceptabilă în zilele noastre (deși, sporadic, se mai practică, din păcate, uneori), și aceasta pentru orice tip de text de tradus; nu mă pot însă opri să nu constat că lucrul care este de dorit pentru orice nouă traducere a unui text literar (și nu numai), și anume *variația*, este infinit mai greu de acceptat atunci cînd este vorba de un text religios. Din punct de vedere traductologic, acesta se comportă, într-o oarecare măsură, asemenea textelor specializate, unde traducerea se face masiv prin terminologizare și nu prin idiomatizare.

Istoria aceasta ascunde și o morală: traducerea literală, declarată odinioară de către Sfîntul Ieronim, patronul traducătorilor, drept singura posibilă în cazul textului sacru, a devenit... traducere „liberă" (și, ca atare, sinonimă cu trădarea) de îndată ce s-a strecurat în ecuație (încă) o limbă intermediară, tulburînd cu desăvîrșire așteptările auditorilor, obișnuiți cu enunțuri de mult interiorizate în memoria colectivă (cărora uzul le acorda oarecum statutul unor frazeologii), cu formule ce li se păreau date o dată pentru totdeauna...

Bibliografie

Abel, Carl, *Über den Gegensinn der Urworte*, Wilhelm Friedrich, Leipzig, 1884.

Argintescu-Amza, N., „Despre «Frumoasele credincioase»", în *Secolul XX*, nr. 2, 1965.

Baillargeon, Jean-Paul (ed.), *The Handing Down of Culture, Smaller Societies and Globalization*, Presses de l'Université de Laval, 2002.

Caludia Almonte, „Comentario de libros: Morirse de verguënza", în *Psiquiatría universitaria*, pp. 387-388.

Rosa M. Tristán, „Claves para no'morirse de vergüenza", în *El Mundo*, 13.11.2011.

Baillargeon, Jean-Paul (ed.), *The Handing Down of Culture, Smaller Societies and Globalization*, Presses de l'Université de Laval, 2002.

Baker, Mona, Malmkjaer, Kirsten (ed.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, New York, 1998 (reed. 2000).

Baker, Mona, Saldanha, Gabriela (ed.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, ed. II (2009, 2011), New York.

Benjamin, Walter, *Die Aufgabe des Übersetzers*, in *Gesammelte Schriften*, vol. IV/1, Frankfurt/Main, Suhrkamp, 1972.

Benjamin, Walter, „Sarcina traducătorului", în Walter Benjamin, *Iluminări*, traducere din limba germană de Catrinel Pleşu, Bucureşti, Editura Univers, 2000.

Benjamin, Walter, „Sarcina traducătorului", în *Iluminări*, traducere din limba germană de Catrinel Pleşu, Cluj-Napoca, Editura Idea Design & Print, 2002.

Benjamin, Walter, „La Tâche du traducteur", în *Mythe et violence*, traducere din limba germană de Maurice de Gandillac, Paris, Denoël, 1971.

Benjamin, Walter, „La Tâche du traducteur", traducere din limba germană de Martine Broda, în *Po&sie*, nr. 55, martie 1991.

Benjamin, Walter, „La Tâche du traducteur", în *Œuvres I*, traducere din limba germană de Maurice de Gandillac, Rainer Rochlitz et Pierre Rusch, Paris, Éditions Gallimard, 2000.

Benjamin, Walter, „The Task of the Translator", în Benjamin, Walter: *Illuminations, Essays and Reflections*, ed. Hannah Arendt, prefaţă nouă de

Leon Wieseltier, traducere din limba germană de Harry Zohn, New York, Random House, 1968.

Benjamin, Walter, „The Translator's Task", traducere din limba germană de Steven Rendall, în *Meta: journal des traducteurs*, vol. 10, nr. 2, 1997.

Berman, Antoine, *La traduction et la lettre ou l'Auberge du lointain*, Seuil, Paris, 1999.

Berman, Antoine, *L'âge de la traduction. „La tâche du traducteur" de Walter Benjamin. Un commentaire*, text reconstituit de Isabelle Berman în colaborare cu Valentina Sommella, Paris, Presses Universitaires de Vincennes, 2008.

Berner, Christian, Milliaressi, Tatiana (ed.), *La traduction: philosophie et tradition. Interpréter/traduire*, Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve d'Ascq, 2011.

Bernheim, Hippolyte, *Die Suggestion und ihre Heilwirkung*, Deuticke, Leipzig/Viena, 1888; Bernheim, Hippolyte, *Neue Studien über Hypnotismus, Suggestion und Psychotherapie*, Deuticke, Leipzig/Viena, 1892.

Bettelheim, Bruno, *Freud and Man's Soul*, Knopf, New York, 1983

Bîtfoi, Dorin-Liviu, „Eveniment editorial", în *România literară*, nr. 38, 27.09.-03.10.2000.

Bîtfoi, Dorin-Liviu, „Despre nevroze, paranoia și perversiuni", în *România literară*, nr. 30, 31.07.-06.08.

Bîtfoi, Dorin-Liviu, „Freud reeditat", în *România literară*, nr. 16, 24.04.-30.04.2002.

Bîtfoi, Dorin-Liviu, „Psihanaliza aplicată (la București)", în *România literară*, nr. 3, 23.01.-29.01.2002.

Blaga, Lucian, „Cum am tradus pe Faust", în *Steaua*, nr. 8, 5 mai 1957.

Boboc, Alexandru, „«Pragmatic Turn» în gândirea contemporană", în *Cogito*, vol. I, nr. 2, noiembrie 2009.

Bonaparte, Marie, *Topsy. Der goldhaarige Chow*, Allert de Lange, Amsterdam, 1939.

Bourdieu, Pierre, *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, col. Libre examen, Seuil, Paris, 1992.

Bourdieu, Pierre, *Regulile artei. Geneza și structura cîmpului literar*, traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu și Toader Saulea, Univers, București, 1998.

Bourdieu, Pierre, *Regulile artei. Geneza și structura cîmpului literar*, ediția a 2-a, traducere din limba franceză de Laura Albulescu și Bogdan Ghiu, Grupul Editorial Art, București, 2007.

Bourguignon, André, Cotet, Pierre, Laplanche, Jean și Robert, François, *Traduire Freud*, PUF, Paris, 1989.
Breslașu, Marcel, „Probleme teoretice ale traducerii: pe marginea unei cărți de Georges Mounin", în *Secolul XX*, nr. 1, 1965.
Brownlie, Siobhan, „La traduction de la terminologie philosophique", în *Meta: journal des traducteurs*, vol. 47, nr. 3, 2002.
Cambon, Fernand, *De quoi est fait l'inconscient*, Epel, Paris, 2008.
Caragiale, Ion Luca, *Théâtre*, adaptare din limba română de Eugène Ionesco și Monica Lovinesco, Paris, L'Arche, 1994.
*** *Cahiers roumains d'études littéraires*, „Poïétique/Poétique de la traduction", nr. 1, Univers, București, 1983.
Carmignac, Jean, *Recherches sur le „Notre Père"*, Éditions Letouzey & Ané, Paris, 1969.
Carmignac, Jean, *À l'écoute du „Notre Père"*, Éditions De Paris, 1971.
Cassian, Nina, „Arta de a traduce", în *Secolul XX*, nr. 1, 1973.
Cassin Barbara, (coord.), *Vocabulaire européen des philosophies. Dictionnaire des intraduisibles*, Paris, Seuil/Le Robert, 2004.
Charcot, Jean-Martin, *Neue Vorlesungen über die Krankheiten des Nervensystems insbesondere über Hysterie*, Toeplitz & Deuticke, Leipzig/Vienne, 1886; Jean-Martin Charcot, *Poliklinische Vorträge*, Deuticke, Leipzig/Viena, 1892.
Clément, Fabrice și Kaufmann, Laurence (ed.), *La sociologie cognitive*, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, Paris, 2011.
Cleynen-Serghiev, Ecaterina, *„Les Belles Infidèles" en Roumanie. Les traductions des œuvres françaises durant l'entre-deux-guerres (1919-1939)*, Presses universitaires de Valenciennes, Valenciennes, 1993.
*** „Colocviul național de traduceri și literatură universală", în *Viața Românească*, număr special, revistă editată de Uniunea Scriitorilor, București, 1981.
Collombat, Isabelle, „La Stylistique comparée du français et de l'anglais: la théorie au service de la pratique", în *Meta: Journal des traducteurs*, vol. 48, nr. 3, 2003.
Compagnon, Antoine, *Le démon de la théorie*, Seuil, Paris, 1998.
Cornea, Paul, *Originile romantismului românesc*, Minerva, București, 1972.
Cornea, Paul, *Interpretare și raționalitate*, Editura Polirom, Iași, 2006.
Cotet, Pierre, *Cinquièmes Assises de la traduction littéraire (Arles 1988). Traduire Freud: la langue, le style, la pensée*, Atlas, Actes Sud, Paris.
Cronin, Michael, *Translation and Globalization*, Routledge, New York, 2003.
Boris Cyrulnik: „J'ai surmonté la honte, ce poison de l'âme", interviu semnat de Isabelle Vial, în *Pèlerin*, nr. 6673, 16.07.2013.

Cyrulnik, Boris, „J'ai connu la honte", interviu semnat de Émilie Lanez, în *Le Point*, 02.09.2010.

Cyrulnik, Boris, *Scham. Im Bann des Schweigens – Wenn die Seele vergiftet*, traducere din limba franceză de Maria Buchwald şi Andrea Alvermann, Präsenz Kunst und Buch Verlag, Hünfelden, 2011.

Cyrulnik, Boris, *Morirse de vergüenza. El miedo a la mirada del otro*, traducere din limba franceză de Maria Pons Irazazábal, Editura Debate, Barcelona, 2011.

Deleuze, Gilles, *Nietzsche şi filosofia*, traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu, Bucureşti, Editura Ideea Europeană, 2005.

Delorme, Jean, articolul „Sémiotique" în *Dictionnaire de la Bible – Supplément*, tome XII, Éditions Letouzey & Ané, Paris, 1992.

Derrida, Jacques, *De la grammatologie*, Minuit, Paris, 1967.

Derrida, Jacques, *Despre Gramatologie*, traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu, Tact, Bucureşti, 2009.

Derrida, Jacques, „Des Tours de Babel", în *Psyché. Inventions de l'autre*, Galilée, Paris, 1998.

Derrida, Jacques, „Psyché. Inventions de l'autre", în *Des Tours de Babel*, Galilée, Paris, 1998.

Derrida, Jacques, „Des Tours de Babel", în Peggy Kamuf, Elizabeth Rottenberg (ed.), *Psyche. Inventions of the Other, Volume I*, traducere din limba franceză de Joseph F. Graham, Stanford University Press, California, 2007.

Doinaş, Ştefan Augustin, „Dificil, riscant, dar nu imposibil", în *Secolul XX*, nr. 2, 1965.

Doorslaer, Luc van, Flynn, Peter (ed.), „On constructing continental views on translation studies. An introduction", în *Eurocentrism in Translation Studies*, John Benjamins, Amsterdam, 2013.

Eco, Umberto, *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*, Editori Laterza, Roma/Bari, 1993.

Eco, Umberto, *A la recherche de la langue parfaite dans la culture européenne*, traducere din limba italiană de Jean-Paul Manganard, Seuil, Paris, 1994.

Eco, Umberto, *În căutarea limbii perfecte*, traducere din limba italiană de Dragoş Cojocaru, Editura Polirom, Iaşi, 2002.

Eco, Umberto, *Dire quasi la stessa cosa. Esperienze di traduzione*, Bompiani, Milano, 2003.

Eco, Umberto, *Dire presque la même chose. Expériences de traduction*, traducere din limba italiană de Myriem Bouzaher, Grasset, Paris, 2003.

Eco, Umberto, *A spune cam acelaşi lucru. Experienţe de traducere*, traducere din limba italiană de Laszlo Alexandru, Editura Polirom, Iaşi, 2008.

Eliade, Pompiliu, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Les origines. Etude sur l'état de la société roumaine à l'époque des règnes phanariotes,* Ernest Leroux, Libraire-Éditeur, Paris, 1898.

Eliade, Pompiliu, *La Roumanie au XIXe siècle. Tome II,* Hachette, Paris, 1914.

Eliade, Pompiliu, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile,* traducere din limba franceză de Aurora Dumitrașcu, Humanitas, București, 2000.

Flynn, Peter, (ed.), *Eurocentrism in Translation Studies,* John Benjamins, Amsterdam, 2013.

Forget, Philippe, *Il faut bien traduire. Marches et démarches de la traduction,* Masson, Paris, 1994.

Freud, Sigmund, *Massenpsychologie und Ich-Analyse,* Internationaler Psychoanalytischer Verlag G.m.b.H., Leipzig Viena Zürich, 1921.

Freud, Sigmund, *Studeineausgabe,* vol. 8, Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag, 1909.

Freud, Sigmund, *Die Traumdeutung,* in *Studienausgabe,* Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag, 1900.

Freud, Sigmund, *Sur le rêve,* traducere din limba germană, note, notă terminologică și note biografice de Fernand Cambon, introducere de Maurice Dayan, „Vie et œuvre de Freud" de Jacques Sédat, col. Champs Classiques, Flammarion, Paris, 2010.

Freud, Sigmund, *Sur le rêve,* traducere din limba germană de Cornélius Heim, prefață de Didier Anzieu, Gallimard, Paris, 1988.

Freud, Sigmund, *Despre vis,* traducere din limba germană de Daniela Ștefănescu, col. „Psihologia pentru toți", Editura Trei, București, 2011.

Freud, Sigmund, *Du rêve,* în volumul V din *Œuvres complètes de Freud,* traducere din limba germană de Janine Altounian, Pierre Cotet, Alain Rauzy, col. „Psychanalyse", PUF, Paris, 2012.

Freud, Sigmund, *Studii despre sexualitate,* vol. 5, traducere din limba germană de Rodica Matei, traducere revăzută de Vasile Dem. Zamfirescu, col. „Opere esențiale", Editura Trei, București, 2010.

Freud, Sigmund, *Dincolo de principiul plăcerii. 1. Caiete de psihanaliză,* în „Jurnalul Literar", București, 1992, traducere din limba germană de George Purdea și Vasile Dem. Zamfirescu.

Freud, Sigmund, *Autobiografie,* Editura Științifică, București, 1993, traducere din limba germană de Leonard Gavriliu.

Freud, Sigmund, *Două psihanalize. Omul cu lupi. Cazul președintelui,* traducere din limba germană de Ruxandra Hosu, Editura Trei, București, 1995.

Freud, Sigmund, *Opere esenţiale. Interpretarea viselor,* vol. 2, traducere din limba germană de Roxana Melnicu, Bucureşti, Editura Trei, 2010.

Freud, Sigmund, *Opere esenţiale. Nevroza la copil,* vol. 8, traducere din limba germană de Rodica Matei şi Ruxandra Hosu, Bucureşti, Editura Trei, 2010.

Freud, Sigmund, *Opere esenţiale. Studii despre societate şi religie,* vol. 9, traducere din limba germană de Roxana Melnicu, George Purdea, Vasile Dem. Zamfirescu, Editura Trei, Bucureşti, 2010.

Freud, Sigmund, *Cuvântul de spirit şi raportul său cu inconştientul,* traducere din limba germană şi note de Vasile Dem. Zamfirescu, Editura Trei, Bucureşti, 2010.

Freud, Sigmund, *Psihopatologia vieţii cotidiene. Despre uitare, greşeli de vorbire, superstiţie şi eroare,* traducere din limba germană de Herta Spuhn şi Daniela Ştefănescu, prefaţă de Vasile Dem. Zamfirescu, Editura Trei, Bucureşti, 2010.

Gambier, Yves, van Doorslaer, Luc, *Handbook of Translation Studies,* vol. 3, John Benjamins, Amsterdam, 2012.

Gambier, Yves, van Doorslaer, Luc, *Handbook of Translation Studies,* vol. 4, John Benjamins, Amsterdam, 2013.

Gehring, Petra, „Eine Art innere Gefangenschaft", în *Frankfurter Allgemeine Zeitung,* 05.10.2011.

Ghiu, Bogdan, „Despre traducerea analitică şi despre necesitatea dublei traduceri", *Liternet.ro,* 15.03.2009.

Gile, Daniel, „Institutionalization of Translation Studies", în Gambier, Yves, van Doorslaer, Luc, *Handbook of Translation Studies,* vol. 3, John Benjamins, Amsterdam, 2012.

Goldschmidt, Georges-Arthur, „Freud se traduit-il mal?", în *Che vuoi?,* nr. 21, 2004/1.

Goldschmidt, Georges-Arthur, *Cinquièmes Assises de la traduction littéraire (Arles 1988). Traduire Freud: la langue, le style, la pensée.*

Graur, Al., *Gramatica azi,* Editura Academiei, Bucureşti, 1973, p. 215; Dumitru Craşoveanu, 2002.

Hermans, Theo (ed.), *Crosscultural Transgressions. Research Models in Translation Studies II. Historical and Ideological Issues,* Routledge, New York, 2002.

Hermans, Theo, *Translating Others,* vol. 1, 2006, vol. 2, 2012, Routledge, New York, 2014. Prima ediţie a apărut la St. Jerome Publishing, 2006.

Ionescu, Gelu, *Orizontul traducerii,* Editura Univers, Bucureşti, 1981.

Jacquier, Henri, „Babel, mit viu", în *Secolul XX,* nr. 1, 1965.

Jakobson, Roman, „On linguistic aspects of translation", în Reuben A. Brower (ed.), *On Translation,* Cambridge, Harvard University Press, 1959.

Jakobson, Roman, „Linguistics and Poetics", în Sebeok (ed.), *Style in Language*, New York, Wiley, 1960.
Jakobson, Roman, „Linguistique et poétique", în *Essais de linguistique générale*, traducere din limba engleză de Nicolas Ruwet, Paris, Minuit, 1963.
Jakobson, Roman, *Essais de linguistique générale*, traducere și prefață de Nicolas Ruwet, Paris, Éditions de Minuit, 1963.
Jakobson, Roman, *Selected Writings*, vol. II, The Hague/Paris, Mouton, 1971.
Jeanrenaud, Magda, *Traducerea filozofiei, filozofia traducerii*, prefață la Paul Ricœur, *Despre traducere*, Editura Polirom, Iași/București, 2005.
Jeanrenaud, Magda, *Universaliile traducerii. Studii de traductologie*, Cuvînt înainte de Gelu Ionescu, Iași/București, Editura Polirom, 2006.
Jeanrenaud, Magda, *La traduction, là où tout est pareil et rien n'est semblable*, prefață de Claude Hagège, Paris, EST, 2012.
Jeanrenaud, Magda, „Traduire Paul Ricoeur", în *Revue roumaine de philosophie*, vol. 58, nr. 2, 2014.
Janin, Claude, „Pour une théorie psychanalytique de la honte (honte originaire, honte des origines, origines de la honte)", în *Revue française de psychanalyse*, nr. 5, vol. 67, 2003.
Jones, Ernest, *Life and Work of Sigmund Freud*, 3 vol., Hogarth Press, Londra, 1953, 1955, 1957.
Kahn, Robert, „«Au pays des Kobolds»: Walter Benjamin traducteur de Marcel Proust", în *Littérature*, vol. 107, nr. 3, 1997.
Kalinowski, Isabelle, „La vocation au travail de traduction", în *Actes de la recherche en sciences sociales*, septembrie 2002.
Kermode, Frank, „Freud is better in German", în *New York Times*, 6 februarie, 1983.
Kohn, Ioan, *Virtuțile compensatorii ale limbii române în traducere*, Facla, Timișoara, 1983.
Kohn, Janos, „Romanian Tradition", în Baker, Mona, Van Doorslaer, Luc (eds.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, New York, 1998 (reed. 2000).
Ladmiral, Jean-René, „Éléments de traduction philosophique", în *Langue française*, nr. 51, 1981.
Ladmiral, Jean-René, „Pour une philosophie de la traduction", în *Revue de métaphysique et de morale. La traduction philosophique*, nr. 1, Armand Colin, Paris, 1989.
Ladmiral, Jean-René, *Traduire: théorèmes pour la traduction*, Gallimard, Paris, 1994.

Ladmiral, Jean-René, „Principes philosophiques de la traduction", în *Encyclopédie philosophique universelle*, ed. coord. de André Jacob, vol. IV, PUF, Paris, 1998.

Ladmiral, Jean-René, „Formation des traducteurs et traduction philosophique", în *Méta: Journal des traducteurs*, vol. 50, nr. 1, 2005.

Ladmiral, Jean-René, Froeliger, Nicolas (coord.), „De la localisation à la délocalisation – le facteur local en traduction", în *Meta: Journal des traducteurs*, vol. 55, nr. 4, decembrie 2010.

Laplanche, Jean şi Pontalis, Jean-Bertrand, sub direcţia lui Daniel Lagache, *Vocabularul psihanalizei*, coord. Vasile Dem. Zamfirescu, coord. lexicografică Alexandru Skultéty, traducere din limba franceză de Radu Clit, Alfred Dumitrescu, Vera Şandor, Vasile Dem. Zamfirescu, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994.

Lanson, Gustave, *Conseils sur l'art d'écrire: principes de composition et de style à l'usage des élèves de lycée et collèges et de l'enseignement primaire supérieur*, ediţia a 3-a, Hachette, Paris, 1896 (1890).

Londei, Danielle, Callari Galli, Matilde (ed.), *Traduire les savoirs*, Peter Lang, Berna, 2011.

Le Rider, Jacques, „Les traducteurs de Freud à l'épreuve de l'étranger", în *Essaim*, nr. 9, 2002/1.

Le Rider, Jacques, „*L'interprétation du rêve* dans la nouvelle traduction des *OCP*. Ce n'est pas le rêve", în *Essaim*, nr. 11, 2003.

Lungu, Dan, *Sînt o babă comunistă!*, Iaşi, Polirom, 2007.

Lungu, Dan, *Je suis une vieille coco!*, traducere din limba română de Laure Hinckel, Paris, Jacqueline Chambon, 2008.

Lungu Badea, Georgiana, *Idei şi metaidei traductive româneşti (secolele XVI-XXI)*, Editura Eurostampa, Timişoara, 2013.

Mallarmé, Stéphane, „Variations sur un sujet", *Œuvres complètes*, „Bibliothèque de la Pléiade", Gallimard, Paris, 1965.

Mallarmé, Stéphane, *Igitur. Divagations. Un coup de dés*, Gallimard, Paris, 1976.

Marguerat, Daniel (éd.), *La Bible en récits. L'exégèse biblique à l'heure du lecteur. Colloque international d'analyse narrative des textes de la Bible, Lausanne (mars 2002)*, Éditions Labor & Fides, Genève, 2003.

Matei, Alexandru, „Fîntîna barthesiană. Cazul Henri Jacquier şi două păcate mortale", în *Observator cultural*, nr. 719, aprilie 2014.

Mavrodin, Irina, „La traduction – une pratico-théorie", în *Cahiers roumains d'études littéraires*, nr. 1, 1983.

Meschonnic, Henri, *Pour la poétique II. Épistémologie de l'écriture. Poétique de la traduction*, Gallimard, Paris, 1973.

Meschonnic, Henri, *De la langue française. Essai sur une clarté obscure*, ediţie revăzută şi adăugită, Hachette Littératures, Paris, 1997.

Meschonnic, Henri, „Poétique d'un texte de philosophe et de ses traductions. Humboldt: *Sur la tâche de l'écrivain de l'histoire*", în *Poétique du traduire*, Verdier, Paris, 1999.

Mill, John Stuart, *Vermischte Schriften. Über Frauenemancipation. Plato. Arbeiterfrage. Socialismus*, Fues, Leipzig, 1880.

Moscovici, Serge, „Quand traduira-t-on Freud en français?", în „Le Monde", 12.01.1981.

Mounin, Georges, *Les Belles Infidèles*, Lille, Presses Universitaires de Lille, 1994 (1953).

Nouss, Alexis, „L'essai sur la traduction de Walter Benjamin. Traductions critiques", în *Meta: journal des traducteurs*, vol. X, nr. 2, 1997.

Quillet, Lucile, „Ils apprennent la langue de la Bible au lycée", în *Le Figaro*, 27 mai 2013.

Oustinoff, Michael, *Traduire et communiquer à l'heure de la mondialisation*, CNRS Éditions, Paris, 2011.

Pannwitz, Rudolf, *Die Krisis der europäischen Kultur*, Nürnberg, Verlag Hans Carl, 1917.

Pavel, Thomas, *Le mirage linguistique. Essai sur la modernisation intellectuelle*, Paris, Éditions de Minuit, 1988.

Peirce, Ch. Sanders, „How to make our ideas clear", în *Revue philosophique de la France et de l'étranger*, 7, 1879.

Peirce, Ch. Sanders, „How to Make Our Ideas Clear", în *Popular Science Monthly*, vol. 12, 1878.

Pontalis, Jean-Bertrand, Laplanche, Jean, *Vocabulaire de la psychanalyse*, PUF, Paris, 1967.

Popa, Ioana, „Communism and Translation Studies", în Gambier, Yves, van Doorslaer, Luc, *Handbook of Translation Studies*, vol. 4, John Benjamins, Amsterdam, 2013.

Popovici, D., *Studii literare. III*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977.

Porumbacu, Veronica, „Tălmăcindu-l pe Scipaciov", în *Viaţa românească*, nr. 4, 7 iulie, 1951.

Pym, Anthony, Schlesinger, Miriam, Simeoni, Daniel, *Beyond Descriptive Translation Studies: Investigation in Homage to Gideon Toury*, John Benjamins, Amsterdam, 2008.

Pym, Anthony, *Translation Solutions for many Languages. Histories of a Flawed Dream*, Bloomsbury Publishing, New York/London, 2016.

Reiss, Katharina, *La critique des traductions, ses possibilités et ses limites*, traducere din limba germană de Catherine Boquet, Artois Presses Université, Artois, 2002.

Reiss, Katharina, *Problématiques de la traduction. Les conférences de Vienne*, prefaţă de Jean-René Ladmiral, traducere din limba germană şi note de Catherine A. Bocquet, col. „Bibliothèque de traductologie", Economica/Anthropos, Paris, 2009.

Rendall, Steven, „Translation, Quotation, Iterability", în *Meta: journal des traducteurs*, vol. 10, nr. 2, 1997.

Ricœur, Paul, *Despre traducere*, studiu introductiv şi traducere de Magda Jeanrenaud, postfaţă de Domenico Jervolino, Editura Polirom, Iaşi/Bucureşti, 2005.

Rosenblum, Rachel, „Peut-on mourir de dire? Sarah Kofman, Primo Levi", în *Revue française de psychanalyse. Devoir de mémoire: entre passion et oubli*, t. LXIV, nr. 64, 2000.

Roudinesco, Élisabeth şi Plon, Michel, *Dicţionar de psihanaliză*, traducere din limba franceză de Matei Georgescu, Daniela Luca, Valentin Protopopescu, Genoveva Teleki, Editura Trei, Bucureşti, 2002.

Roudinesco, Élisabeth şi Plon, Michel, *Dictionnaire de la psychanalyse*, ediţia a 3-a, Fayard, Paris, 2006.

Roudinesco, Élisabeth, „Freud, une passion publique", în *Le Monde des Livres*, 7.01.2010.

Saint-Exupéry, Antoine de, *Œuvres complètes*, Gallimard, Paris, 1950.

Saint-Exupéry, Antoine de, *The Little Prince*, traducere din limba franceză de Katherine Woods, Heynal & Hitchcock, New York, 1943 (Heinemann, Londra, 1981).

Antoine de Saint-Exupéry, *Micul prinţ*, traducere din limba franceză de Benedict Corlaciu, Bucureşti, Editura RAO, 1998.

Sapiro, Gisèle (ed.), *Traduire la littérature et les sciences humaines. Conditions et obstacles*, Ministère de la Culture et de la Communication, Paris, 2012.

Sapiro, Gisèle „Editorial Policy and Translation", în Yves Gambier, Luc van Doorslaer (eds.), *Handbook of Translation Studies*, vol. 3, John Benjamins, Amsterdam, 2012.

Saussure, Ferdinand de, *Cours de linguistique générale*, ediţia Tullio de Mauro, Payot, Paris, 1967 (1916).

Saussure, Ferdinand de, *Course in general linguistics*, traducere din limba franceză de Wade Baskin, Philosophical Library, New York, 1959.

Saussure, Ferdinand de, *Course in general linguistics*, traducere din limba franceză de Roy Harris, Open Court, 1983.

Saussure, Ferdinand de, *Curs de lingvistică generală*, traducere din limba franceză de Irina Izverna Tarabac, Editura Polirom, Iași/București, 1998.

Saussure, Ferdinand de, *Curs de lingvistică generală*, traducere din limba franceză de Adina Baranovschi, Editura Antet, București, 2011.

Schleiermacher, Friedrich, *Über die verschiedenen Methoden des Übersezens – Des différentes méthodes du traduire*, ediție bilingvă, traducere din limba germană de Antoine Berman, Seuil, Paris, 1999.

Schleiermacher, Friedrich, *Etica ed ermeneutica*, ed. Giovanni Moretto, Bibliopolis, Napoli, 1984.

Schleiermacher, Friedrich, *Etica ed ermeneutica*, în Siri Nergaard (ed.), *La teoria della traduzione nella storia*, Bompiani, Milano, 1993.

Steiner, George, *After Babel*, ediția a 3-a, Oxford University Press, Oxford, 1998.

Steiner, George, *Après Babel*, traducere din limba engleză de Lucienne Lotringer, Albin Michel, Paris, 1978.

Steiner, George, *După Babel*, traducere din limba engleză de Valentin Negoiță și Ștefan Avădanei, Univers, București, 1983.

Todorov, Tzvetan, „Comprendre une culture: du dehors/du dedans", în *Extrême Orient*, Paris, 1982.

Raymond Jacques Tournay, „Que signifie la sixième demande de Notre-Père?", în *Revue théologique de Louvain*, volume 26, n° 3, 1995.

Geo Șerban, „Meandrele memoriei. Breslașu vs Bresliska", în *Observator cultural*, nr. 560, ianuarie 2011.

Lawrence Venuti (ed.), *The Translation Studies Reader*, London/New York, Routledge, 2000.

Tudor Vianu, „Ceva despre arta traducerii", în *Literatura universală și literatură națională*, ESPLA, 1956.

Vinay, Jean-Paul, Darbelnet, Jean, *Stylistique comparée du français et de l'anglais: méthode de traduction*, Didier, Paris, 1960 (1968, 1977, 1984, 1989).

Vinay, Jean-Paul, Darbelnet, Jean, *Comparative Stylistics of French and English: a methodology for translation*, traducere din limba franceză și ediție de Juan C. Sager, M.-J. Hamel, J. Benjamins, Philadelphia, 1995.

Voltaire, *Lettres philosophiques*, E. Lucas, au Livre d'or, Amsterdam, 1734.

Vultur, Mircea, *Transmission de la culture, petites sociétés, mondialisation*, Presses de l'Université de Laval, Laval, 2002.

Vultur, Mircea, „Cultural Globalization and Smaller Eastern European Societies: Reflections on Québec and Canadian Perspectives", în Baillargeon, Jean-Paul (ed.), *The Handing Down of Culture, Smaller Societies and Globalization*, Gubstreet Editions, Toronto, 2004.

Weber, Samuel, *Benjamin's – abilities*, Cambridge MA and London, Harvard University Press, 2008.

Wolton, Dominique, *L'autre mondialisation*, Flammarion, Paris, 2003.

Zamfirescu, Vasile Dem., „Povestea unei ediţii: Freud, Opere complete", în *Observator cultural*, n° 332, august 2006.

Zamfirescu, Vasile Dem., interviu cu Ioana Scoruş, „Atelier LiterNet", 14.03.2003.

Zamfirescu, Vasile Dem., „«Psihanaliza e oglinda în care îţi vezi spatele»", interviu cu Svetlana Cârstean, *Observator cultural*, n° 68, 2001.

În aceeaşi colecţie au apărut:

Eugeniu Coşeriu, ***Omul şi limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală***

Carmen-Gabriela Pamfil, ***Timotei Cipariu – lingvist şi filolog***

Ioan Milică, ***Expresivitatea argoului***

Michael Metzeltin, ***Gramatică explicativă a limbilor romanice. Sintaxă şi semantică***

Dumitru Irimia, ***Curs de lingvistică generală*** (ediţia a III-a)

Petronela Savin, ***De gustibus disputandum... Frazeologia românească privitoare la alimentaţie***

Claudia Tărnăuceanu, ***Gramatica limbii latine. Morfologia cu aplicaţii pe texte juridice***

Marius-Radu Clim, ***Neologismul în lexicografia românească***

Alexandru Gafton, ***De la traducere la norma literară***

Eugeniu Coşeriu, ***Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului***

Dinu Moscal, ***Teoria câmpurilor lexicale. Cu aplicaţie la terminologia populară a formelor de relief pozitiv***

Adina Chirilă, ***Limba scrierilor lui Antim Ivireanul. Fonetica. Morfologia***

Michael Metzeltin, Margit Thir, ***Antropologia textului***

Antoine Meillet, ***Schiţă pentru o istorie a limbii latine***

Pál Enikö, ***Influenţa limbii maghiare asupra limbii române. Perioada veche***

Martin-Dietrich Glessgen, ***Lingvistică romanică: domenii şi metode în lingvistica franceză şi romanică***

Sorin Guia, ***Discursul religios. Structuri şi tipuri***

Teodora Ghivirigă, ***Formarea terminologiei economice în limba română***

Roxana Vieru, ***Studiu lingvistic asupra*** *Paliei de la Orăştie*

Dan S. Stoica, ***Limbaj, discurs, comunicare. Eseuri la temă***

Arsène Darmesteter, ***Viața cuvintelor studiată în semnificațiile lor***

Adriana Maria Robu, ***Discursul publicitar din perspectivă pragmalingvistică***

Albert Dauzat, ***Filozofia limbii***

M. Terentius Varro, ***De lingua Latina (VIII-X)***

Eugeniu Coșeriu, Horst Geckeler, ***Orientări în semantica structurală***

Michael Metzeltin, ***Româna în contrast: o cercetare tipologică***

Gheorghe Petre Bârlea, ***Traduceri și traducători: pagini din istoria culturii române***

Lucia Wald, ***Progresul în limbă. Scurtă istorie a limbajului***

Klaus Bochmann, ***Lexicul social-politic român între 1821 și 1848***

Jean-Louis Dessalles, ***Către originile limbajului: o istorie naturală a vorbirii***

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂŢII
„ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
700109 Iaşi, Pinului 1A, tel./fax 0232 314947
Apărut: 2017
Comanda: 770

Informaţii şi comenzi:
www.editura.uaic.ro
editura@uaic.ro

[...] Cred cu toată tăria că doar critica şi evaluarea traducerilor, dublată de o etică a traducătorilor, poate propune o alternativă la dramatica convingere că traducerea nu este posibilă, prin aceea că oferă oricărui text deja tradus şi şansa, totdeauna benefică, niciodată păguboasă, de a fi tradus din nou şi din nou. „Sensul", „semnificaţia" unui text este dată, spunea cineva, de ansamblul traducerilor sale, de la cea dintîi versiune, trecînd prin toate retraducerile sale, pînă la cea mai recentă: iar ca acestea să existe, să aibă o raţiune de a fi, este necesară o critică a traducerilor, o critică pe cît posibil echidistantă, generoasă, ospitalieră, care să determine şi să impulsioneze apariţia lor. Este şi ceea ce încearcă să arate studiile publicate în această carte.

Magda Jeanrenaud

În măsura în care, pornind de la cele două limbi alese spre ilustrare, interoghează detaliile cele mai precise ale problemelor cu care se confruntă demersul traductiv, Magda Jeanrenaud atinge aspectele sale universale, ceea ce conferă acestui tip de travaliu, minuţios şi foarte perspicace, valoare de model pentru orice traducător.

Claude Hagège

Exegeta [...], ea însăşi traducătoare, a reuşit să strîngă laolaltă [...] un tablou mai mult decît interesant şi necesar a fi cunoscut şi de cei care se preocupă, accidental, din curiozitate, de problema traducerii şi, mai ales, de cei care o practică asiduu, ca profesiune.

Gelu Ionescu

Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi